

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Вінницька обласна рада
Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

НАДІЯ СКРИПНИК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
щодо організації самостійної роботи з курсу

«ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»

Вінниця
ФОП Рогальська І. О.
2022

УДК 811.161.2'1(072)

М 54

*Рекомендовано Вченою радою Комунального закладу вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
(протокол №4 від 05.11.2021)*

Рецензенти:

Хом'як Іван Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія», академік Академії наук вищої школи України;

Попович Анжеліка Станіславівна, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Слободинська Тамара Степанівна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж».

Навчально-методичний посібник щодо організації самостійної
М 54 роботи з курсу «Вступ до мовознавства» / укладач Н. І. Скрипник.
Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2022. – 152 с.

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до вимог робочої навчальної програми з курсу «Вступ до мовознавства» та має на меті допомогти студентам-філологам організувати самостійну роботу щодо вивчення основ цієї дисципліни. Мета посібника – поінформувати про види й форми самостійної роботи під час підготовки до практичних занять з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства», надати поради щодо проведення такої роботи, узагальнити методи й прийоми виконання певних навчальних завдань, довести до відома студентів вимоги до виконання контрольних робіт, критерії їх оцінювання тощо.

УДК811.161.2'1(072)

© Скрипник Н. І., 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1 Організація самостійної роботи студентів під час підготовки до занять з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»	9
1.1 Самостійна робота як компонент освітнього процесу	9
1.2 Самостійна робота з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»	11
1.3 Загальні рекомендації та вимоги щодо організації самостійної роботи студентів з вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»	12
Розділ 2 Питання для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять	19
Змістовий модуль 1. МОВА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ	19
Практичне заняття 1. Предмет, завдання і методи науки про мову. Природа, сутність і функції мови	19
Практичне заняття 2. Походження мови. Історичний розвиток мови	22
Практичне заняття 3. Мови світу, їх вивчення та генеалогічна класифікація	24
Практичне заняття 4. Фонетика як лінгвістична дисципліна	26
Практичне заняття 5. Функціональні та історичні зміни звуків	30
Практичне заняття 6. Історія письма. Графіка. Орфографія	32
Модульний контроль 1	34
Змістовий модуль 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА. СИНТАКСИС	37
Практичне заняття 1. Лексико-семантична система мови	37
Практичне заняття 2. Лексико-семантичні категорії. Словниковий склад мови	38
Практичне заняття 3. Фразеологізми. Класифікація фразеологізмів	42
Практичне заняття 4. Типи словників: енциклопедичні та мовознавчі	43
Практичне заняття 5. Словоскладання. Граматичне значення. Граматична категорія	45
Практичне заняття 6. Морфологія. Службові частини мови	48

Практичне заняття 7. Синтаксична система мова. Текст як синтаксична одиниця. Функціональні стилі мови	51
Модульний контроль 2	54
Розділ 3 Блок завдань для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять	56
Практичні завдання до I змістового модуля	56
Практичні завдання до II змістового модуля	80
Додаток А. Теми повідомлень з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»	108
Додаток Б. Завдання для індивідуальної роботи з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»	110
Додаток В. Творчі завдання	112
Додаток Г. Тексти для аналізу	117
Додаток Д. Схеми та таблиці	120
Додаток Е. Зразки виконаних завдань	124
Додаток Є. Самостійні та службові частини мови	129
СЛОВНИК	133
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	148

ВСТУП

Найбільший скарб народу – його мова. Українська мова унікальна, вона віддзеркалює душу народу, його історію. Протягом тисячоліть мова складалася, шліфувалася й передавалася нашими предками з покоління в покоління. Одночасно формувалася душа народу. Дехто вважає мову лише засобом порозуміння між людьми. Насправді ж цим не вичерпується її значення. У мові закодовує нація всю свою історію, багатовіковий досвід, здобутки культури, духовну самотність.

Мова, будучи універсальним засобом спілкування людей, без якого немислимою є й сама людина як член суспільства, є найскладнішим об'єктом пізнання саме внаслідок її універсальності. Та обставина, що мова тісно пов'язана зі свідомістю, заважає людині аналізувати мову як зовнішній об'єкт. Відокремити мову від себе важко тому, що засвоєння її відбувається несвідомо.

Пропонований «Навчально-методичний посібник щодо організації самостійної роботи з курсу «Вступ до мовознавства» підготовлений для студентів 1 курсу денної форми навчання, які здобувають вищу освіту за спеціальністю «Середня освіта (Українська мова і літератури)».

Лінгвістика – наука про мову, про функції та універсальні характеристики мови, про її структуру й історичний розвиток. Мовознавство складається з багатьох галузей і розділів. Наприклад, такий розділ мовознавства як семасіологія вивчає значення мовних величин. Фонетика й фонологія розглядають звукову будову мови. Лексикологія й фразеологія досліджують словесний матеріал мови. Словотвір – це розділ мовознавства, предметом якого є способи творення слів та їхня продуктивність. Словозміну й закономірності поєднання слів у речення й словосполучення розглядає граматика (морфологія й синтаксис). Усередині кожної галузі мовознавства можуть існувати менші спеціальні відгалуження. Так, у межах лексикології є ономастика, що, у свою чергу, поділяється на топоніміку, антропоніміку та ін. Територіальну диференціацію мови вивчає діалектологія. У кожному із цих розділів

досліджується сучасний стан мови або її історичний розвиток. Взаємодію мов, теорію і практику створення допоміжних міжнародних мов, а також проблеми перекладу з однієї мови іншою досліджують інтерлінгвістика та перекладознавство.

Мовознавство як наука має велике значення не лише під час вивчення рідної та іноземної мов, для розробляння термінології, у науковому коментуванні мовних текстів, машинному перекладі, вона дає і теоретичні висновки для розв'язання проблеми взаємовідношення матеріального й ідеального, для правильного розуміння суспільної свідомості і самої людини як суспільної істоти.

Проблема взаємозв'язку мови й мислення, мовних і логічних величин вивчається одночасно мовознавством і філософією. Основні види лінгвістичних методів – описовий (зіставний, конфронтативний, контрастивний, типологічний), історичний (порівняльно-історичний, компаративний) і нормативно-стилістичний. У мовознавстві є й спеціальні прийоми дослідження: спостереження мовних фактів, мовний експеримент, лінгвістичне моделювання й лінгвістична інтерпретація.

Методичні рекомендації щодо організації самостійної праці студентів є обов'язковою частиною в навчально-методичних комплексах забезпечення викладання всіх навчальних дисциплін. До складу такого комплексу зі вступу до мовознавства належать ще конспект лекцій, збірник вправ, методичні рекомендації щодо підготовки до практичних занять, а також щодо виконання модульних і підсумкових контрольних робіт та ін.

Мета методичних рекомендацій – поінформувати про види й форми самостійної роботи під час підготовки до практичних занять з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства», надати поради щодо проведення такої роботи, узагальнити методи й прийоми виконання певних навчальних завдань, довести до відома студентів вимоги до виконання контрольних робіт, критерії їх оцінювання тощо.

Видання містить вступ, розділ про організацію самостійної роботи студентів під час підготовки до занять з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства», розділ про питання для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять, блок завдань для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять, а також додатки, словник, список використаної літератури.

Навчальна дисципліна «Вступ до мовознавства» в системі підготовки студентів-словесників має важливе значення, зважаючи на її пропедевтичний, підготовчий характер, оскільки покликана ознайомити студентів з основними лінгвістичними поняттями й термінами, що сприятиме в подальшому більш глибокому й детальному вивченню мовознавчих дисциплін.

Метою викладання навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» є ознайомлення студентів з основними ідеями і принципами сучасного мовознавства, а також формування у студентів-філологів теоретичного підґрунтя для подальшого вивчення лінгвістичних дисциплін та майбутньої професійної діяльності.

Завданнями курсу є:

- ознайомити студентів із мовознавством як наукою, з основними теоріями мови;
- осмислити природу, сутність, функції та будову мови, значення мови для окремої людини і людства загалом;
- сформувати у студентів навички аналітичного мислення, що сприятиме розумінню структури мови, функціонування та взаємодії її структурних одиниць, системного характеру мови;
- з'ясувати основні принципи, за якими відбувається зміна мови, та її еволюція, що керує історичним розвитком мови.

Засоби навчання: лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів.

Актуальність навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» полягає не тільки в ознайомленні студентів закладу вищої освіти із головними проблемами

мовознавства, з основами теорії науки про мову та її базовими поняттями, але й у набутті майбутніми вчителями української мови і літератури практичного досвіду до свідомого вивчення й зіставлення різних мовних фактів, формування навичок лінгвістичного аналізу та уміння співвідносити власне дослідження з проблематикою мовознавства.

Самостійна робота студентів передбачає опрацювання основної та додаткової літератури, її критичний аналіз, систематизацію, конспектування, складання планів, тез за навчальними темами для підготовки до практичних занять. Виробленню практичних навичок самостійної роботи сприятимуть завдання і запитання для самоконтролю, які вміщені після кожного розділу, а також блок навчальних практичних завдань. Їх проблемний, а не лише репродуктивний характер має сприяти активізації розумової діяльності студентів під час вивчення курсу, виробленню вмінь та навичок аналізу мовних явищ.

У блоці практичних завдань, поданих у посібнику, значна увага приділена активним формам навчання, або засобам педагогічного стимулювання, що є складовою інноваційних технологій, проблемним завданням, навчальним дискусіям, мовним іграм і змаганням, тестам. Їх виконання сприятиме інтенсивному засвоєнню знань, розвитку активності і самостійності студентів, піднесенню рівня їх мовленнєвої культури. З цією ж метою більшість питань, винесених на обговорення під час практичних занять, рекомендовано опрацьовувати за груповою технологією.

Завдяки методичним рекомендаціям для самостійного вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» студенти отримають детальні вказівки, що значно підвищить їх рівень практичних знань із мовознавчої науки.

Розділ 1

Організація самостійної роботи студентів під час підготовки до занять з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»

1.1 Самостійна робота як компонент освітнього процесу

Сьогодні у час розвитку інноваційних технологій самостійність стає професійно необхідною якістю особистості будь-якого фахівця, а особливо висококваліфікованим має бути педагог, адже потрібно постійно оновлювати набуті знання, вміння та оволодівати новими, а діяти в освітньому просторі креативно та нестандартно.

Відповідно до Положення «Про організацію освітнього процесу у вищих навчальних закладах», самостійна робота студента є основним *засобом засвоєння здобувачем освіти навчального матеріалу* в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Положенням також передбачено, що самостійна робота студентів повинна становити не менше 1/3 і не більше 2/3 загального обсягу часу, відведеного на вивчення конкретної дисципліни, що знайшло своє вираження в навчальних планах і освітньо-професійних програмах.

У закладах вищої освіти самостійну роботу можна будувати у двох основних напрямках: по-перше, інтенсифікація самостійної роботи в процесі аудиторних занять: під час читання лекцій, проведення практичних (семінарський) занять, виконання модульних контрольних робіт, проведення консультацій тощо. Реалізація цього напрямку вимагає від викладача розроблення нових методик і форм організації аудиторних занять, які забезпечуватимуть формування високого рівня самостійності студентів і поліпшення якості підготовки; по-друге, самостійна робота в позааудиторний час – це підготовка і написання рефератів, повідомлень, доповідей, власних висловлень, есе, тез та інших пошуково-творчих робіт; виконання курсових, дипломних робіт; підготовка до практичних занять,

участь у студентських науково-теоретичних конференціях, семінарах, вебінарах, олімпіадах, конкурсах; робота над навчальними проєктами тощо.

Лінгводидакт І. Хом'як зауважує, що «самостійна робота студентів – це особлива форма організації навчальної діяльності, спрямована на пошук необхідної інформації, осмисленого і творчого сприйняття її з метою вироблення професійної компетентності».

У сучасній педагогічній практиці серед найефективніших методів самостійної роботи студентів, що сприяють індивідуалізації та інтенсифікації освітнього процесу, слід виділити: проблемно-пошукові методи; метод проєктного навчання; методи колективної розумової діяльності; метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні.

Самостійна робота дозволяє опанувати навички навчальної, наукової й професійно орієнтованої діяльності, сприяє поглибленню й розширенню знань, удосконаленню мовних, комунікативно-мовленнєвих умінь, розвитку пізнавальних здібностей та увиразненню мовлення студентів.

Основними причинами, що заважають студентам навчатися самостійно є: відволікання, втома і недостатня кількість часу, недостатня забезпеченість навчально-методичною літературою та великий обсяг матеріалу. Небажання студентів самостійно займатись пошуком літератури і використовувати сучасні інформаційні технології, небажання самостійно навчатись і невміння самостійно організувати свій час – це основні фактори, які гальмують самоосвіту сучасного студента.

Нині сучасний випускник повинен бути професійно мобільним, володіти самостійністю мислення та гнучким менталітетом у рішенні складних завдань. Для формування таких якостей необхідно процес навчання в закладі вищої освіти орієнтувати на розвиток пізнавальної та професійної самостійності, як основних рис майбутнього фахівця.

Цілком очевидно, що підготувати висококваліфікованих фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці в умовах традиційної системи можливо тільки з удосконаленням організації самостійної роботи.

1.2 Самостійна робота з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»

Зміст самостійної роботи студента зі «Вступу до мовознавства» визначено робочою програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» складається з таких видів праці: 1) засвоєння лекційного матеріалу з кожної теми; 2) відновлення навчальних конспектів, конспектування наукової літератури; 3) вивчення тем або питань, передбачених програмою для самостійного опанування, за списком рекомендованої літератури під час підготовки до практичних занять, пошук та огляд наукових джерел щодо конкретних завдань; аналіз наукових публікацій за пропонованими викладачем темами; 4) виконання письмових домашніх завдань (виконання вправ, тестів, лінгвістичних завдань, укладання мовознавчих термінологічних кросвордів і глосаріїв з конкретного питання; укладання схем мовного матеріалу); 5) підготовка до коротких усних виступів (доповідей) на практичних заняттях з нових питань курсу, підготовка презентацій до таких виступів; 6) підготовка до занять, що проводяться з використанням активних форм навчання (круглі столи, диспути, ділові ігри); 7) самоперевірка кожним студентом особистих знань за питаннями для самостійного поглибленого вивчення й самодіагностики; 8) написання повідомлень, добирання матеріалу для цього виду праці; 9) виконання індивідуальних навчальних завдань; 10) підготовка до наукових дискусій; 11) підготовка до модульних контролів (модульних контрольних робіт № 1, № 2); 12) підготовка до підсумкового контролю (іспиту); 13) участь у науковій роботі (можливі укладання тез доповідей для

студентської науково-практичної конференції; підготовка до виступів на секційних засіданнях наукової конференції; оформлення презентації до виступу з мовознавчих проблем); 14) можлива підготовка до участі у внутрішньоколеджній студентській олімпіади; 15) виконання творчих завдань (написання есе та ін.). Види й межі самостійних робіт можуть перетинатися.

Самостійна робота спрямована на індивідуальне вивчення студентами теоретичних положень навчальної дисципліни, формування в них умінь і навичок щодо практичного застосування знань, аналізу мовних явищ на фонетичному, лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях, вироблення власних висновків та узагальнень; творчого розв'язання лінгвістичних проблем з використанням здобутків сучасного мовознавства й результатів власних спостережень над мовою; оволодіння лінгвістичною термінологією; користування мовознавчими науковими й лексикографічними працями; використання набутих знань на заняттях з інших дисциплін мовознавчого циклу.

Позитивні результати самостійної роботи виявляються на практичних заняттях, якщо студенти активно працюють, успішно виконують контрольні роботи, вправи, тестові завдання, виголошують доповіді та ін.

1.3 Загальні рекомендації та вимоги щодо організації самостійної роботи студентів з вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»

Доповідь – невелике прилюдне повідомлення на певну тему під час практичного заняття; а також текст цього виступу. Готуються до виступу під час самостійної позааудиторної роботи.

Мета доповіді – повідомити певну сучасну інформацію, систематизувати матеріал, проілюструвати прикладами, розвинути навички самостійної праці щодо пошуку та опрацювання наукових джерел, формулювати власні висновки,

розвивати навички публічного мовлення, формувати когнітивний інтерес до пізнавальної діяльності, розвивати навички користування технічними засобами (комп'ютер, проєктор тощо).

Укладають доповідь часто за пропозицією викладача або з власної ініціативи. Тему виступу пропонує викладач, оскільки вона повинна відповідати темі навчального заняття. У доповіді варто обов'язково наводити приклади, які мають бути достатніми, але не надмірними.

Виступ має чітко визначену структуру: 1) вступ, який повинен містити назву доповіді та її мету, актуальність теми, перелік головних питань; коротку історію дослідження питання; 2) основна частина, у якій повідомляють головну інформацію з теми, наводять докази на користь певних положень, приклади з української та інших мов світу; 3) висновки, у яких роблять підсумки щодо сказаного й накреслюють перспективи використання здобутих результатів; 4) відповіді на запитання викладача й студентів.

Як правило, до виступу старанно готуються, щоб вплинути на слухачів, переконати або навчити їх. Доповідь триває п'ять – сім хвилин. Слід здати письмовий варіант виступу викладачеві для оцінення. Під час оцінювання виступу та його тексту викладач звертає увагу на актуальність теми, відповідність змісту темі, логічність викладу, кількість наукових джерел і глибину опрацювання матеріалу, грамотність, наявність прикладів і наочності.

Етапи підготовки доповіді (виступу) 1. Вибрати тему, з'ясувати мету вступу. 2. Дібрати та опрацювати літературу з теми, виділити ключові поняття. 3. Укласти план майбутньої доповіді. 4. Написати текст (тези) виступу. 5. Підготувати наочні засоби (схеми, плакати, діаграми, таблиці, слайди) і технічні пристрої (проєктор, телевізор, комп'ютер) для ілюстрування основних положень доповіді. 6. Прорепетирувати виступ (можна перед дзеркалом). Репетиція допоможе перевірити логічність та аргументованість викладу інформації, краще запам'ятати текст, визначити потрібний час. 7. Відредагувати текст доповіді. 8. Продумати можливі питання слухачів і відповіді на них.

Вимоги до промовця . Під час виступу варто: стисло, грамотно, однозначно розповідати тему, користуючись написаним текстом; говорити голосно, чітко, із різними інтонаціями; наводити докази, фактичні або статистичні відомості, приклади, застосовувати наочні й технічні засоби; підкреслювати головні тези доповіді; не відволікатися від теми; викладати сучасні погляди на проблеми; слідкувати за реакцією слухачів, обов'язково звертатися до них, активізуючи в такий спосіб їхню увагу; під час укладання тексту доповіді урахувати вік, стать, рівень освіти, професію, релігійні та світоглядні позиції слухачів тощо; дбати про достовірність і переконливість матеріалу виступу; не говорити все, що знаєте із цієї теми; розповідати жваво, намагаючись заохотити інших слухати та вивчати пропоновану тему; потрібно дотримуватися норм української мови; застосовувати мовні формули українського етикету; мати стримані жести й міміку; мати пристойний, охайний одяг та ін. Отже, варто намагатися донести інформацію точно, логічно, зрозуміло.

Презентація – це вид самостійної роботи студентів зі створення наочних інформаційних матеріалів, виконаних за допомогою мультимедійних комп'ютерних програм (Microsoft Power Point, Microsoft Word, Acrobat Reader тощо). Іншими словами, презентація – спосіб передання інформації за допомогою слайдів, що містять рисунки, фотографії, анімацію, звуки, ін. Найчастіше укладають презентацію в програмі Microsoft Power Point. Користь для студентів від створення слайдів – це можливість структурувати зміст матеріалу, звернути увагу аудиторії на логіку викладення матеріалу, продемонструвати найголовніші положення, навчитися систематизувати та опрацьовувати інформацію, робити висновки з прочитаного, сформувати навички праці на комп'ютері, уміння користуватися Інтернетом в пошуку потрібної інформації та ілюстративних матеріалів. У вигляді презентації можна також оформити результати самостійної праці з підготовки реферату, есе та ін.

Правила створення презентації: дібрати літературу до поставленої теми, опрацювати її, виділяючи головне й другорядне, визначаючи ключові слова;

сформулювати головну мету виступу та презентації; розташувати матеріал у логічному порядку за складеним власноручно планом; написати текст виступу; дібрати ілюстрації, графіки, таблиці, діаграми, рисунки тощо до головних положень; продумати дизайн оформлення слайдів; оформити слайди (кількість, розмір, кольори, текст, послідовність, звуковий супровід та ін.); перевірити презентацію; подати у визначений термін.

Вимоги до оформлення презентацій: 1) під час підготовки презентації до виступу обов'язково готують друкований текст доповіді та слайди (доповідь на занятті триває до 10 хвилин); 2) на слайдах має бути інформація з назвою кожного слайда, максимум зображень (рисунків, картинок, фото тощо), які ілюструють приклади з тексту, і мінімум тексту (написи на слайдах не повинні повторювати текст доповіді); 3) доступність викладення відомостей, логічність, точність, грамотність текстового матеріалу, естетичність оформлення; 4) кількість слайдів: від 10 до 20 (більша кількість не запам'ятовується); 5) на першому слайді слід обов'язково зазначити тему виступу, прізвище та ініціали доповідача, прізвище та ініціали викладача, на наступних – план промови, ілюстрації, висновки коротко, джерела інформації; 6) можна підготувати додатковий матеріал, який слухачі заберуть із собою та за яким згадають усе почуте, запам'ятають його, тому додатковий матеріал має відрізнятися від слайдів, містити більше відомостей; 7) зміст слайдів має відповідати темі доповіді; 8) правильна структурованість інформації.

Есе (есеї) (*від франц. *essai* – спроба, проба, нарис*) – прозове висловлювання невеликого обсягу й вільної композиції, що містить індивідуальні враження та міркування з певного питання й свідомо не претендує на вичерпну відповідь.

Під час вивчення вступу до мовознавства – це публіцистичний твір-роздум студента про якусь актуальну проблему з мовознавчої тематики з вираженням індивідуальної позиції автора. За змістом і формою есе схоже на твір-міркування, проте есеїст має на меті спонукати читачів до роздумів, викликати емоційний

відгук у них на повідомлюване завдяки переконливості й неординарній формі викладу.

Структура есе: 1) вступ, у якому формулюють проблему, обґрунтовують її актуальність, розкривають розбіжності в думках про неї, пояснюють структуру роботи; 2) основна частина, що містить формулювання тез та аргументів автора, приклади на підтримання авторської позиції; аналіз протилежних тез (якщо вони є) і контраргументів; 3) висновок, у якому повторюють основну тезу, підбивають підсумки щодо аргументів на її захист, подають загальний висновок про користь свого твердження.

Правила написання есе: уважно прочитати завдання, сформулювати актуальну й оригінальну тему, дібрати та вивчити джерела інформації, вибрати головне, скласти план, лаконічно, але повно розкрити тему, надати шляхи розв'язання проблеми, дібрати оригінальні засоби вираження (епітети, метафори, порівняння тощо), оформити, здати в потрібний термін.

Оформлення есе: обсяг – до 3-х машинописних сторінок, редактор Word, шрифт – Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5; усі поля по 20 мм, лише праве – 15 мм, нумерування сторінок.

Вимоги до написання есе: новизна, ефектний початок, оригінальність думок, зв'язність, реалістичність оцінювання, користь і значущість ідеї, обов'язковість наведення власної (суб'єктивної) думки автора, розкриття проблеми, наявність суперечливих поглядів, наведення аргументів, несподівані повороти у викладі, певна хронологія у викладенні подій, відсутність зайвої інформації, яка не підтверджує ваших думок, викладення в позитивному дусі, опис реальних подій, зрозумілі слова, уживання синонімів і фразеологізмів, уникнення повторів і перебільшень, відсутність мовних штамів (заїжджених фраз), цитування з обов'язковим посиланням на певні праці, переконливість, стислість, грамотність, охайність, мовна досконалість, наявність афоризмів, образність (застосування художніх тропів: епітетів, метафор та ін.), наведення аналогій, паралелей, асоціацій, риторичних фігур, різні структури речень.

Есе може бути репрезентоване на практичних заняттях, конкурсах студентських робіт, наукових конференціях тощо.

Глосарій (від грец. «глоса» – переклад, тлумачення) – це словник до текстових матеріалів, який містить короткі статті з поясненнями значень маловідомих, застарілих або термінологічних назв певного посібника, підручника або сфери діяльності людини.

Такий словник часто розміщений наприкінці навчальних видань. Укладання глосарію передбачає добір та систематизування термінів, незрозумілих слів і зворотів, які трапилися під час вивчення навчального матеріалу. Цей вид праці розвиває в студентів увагу до термінологічних позначень спеціальних понять, уміння виділяти головне в матеріалі, надавати визначення науковим поняттям. Здатність укласти глосарій свідчить про успішне опанування програмового матеріалу, систематизацію знань студента, опанування ним термінології з дисципліни, готовності до підсумкового контролю.

Глосарій оформлюють у друкованому вигляді, терміни й визначення (дефініції) подають в алфавітному порядку. Виконують це завдання протягом семестру під час підготовки до практичних занять, беручи інформацію з нормативних документів, монографій, підручників, посібників, статей, енциклопедичних і термінологічних словників тощо, розміщуючи заголовкові терміни за абеткою або за тематичним принципом та з посиланням (покликанням) на джерело інформації.

Під час виконання такого завдання студенти опановують основну термінологічну базу навчальної дисципліни, усвідомлюють значення спеціальних найменувань і теоретичного матеріалу, навчаються критично сприймати наукову інформацію, порівнювати визначення різних науковців, приймати рішення щодо правильності тих чи інших дефініцій, спрощувати їх оформлення (усувати надмірності чи повтори).

Вимоги до виконання завдання: папір формату А4, кегль 14, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5; мова – українська; фіксування саме лінгвістичних термінів, правильність формулювання дефініцій, грамотність, охайність; поля (береги): ліве – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє та нижнє – по 20 мм; титульну сторінку оформлювати за зразком титульної сторінки реферату; у кінці роботи вміщують список використаних джерел.

Обсяг глосарію зі вступу до мовознавства – 50 термінів із дефініціями. Студенти подають роботу в роздрукованому вигляді викладачеві на перевірку в установлений термін. Слід також бути готовим відповідати на запитання викладача про значення тих чи інших термінів.

Приклад оформлення частини глосарію: «Мова (англ. *language*, фр. *langue*, нім. *Sprache*, ісп. *lengua*: 1) ‘одна із самобутніх семіологічних систем, що є основним і важливим засобом спілкування членів певного людського колективу, для яких ця система виявляється також засобом розвитку мислення, передання від покоління до покоління культурно-історичних традицій тощо: жива мова, креольська мова, природна мова’; 2) ‘сукупність рухів тіла, звуків та ін., що використовуються тваринами для спілкування одне з одним (попередження про небезпеку, повідомлення про знаходження їжі тощо): мова тварин, мова бджіл’» [покликання на джерело зі списку літератури].

Студенти можуть користуватися глосарієм, укладеним під час вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства», під час підготовки до відповідей на практичних заняттях, написання контрольних робіт, складання іспиту, опанування інших лінгвістичних курсів.

Розділ 2

Питання для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять

Змістовий модуль 1. МОВА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Практичне заняття № 1. Тема: Предмет, завдання і методи науки про мову.

Природа, сутність і функції мови

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте об'єкт і предмет мовознавства. Функції мови.
2. Якими є зв'язки мовознавства з іншими науками?
3. Стисло охарактеризуйте основні одиниці мови: звук, фонема, морфема, слово, словосполучення, речення, еквівалент речення.
4. На які розділи (галузі) членується мовознавство?
5. Якими методами досліджується мова?
6. Коротко охарактеризуйте порівняльно-історичний метод вивчення мови (основоположники, основні прийоми).
7. Розкрийте суть і завдання описового методу. Де цей метод знайшов практичне застосування?
8. Чим зіставний метод відрізняється від порівняльно-історичного? Яке практичне застосування має зіставний метод?
9. Яка мета структурного методу? В яких методиках реалізується структурний метод? Чим структурний метод відрізняється від описового? Що в них спільне?
10. У чому полягає методика дистрибутивного аналізу?
11. У чому суть трансформаційного аналізу?
12. До вивчення яких мовних одиниць застосовують компонентний аналіз?
13. Розмежуйте поняття «мова» і «мовлення».
14. Які основні елементи слід розрізняти в мові і мисленні? Яка відповідність між ними? Який зв'язок?
15. Що таке абстрактне мислення? Як воно виражається?

16. Наукове трактування походження мови і мислення.

17. Що доводить, що мова є суспільним, а не біологічним чи психічним явищем?

18. Літературна мова – це ... Загальнонародна мова – це ...

19. Які стилі літературної мови ви знаєте?

20. Дайте визначення термінів синхронія і діяхронія.

Тематичний контроль

1. Початковий, пропедевтичний курс загального мовознавства називається:

а) прикладне мовознавство;

б) вступ до мовознавства;

в) часткове мовознавство.

2. Філологію утворюють:

а) мовознавство і філософія;

б) мовознавство і психологія;

в) мовознавство і літературознавство.

3. Метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне:

а) індукція;

б) дедукція;

в) діяхронія.

4. Тлумачний словник є результатом застосування:

а) зіставного методу;

б) описового методу;

в) структурного методу.

5. Метод, який реалізується у чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу:

а) зіставний;

б) структурний;

в) порівняльно – історичний.

6. Основоположниками порівняльно – історичного мовознавства є:

а) Ф. Бопп, Р. Раск, О. Востоков;

б) П. Фортунатов, Л. Щерба;

в) І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр.

7. Синхронія – це...

а) стан мови в її історичному розвитку;

б) розгляд мовних явищ в їхніх взаємовідношеннях;

в) стан мови на певному етапі її існування.

8. Яка із дефініцій визначає мову:

а) конкретно застосована мова, сукупність засобів спілкування;

б) система одиниць спілкування і правил їх функціонування;

в) матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання і передачі інформації.

9. Мова – явище...

а) біологічне;

б) психологічне;

в) суспільне.

10. Мовною політикою називають:

а) свідомий вплив суспільства на мову;

б) вплив людини на політику;

в) мову відомих діячів політики.

11. Виділіть рядок, що репрезентує функції мови:

а) мислетворча, комунікативна, естетична;

б) акумулятивна, метамовна, прагматична;

в) мислетворча, фатична, морфологічна.

12. Мовним знаком виступають:

а) звуки;

б) слова;

в) букви.

13. Традиційно вирізняють такі мовні яруси (рівні):

а) фонетичний, лексичний, фразеологічний, граматичний;

б) морфемний, граматичний, фонетичний, фразеологічний;

в) фразеологічний, синтаксичний, морфологічний, фонологічний.

14. Діахронія – це...

а) історичний розвиток мови;

б) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку;

в) стан мови в певний момент її розвитку, в певну епоху.

15. Засоби спілкування на обмеженій території називають:

а) діалектом;

б) жаргоном;

в) лексикою.

16. Розмежування мови і мовлення теоретично обґрунтував:

а) О. О. Потебня;

б) Ф. де Соссюр;

в) І. О. Бодуен де Куртене.

Практичне заняття № 2. Тема: Походження мови. Історичний розвиток

МОВИ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Коли і як з'явилася мова?

2. Якою вона була на перших етапах розвитку людства?

3. Назвіть науковців, що займалися вивченням проблеми походження мови?

4. Охарактеризуйте найважливіші гіпотези про походження мови (звуконаслідувальна гіпотеза походження мови, звукосимволічна гіпотеза походження мови, вибухова гіпотеза походження мови).

5. Назвіть основні процеси розвитку мов і діалектів.
6. Територіальна та соціальна диференціація мов.
7. Мова як засіб міжнаціонального спілкування.
8. Назвіть та проаналізуйте штучні міжнародні мови.
9. Різниця між походженням мови загалом і походженням конкретної мови.
10. Що таке диференціація та інтеграція мов?

Тематичний контроль

1. Проблема походження мови в межах філософських дискусій виникла:
 - а) в античні часи;
 - б) в епоху Відродження;
 - в) у новітню епоху.
2. Гіпотеза, яка стверджує, що мова виникла шляхом наслідування людиною звуків природи називається:
 - а) звуконаслідувальною;
 - б) виговою;
 - в) гіпотезою трудових вигуків.
3. Звукосимволічна гіпотеза стверджує, що:
 - а) спочатку виникла мова жестів, а потім звукова;
 - б) між почуттями й емоціями людей і звуками є певний прямий зв'язок;
 - в) мова – це озвучення символів.
4. Теорія моногенезу – це...
 - а) вчення про походження всіх мов від однієї мови;
 - б) вчення про космічне, інопланетне походження мови;
 - в) вчення про божественне походження мови.
5. Український мовознавець О.О.Потебня підтримував гіпотезу походження мови:
 - а) вигову;
 - б) моногенезу;

в) звуко-символічну.

6. Національну мову характеризують:

а) літературна форма;

б) територіальні діалекти;

в) соціальні діалекти.

7. Запозичення лексики і фразеології зумовлюються:

а) інтеграцією мов;

б) внутрішньомовними причинами;

в) контактуванням мов.

Практичне заняття № 3. Тема: Мови світу, їх вивчення та генеалогічна класифікація

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. З якими суспільними науками пов'язане мовознавство, і в чому полягає цей зв'язок?
2. З якими природничими науками пов'язане мовознавство?
3. Які науки виникли на стику мовознавства і природничих наук?
4. Чим відрізняється мова як знакова система від інших (штучних) знакових систем? Основні мовні одиниці.
5. Скільки мов тепер існує у світі? Чому не можна точно встановити кількість мов?
6. За якими параметрами розрізняють мови світу? Наведіть до кожного розрізнення конкретні приклади.
7. За якими критеріями визначається спорідненість мов?
8. Генеалогічна класифікація мов – це ...
9. На основі якого методу створена генеалогічна класифікація мов?
10. Назвіть учених, які заклали основи порівняльно-історичного мовознавства.
11. Визначте поняття мовної сім'ї. Скільки мовних сімей є у світі?

12. Назвіть основні мовні сім'ї.
13. На які групи поділяють індоєвропейську мовну сім'ю?
14. Охарактеризуйте слов'янські, германські та романські мови за генеалогічною класифікацією.
15. Які групи індоєвропейських мов представлені однією мовою?
16. Назвіть першу індоєвропейську мову з писемною фіксацією. До якої групи вона входить?
17. Дайте генеалогічну характеристику кавказьких, тюркських, фіноугорських та семіто-хамітських мов.
18. Макросім'я мов – це ...
19. У чому суть ностратичної гіпотези? Як її можна пов'язати з проблемою походження мови?

Тематичний контроль

1. У якому рядку усі перераховані мови є міжнародними:
 - а) українська, французька, арабська;
 - б) англійська, арабська, іспанська;
 - в) китайська, російська, польська.
2. Слов'янський лінгвіст, основоположник порівняльно – історичного мовознавства:
 - а) О. Потебня;
 - б) П. Фортунатов;
 - в) О. Востоков.
3. Який рядок репрезентує мови індоєвропейської сім'ї слов'янської групи західної підгрупи:
 - а) польська, словацька, чеська;
 - б) верхньолужицька, старослов'янська, чеська;
 - в) нижньолужицька, польська, білоруська.
4. Мови, що походять від однієї мови – основи становлять:
 - а) генеалогічну класифікацію мов;

б) аглютинативні мови;

в) мовну сім'ю.

5. Які вчені є основоположниками типологічного мовознавства:

а) А. Шлейхер, В. Гумбольдт;

б) О. Потебня, О. Востоков;

в) Ш. Баллі, Ф. де Соссюр.

6. Мови, у яких граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова, називаються:

а) ізолюючими;

б) синтетичними;

в) флективними.

7. Який рядок репрезентує типологічну класифікацію мов:

а) споріднені, аглютинативні, ізолюючі, флективні;

б) аглютинативні, флективні, ізолюючі, кореневі;

в) ізолюючі, аглютинативні, інкорпорууючі, флективні.

Практичне заняття № 4. Тема: Фонетика як лінгвістична дисципліна

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкажіть про систему фонем сучасної української літературної мови.
2. У чому полягають фонологічні особливості голосних?
3. За якими артикуляційно-акустичними характеристиками відбувається класифікація голосних звуків?
4. Назвіть основні відмінності між голосними й приголосними звуками.
5. Які схеми класифікації голосних відомі в мовознавстві?
6. За якими параметрами класифікуються приголосні звуки?
7. Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою.
8. Назвіть групи та підгрупи приголосних за місцем творення.
9. Які групи приголосних виділяють за пасивним артикулятором?
10. Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.

11. Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?
12. З якими нелінгвістичними дисциплінами і як саме пов'язана фонетика?
13. Якіє три аспекти у вивченні звуків?
14. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
15. Які теорії складу існують у мовознавстві?
16. Наголос – це ... Назвіть типи словесного наголосу, які наявні в різних мовах.

Тематичний контроль

1. Фонетика – це наука, яка вивчає:
 - а) словниковий склад мови;
 - б) будову мови;
 - в) звуки мови.
2. Виділіть рядок, який репрезентує аспекти у вивченні звуків:
 - а) фізичний, психологічний, лінгвістичний;
 - б) фізіологічний, лінгвістичний, фізичний;
 - в) граматичний, фізичний, фізіологічний.
3. Фізичний аспект у дослідженні звуків охоплює такі параметри:
 - а) силу, висоту, довготу і тембр;
 - б) силу, ритмічність, довготу;
 - в) висоту, тон, довготу, шум.
4. За участю в артикуляції звуків органи мовлення поділяються на:
 - а) передні і задні;
 - б) активні і пасивні;
 - в) мовні і немовні.
5. Порожнини глотки, рота і носа називають:
 - а) резонатором;
 - б) мовленнєвим апаратом;
 - в) артикуляційною базою.
6. Виділіть рядок, що містить ознаки приголосних звуків:
 - а) місце творення, спосіб творення, ряд, співвідношення голосу і шуму;

- б) піднесення, ряд, місце творення;*
- в) місце і спосіб творення, співвідношення голосу і шуму, додаткова артикуляція.*

7. Визначте рядок, в якому правильно охарактеризовано звук [к]:

- а) приголосний, шумний, дзвінкий, задньоязиковий;*
- б) приголосний, сонорний, зімкнено – прохідний, носовий;*
- в) приголосний, шумний, глухий, проривний, задньоязиковий.*

8. Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови називається:

- а) акустикою;*
- б) артикуляцією;*
- в) артикуляційною базою.*

9. На голосні і приголосні звуки поділяються за співвідношенням:

- а) голосу і довготи;*
- б) висоти і голосу;*
- в) голосу і шуму.*

10. За якими ознаками класифікуються голосні звуки?

- а) ступенем просування язика вперед, назад;*
- б) співвідношенням голосу і шуму;*
- в) ступенем підняття; співвідношенням голосу і шуму.*

11. До голосних переднього ряду відносять:

- а) /e/, /o/, /i/;*
- б) /i/, /u/, /e/;*
- в) /i/, /y/, /e/.*

12. До голосних високого підняття відносять:

- а) /i/, /y/;*
- б) /i/, /u/, /y/;*
- в) /i/, /e/.*

13. Який рядок репрезентує голосні фонemi одного ряду:

а) /i/, /e/;

б) /a/, /i/;

в) /o/, /a/.

14. Визначте рядок, у якому записані сонорні приголосні:

а) /м/, /в/, /н/;

б) /б/, /н/, /з/;

в) /й/, /н/, /з/.

15. Лабіалізація характеризує:

а) систему консонантизму;

б) систему вокалізму;

в) м'які приголосні.

16. Артикуляційний зсув у напрямку до середнього піднебіння характеризує творення:

а) м'яких приголосних;

б) проривних приголосних;

в) передньоязикових приголосних.

17. Фонологія – це...

а) мовознавча наука, яка вивчає фонологічні системи мов;

б) розділ граматики, що вивчає граматичні властивості слова;

в) наука, яка вивчає фонологічні структури мов.

18. Знайдіть правильне визначення фонем:

а) мінімальна звукова одиниця мовлення, яка служить для розпізнавання й розрізнення морфем і слів;

б) мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів;

в) звукова одиниця мови, яка служить лише для розрізнення значеннєвих одиниць.

19. Найпростішим способом встановлення фонологічної системи є:

а) підбір слів, що різняться між собою однією фонемою;

- б) підбір слів, що різняться між собою однією літерою;*
- в) підбір слів, що пишуться однаково, а різняться лише наголосом.*

20. Виберіть правильну пропорцію голосних і приголосних фонем в українській мові:

- а) 5 і 34;*
- б) 6 і 32;*
- в) 6 і 30.*

21. У якому рядку фонemi у всіх парах слів виконують смислорозрізнявальну функцію:

- а) раки – роки, син – сон, сала – сила;*
- б) сіла – сіло, гору – горю, гору – гора;*
- в) мити – нити, тіло – діло, біла – біля.*

22. Сильна позиція для голосної фонemi:

- а) наголошена;*
- б) ненаголошена;*
- в) після приголосного.*

23. Який рядок репрезентує лише основні алофони у словах?

- А) вітер, сум, чомусь;*
- б) книга, хата, тин;*
- в) джміль, хід, дамба.*

Практичне заняття № 5. Тема: Функціональні та історичні зміни звуків

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які різновиди змін звуків ви знаєте?
2. Назвіть позиційні зміни звуків, наведіть приклади.
3. У чому відмінність між кількісною та якісною редукцією?
4. Назвіть комбінаторні зміни звуків.
5. За якими ознаками можуть акомодуватися звуки?
6. Охарактеризуйте всі різновиди асиміляції.

7. Чим відрізняється асиміляція від акомодатії?
8. Сингармонізм – це ... У яких мовах поширене це явище?
9. Що є спільного і відмінного між асиміляцією і дисиміляцією?
10. Наведіть приклади гаплогії, дієрези, епентези, метатези, субституції звуків і гіперизмів.
11. Орфоепія – це ...
12. Транскрипція – це ...
13. Чим історичні фонетичні зміни відрізняються від живих фонетичних процесів?
14. Які зміни звуків називають спонтанними?
15. Конвергенція звуків – це ... Дивергенція звуків – це ...
16. Фонетичні закони – це ...

Тематичний контроль

1. Фонетичні зміни, спричинені впливом загальних умов вимови, називають
 - а) комбінаторними;
 - б) позиційними;
 - в) прогресивними.
2. Виберіть рядок, який репрезентує позиційні зміни фонем:
 - а) акомодатія, протеза, редуція голосних;
 - б) асиміляція, акомодатія, дисиміляція;
 - в) редуція голосних, оглушення дзвінких в кінці слова, протеза.
3. Асиміляція – це...
 - а) артикуляційне розподібнення двох однакових звуків;
 - б) артикуляційне уподібнення одного звуку до іншого в мовному потоці в межах слова чи словосполучення;
 - в) викидання звуку чи складу в слові для зручності вимови.
4. Назвіть процес, який характеризується втратою спільних фонетичних ознак звуків:

а) редуція;

б) асиміляція;

в) дисиміляція.

5. Наслідком діючих у мові фонетичних процесів є...

а) функціональні фонетичні зміни;

б) історичні фонетичні зміни;

в) живі зміни звуків.

6. Розщеплення звука на дві різні звуки – це...

а) конвергенція;

б) спонтанність;

в) дивергенція.

7. Фонетичні закони – це...

а) закони, що керують регулярними змінами звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень;

б) це закони фонетики, які пояснюються історичним розвитком мови;

в) закони, порушення яких є закономірним явищем в фонетиці.

Практичне заняття № 6. Тема: Історія письма. Графіка. Орфографія

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає значення письма в історії суспільства?

2. «Предметне письмо» – це ... Наведіть приклади «предметного письма».

3. Назвіть етапи розвитку графічного письма.

4. Піктографія – це ... Наведіть приклади піктографічного письма. Де застосовують піктографію в наш час?

5. Ідеографія – це ... Які народи користуються ідеографічним письмом у наш час?

6. Фонографія – це ...

7. Які мови користуються силабічною системою письма?

8. Консонантне письмо – це ...

9. Буквено-звукове письмо – це ...
10. Графіка – це ... Що є предметом графіки?
11. Які чотири сім'ї алфавітів існують на Землі?
13. Що є предметом орфографії?
14. Які принципи орфографії ви знаєте?

Тематичний контроль

1. Піктографічне письмо – це...:
- а) письмо, в якому графічний знак передає життєву ситуацію, подію, а не звуки мови;*
 - б) письмо, де кожен знак передає лише певну послідовність звуків, слово;*
 - в) письмо, в якому графічний знак передає склад.*
2. У якому рядку всі букви однозначні?
- а) а, о, д, щ;*
 - б) е, и, і, ї;*
 - в) б, в, у, м.*
3. Відшукайте рядок, в якому у всіх словах літери **я, ю, є, ї** позначають два звуки:
- а) віялка, воєвода, сусіднє, бязь;*
 - б) бюро, каченя, всюди, ллються;*
 - в) в'юн, в'язень, в'ється, в'їзд.*
4. Встановіть рядок, у якому сполучення літер **дж, дз** у всіх словах позначають африкати:
- а) джунгли, саджанець, джем, джаз;*
 - б) кукурудза, дзвоник, дзюрчить, дзвякнути;*
 - в) віджати, надзвичайний, надзелень, підзвітний;*
 - г) віджити, картоплесаджалка, джемпер, дзига.*
5. Фонетичний принцип орфографії полягає в тому, що:
- а) та сама літера пишеться завжди однаково, незалежно від того, як вона вимовляється;*
 - б) слова передаються на письмі так, як вони писалися раніше;*

в) слова пишуться так, як вимовляються.

6. Пари слів *компанія – кампанія, Земля – земля, з гори – згори* пишуться за:

а) фонетичним принципом;

б) історичним принципом;

в) принципом диференційних написань.

Модульний контроль 1

1 варіант

1. Дайте визначення фонемі.

2. Назвіть принципи класифікації голосних фонем.

3. Які звукові зміни є фонетичними (живими). Назвіть їх причини.

Наведіть приклади.

4. Запишіть фонетичною транскрипцією:

Буває, у вчителя знань - глибокий колодязь - дна не дістати. Вода - світла і крижана, аж зуби ломить. А діти тієї води майже не п'ють. А якщо п'ють, то дуже мало - краплини. Справжній учитель той, у кого знань і умінь колодязь, а біля того колодязя ще й срібне відерце... (В. Святовець.)

5. Поясніть значення термінів: орфоепія, субституція, епентеза.

2 варіант

1. Яку роль в утворенні звуків відіграє резонатор?

2. Голосні і приголосні фонемі.

3. Позиційні і комбінаторні зміни звуків. Відповідь ілюструйте прикладами.

4. Запишіть фонетичною транскрипцією:

Українцям залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати й працювати для свого народу, надіятись тільки на свої сили, не звертаючи надто великої уваги на посторонніх круків, ні на тих, що каркають безглуздими циркулярами, ні на тих, які думають збити їх з природної дороги. (М. Драгоманов.)

5. Поясніть значення термінів: дисиміляція, акомодация, гаплоглозія.

3 варіант

1. Назвіть основні мовні органи.
2. Назвіть типи приголосних за місцем творення.
3. Які звукові зміни є історичними? Наведіть приклади.
4. Запишіть фонетичною транскрипцією:

Українська мова має свою особливу музикальність. Це незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка і Чайковський, Барток і Стравінський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови.
(Д. Павличко.)

5. Знайдіть у тексті (з п. 4) слова, в яких відбулися «живі» зміни звуків.

4 варіант

1. Артикуляційна база мови.
2. Склад. Наголос. «Нескладотворчі» голосні.
3. Що таке паталізація? Наведіть пари твердих і м'яких приголосних в українській мові. Які звуки не мають пари за ознакою «твердість-м'якість»?
4. Запишіть фонетичною транскрипцією:

Цю співвіднесеність слова з яким-небудь явищем об'єктивної дійсності, історично закріпленому в свідомості мовців, визначають як лексичне значення слова. (О. Волох.). Значення лексичне – реальний, предметно-речовий зміст слова, який визначається співвіднесеністю слова з відповідним поняттям
(І. Д. Ганич, І. Олійник).

5. Знайдіть у тексті (з п. 4) слова, в яких відбулися зміни звуків. Визначте тип змін.

5 варіант

1. Артикуляція. Етапи артикуляції.
2. Принципи класифікації приголосних фонем.
3. Дайте визначення асиміляції. Наведіть приклади.
4. Запишіть фонетичною транскрипцією:

Лексичне значення – це зміст слова, та відповідність, яка встановлюється між звуковим комплексом (назвою) і тією об'єктивно існуючою одиницею (предметом, явищем), яка відбувається в мові через поняття. (М Доленко, І. Дацюк, А. Квашук.)

5. Знайдіть у тексті (з п. 4) слова, в яких відбулись зміни звуків. Визначте тип змін.

**Змістовий модуль 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ.
ФРАЗЕОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА. СИНТАКСИС**

Практичне заняття № 1. Тема: Лексико-семантична система мови

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Обґрунтуйте системність лексичної семантики.
2. На чому ґрунтується системність лексики?
3. Які різновиди парадигматичних відношень існують у лексикосемантичній системі?
4. Лексико-семантичне поле – це ...
5. На чому базується зв'язок між лексико-семантичними полями? Як ви розумієте вираз безперервність семантичного простору мови?
6. Розкажіть, у чому полягає специфіка лексико-семантичних полів у різних мовах.
7. Якою є структура лексико-семантичного поля?
8. Як ви розумієте вираз польова структура лексико-семантичної системи?
9. Який ще вимір системності лексичної семантики, крім парадигматичного, ви знаєте?
10. На які групи ділиться лексика за вживаністю?
11. Які слова належать до активної лексики?
12. Назвіть групи слів, що входять до пасивної лексики?
13. Професіоналізми – це ... Діалектизми – це ... Екзотизми – це...
Жаргонізми – це ... Арготизми – це ...
14. Що таке табу й евфемізми?
15. Як членується лексика за стилістичною класифікацією?
16. Назвіть основні групи слів, що входять до лексики високого стилю і лексики низького стилю.
17. Термін – це ... Назвіть основні ознаки терміна.
18. Для чого потрібно знати стилістичну класифікацію лексики?

Тематичний контроль

1. Лексикологія – це...

- а) наука, яка вивчає будову мови;*
- б) наука про природну людську мову загалом і мови світу як її представників;*
- в) розділ науки про мову, який вивчає словниковий склад мови.*

2. До лексикології в широкому значенні слова належать такі науки:

- а) власне лексикологія, фонологія, грамати́ка, семантика, фразеологія;*
- б) психолінгвістика, семасіологія, семіотика, ономастика;*
- в) власне лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія.*

3. Який рядок репрезентує опорні поняття лексикології:

- а) неологізм, категорія, омофон;*
- б) архаїзм, лексема, екзотизм;*
- в) етимологія, асиміляція, синонім.*

4. Окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах – це:

- а) слово;*
- б) лексема;*
- в) словоформа.*

5. Узагальнений, абстрактний образ предмета чи явища в уяві мовця – це...:

- а) сигніфікат;*
- б) денотат;*
- в) конотат.*

Практичне заняття № 2. Тема: Лексико-семантичні категорії.

Словниковий склад мови

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Моносемія – це ... Полісемія – це... У чому відмінність вживання однозначних слів від багатозначних?

2. Як виникає полісемія? У чому відмінність між прямим і переносним значенням слова?
3. Які типи перенесення значень ви знаєте?
4. Що таке розширення і звуження значення? Чи збігається поняття широкого значення з поняттям багатозначності?
5. Омоніми – це ... Зіставте явище полісемії й омонімії. Що зближує і що розрізняє полісемію й омонімію?
6. Які різновиди омонімів існують у мові? Наведіть приклади гомогенних і гетерогенних омонімів.
7. Назвіть суміжні з омонімією явища.
8. Яка роль омонімів у мовленні?
9. Синонімія – це... Які є типи синонімів? Які різновиди часткових синонімів ви знаєте?
10. Синонімічний ряд – це... Як називається перше (стрижнєве) слово синонімічного ряду?
11. Які різновиди синонімії ви знаєте?
12. Яку роль відіграють синоніми у мовленні?
13. Антонімія – це ... Назвіть чотири типи антонімів.
14. У чому спільність і відмінність синонімії й антонімії?
15. Яка стилістична роль антонімії?
16. Гіперо-гіпонімія – це ... Чому гіперо-гіпонімію називають квазісинонімією?
17. Розкрийте причини історичних змін у лексиці.
18. Архаїзми – це ... Яка відмінність між власне архаїзмами й історизмами?
19. Назвіть групи лексичних архаїзмів.
20. Семантичні архаїзми – це ...
21. Неологізми – це ... Які різновиди неологізмів ви знаєте? Що таке авторські неологізми? Який ще існує термін для їх позначення?

22. Розкрийте причини лексичних запозичень.
23. Яка різниця між лексичними запозиченнями і кальками?
24. Опишіть шляхи та способи запозичень.
25. Яких змін зазнають запозичувані слова при їх адаптації в мові?
26. Які конкретно мови є найпотужнішими джерелами лексичних запозичень?
27. Слово пуризм – це... Як потрібно ставитися до іншомовних запозичень?
28. Історична лексикологія – це ...
29. Етимологія – це ...
30. Внутрішня форма слова – це ...
31. Як називається втрата словом своєї внутрішньої форми?
32. Термін наукова етимологія – це... Назвіть принципи наукової етимології.
33. Народна (побутова) етимологія – це ... Чим вона відрізняється від наукової етимології?

Тематичний контроль

1. Лексема – це...
 - а) слово – тип, абстрактна одиниця мови, інваріант, у якому абстрагуються від його форм;*
 - б) історично закріплена в свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності;*
 - в) наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів.*
2. Омофони – це...
 - а) слова, в яких збігаються тільки окремі форми;*
 - б) слова, які пишуться однаково, а вимовляються по-різному;*
 - в) слова, які вимовляються однаково, але різняться написанням.*
3. Різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення – це

- а) синоніми;*
- б) омоніми;*
- в) антоніми.*

4. Архаїзми – це...

- а) застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, але збереглися в пасивному вжитку;*
- б) слова, які вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням позначуваних ними понять;*
- в) слова, походження яких невідоме.*

5. Калькування – це...

- а) запозичення, за якого з іноземної в рідну мову входить лексична одиниця повністю;*
- б) копіювання іношомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу;*
- в) поморфемний переклад іношомовного слова.*

6. Визначте рядок, який містить слова, вжиті у прямому значенні:

- а) вершина дерева, зерно пшениці, м'яка вовна;*
- б) м'який клімат, соковите яблуко, високий юнак;*
- в) скласти пісню, легкий шлях, розбити глека.*

7. Який рядок репрезентує міжмовні омоніми:

- а) лаяти, місяць, шити;*
- б) лихо, дурно, калитка;*
- в) луна, абонент, діти.*

8. «Мовознавство», «лінгвістика» – це...

- а) абсолютні синоніми;*
- б) ідеографічні синоніми;*
- в) контекстуальні синоніми.*

**Практичне заняття № 3. Тема: Фразеологізми. Класифікація
фразеологізмів**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Фразеологія – це ...
2. Назвіть основні ознаки фразеологізму.
3. Що зближує фразеологізм зі словом.
4. Що зближує і що різнить фразеологізм і вільне словосполучення?
5. Як виникають фразеологізми?
6. У чому виявляється національна специфіка фразеології?
7. Які типи фразеологізмів ви знаєте?
8. Фразеологічні зрощення – це ... Наведіть приклади.
9. Чим різняться фразеологічні єдності від фразеологічних зрощень?
10. Фразеологічні сполучення – це ...

Тематичний контроль

1. Фразеологія – це...
 - а) сукупність фразеологізмів даної мови;*
 - б) розділ мовознавства, який вивчає походження слів;*
 - в) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.*
2. Фразеологізм – це...
 - а) слово – тип, абстрактна одиниця мови, інваріант, в якому абстрагуються від його форми;*
 - б) стійкі словосполучення;*
 - в) відтворювана одиниця мови з двох або більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом і структурою.*
3. У якому рядку усі сполучення є фразеологізмами:
 - а) біла ворона; водити за носа; ні риба ні м'ясо;*
 - б) і день, і вечір; надуті щоки; як рак свисне;*
 - в) повісити носа; глек розбити; дати яблуко.*

4. Виділіть рядок, який містить фразеологічні зрощення:

- а) гнути спину; досада бере; сесть в лужу;*
- б) плисти за течією; розквасити губи, брать быка за рога;*
- в) підсунути свиню, збити з пантелику; как пить дать.*

5. Фразеологізми використовуються:

- а) в розмовно-побутовому та художньому стилях;*
- б) в науковому та публіцистичному стилях;*
- в) усіх стилях мовлення.*

6. Доберіть до кожного з поданих фразеологізмів синонімічну пару:

1. Золоті руки	а. Намилити шию
2. Як оселедців у бочці	б. Сидіти склавши руки
3. І за холодну воду не братись	в. Тримати язик за зубами
4. Знімати стружку	г. Полягти кістками
5. Ні пари з уст	г. Майстер на всі руки
6. Накласти головою	д. Яблуку ніде впасти

Практичне заняття № 4. Тема: Типи словників: енциклопедичні та мовознавчі

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Лексикографія – це ...
2. Що є предметом теоретичної лексикографії?
3. Які функції виконує практична лексикографія?
4. На які два типи діляться всі словники?
5. Яка відмінність між енциклопедичними і лінгвістичними словниками?
6. Які енциклопедичні словники ви знаєте?
7. Назвіть основні словники лінгвістичних термінів.
8. На які дві групи поділяються лінгвістичні словники?
9. Перелічіть типи одномовних словників.
10. Які тлумачні словники ви знаєте.
11. Конкорданси – це ...

12. Назвіть відомі вам історичні й етимологічні словники.
13. Для чого потрібні частотні й зворотні словники?
14. Охарактеризуйте відомі вам ідеографічні словники.
15. Які різновиди перекладних словників ви знаєте? Назвіть найбільш важливі перекладні словники, що вийшли в Україні.

Тематичний контроль

1. Лексикографія – це...

- а) наука, що описує граматичні значення й форми слів та існуючі в мові засоби поєднання слів у речення для вираження думки;*
- б) розділ мовознавства, який займається теорією і практикою укладання словників;*
- в) розділ науки про мову, який вивчає словниковий склад мови.*

2. Усі словники поділяють на:

- а) частотні, зворотні;*
- б) словники антонімів, омонімів, фразеологічні, орфографічні, орфоенічні;*
- в) енциклопедичні й лінгвістичні.*

3. Енциклопедичні словники:

- а) описують світ, пояснюють явища, поняття, дають бібліографічні довідки про знаменитих людей, відомості про країни й міста, про видатні події тощо;*
- б) розкривають походження слова, зокрема, в них вказується, власне чи запозичене слово;*
- в) визначають твірну основу слова і морфему, за допомогою якої утворене від твірної основи слово.*

4. Лінгвістичні словники – це...

- а) словники, в яких розкривається (тлумачиться) значення слів;*
- б) словники слів. Вони дають інформацію не про речі, явища, поняття, а про слова;*

в) словники, в яких подано лексику певного історичного періоду.

5. На які групи поділяються лінгвістичні словники:

а) теоретичні і практичні;

б) діалектні і етимологічні;

в) одномовні й багатомовні.

6. «Словник української мови у 4-х томах» (1907-1909) – перший тлумачний словник сучасної української мови уклад:

а) О. Потебня;

б) Б. Грінченко;

в) І. Франко.

7. Перелік слів літературної мови з позначенням нормативного наголосу і з вказівкою на вимову подається в:

а) тлумачному словнику;

б) орфографічному словнику;

в) орфоепічному словнику.

Практичне заняття № 5. Тема: Словоскладання. Граматичне значення.

Граматична категорія

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Граматика – це ...

2. Які різновиди граматики ви знаєте?

3. З яких розділів складається граматика?

4. Що є предметом морфології і синтаксису? 5. Яке місце в структурі мови займає граматика?

6. Граматичне значення – це ...

7. Які типи граматичних значень ви знаєте?

8. Граматична категорія – це ...

9. Як класифікують граматичні категорії?

10. Назвіть основні граматичні категорії.

11. Лексико-граматичні розряди (категорії) – це ...

12. Що ви розумієте під способом вираження граматичних значень?

13. Які способи вираження граматичних значень називають синтетичними?

Назвіть основні синтетичні способи вираження граматичних значень.

14. Назвіть різновиди афіксального способу вираження граматичних значень.

15. Чим відрізняється фузія від аглютинації?

16. Які синтетичні способи вираження граматичних значень використовуються в іноземній мові, яку ви вивчаєте?

17. В яких мовах поширені такі синтетичні способи вираження граматичних значень, як внутрішня флексія і редуплікація?

18. Для якої мови великою мірою характерне словоскладання?

19. Назвіть випадки використання суплетивізму для вираження граматичних значень в українській та іноземній мові, яку ви вивчаєте.

20. Які аналітичні способи вираження граматичних значень вам відомі?

21. Які аналітичні способи вираження граматичних значень поширені в іноземній мові, яку ви вивчаєте?

Тематичний контроль

1. Словотвір займає проміжне місце між галузями мовознавства:

а) лексикологією і граматиною;

б) фонетикою і графікою;

в) лексикологією і фразеологією.

2. Словотворчий афікс – це...

а) афікс, який служить для творення форм того самого слова;

б) афікс, який служить для творення нових слів;

в) змінний афікс, що виражає синтаксичні відношення між словами у словосполученні й реченні.

3. Словотвірний аналіз відповідає на запитання:

а) як утворене слово?

б) з яких морфем складається слово?

в) що таке граматична форма слова?

4. Словотвірний аналіз передбачає:

а) виділення в слові всіх його морфів і встановлення їх значень;

б) виділення в слові твірної основи;

в) виділення в слові твірної основи і встановлення способу його творення.

5. Визначте спосіб творення слів «аспірантура, докторантура»:

а) морфологічний спосіб, суфіксальний;

б) морфологічний спосіб, основоскладання;

в) лексико – синтаксичний спосіб.

6. Який рядок репрезентує слова, утворені одним способом:

а) міць, затінок, сімсот;

б) пальне, трудящі, майбутнє;

в) дотик, новобудова, генерал – майор.

Тематичний контроль

1. Категорія особи – це...

а) граматична категорія дієслова, яка позначає відношення суб'єкта дії до мовця;

б) граматична категорія дієслова, що виражає суб'єктно – об'єктні відношення;

в) граматична категорія, яка виражає ступінь якості, що характеризує предмет чи дію.

2. Для якої мови найбільш характерним способом вираження граматичних значень є словоскладання:

а) англійська;

б) німецька;

в) російська.

3. Виділіть рядок, що репрезентує морфологічні категорії:

а) рід, число, вид, відміна;

- б) час, спосіб, особа, число;*
в) рід, число, особа, категорія активності/пасивності.
4. Виділіть рядок, у якому зазначені синтетичні засоби вираження значень:
- а) префіксація, нульовий афікс, суплетивізм, артиклі;*
б) префіксація, нульовий афікс, наголос, флексія;
в) префіксація, нульовий афікс, наголос, артиклі.
5. Утворення граматичних форм одного й того ж слова від різних коренів називається:
- а) редукцією;*
б) суплетивізмом;
в) внутрішньою флексією.
6. Визначте рядок, що репрезентує лише аналітичні засоби вираження значення:
- а) краций, малесенький, біля будинку;*
б) більш відомий, до батька, мій зошит;
в) буду відпочивати, на вікні, читав би.
7. Засобом вираження граматичного значення у словах «спина – спин» є:
- а) нульовий афікс;*
б) інфікс;
в) аглютинація.

Практичне заняття № 6. Тема: Морфологія. Службові частини мови

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Частина мови – це ...
2. Які основні критерії виділення частин мови ви знаєте?
3. Які допоміжні критерії використовують для визначення слів за частинами мови?
4. У чому полягає проблема провідного критерію?

5. Чи можна один і той самий критерій використовувати як провідний для класифікації слів за частинами мови в різних мовах?
6. Де зародилося вчення про частини мови?
7. Звідки бере свій початок європейська традиція класифікації слів за частинами мови?
8. Що розуміли під частинами мови в давній Греції?
9. Чим відрізняється класифікація частин мови В. В. Виноградова від традиційної?
10. Чи можливо побудувати однакову для всіх мов систему частин мови?
11. У чому полягає специфіка частин мови в різних мовах світу?
12. На які дві групи поділяють *самостійні* частини мови?
13. Яка службова частина мови найчастіше вживається з іменниками, числівниками та займенниками?
14. До якої з вивчених частин мови належать слова *на добраніч, будь ласка, до побачення*?
15. Які частини мови є незмінними, тобто не мають закінчень?
16. Яка з форм дієслова має суфікси -учи, -ючи, -ачи, -ячи, -ши, -вши?
17. Назвіть стилістичні особливості частин мови.
18. Що таке стилістична помилка?
19. Які частини мови найчастіше надають текстам різного стилістичного забарвлення?
20. З якою метою в художніх текстах іноді використовуються форми середнього роду іменника замість форм чоловічого й жіночого родів?
21. Що таке морфологічні синоніми? У яких стилях мовлення та з якою метою вони функціонують?
22. У яких стилях мовлення найчастіше використовуються іменники спільного роду?
23. Які варіантні форми прикметників, займенників, дієслів стилістично забарвлені?

Тематичний контроль

1. Граматика – це...

- а) наука, яка вивчає будову мови;*
- б) система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій;*
- в) будова мови (система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій); наука, яка вивчає будову мови.*

2. З яких розділів складається граматики?

- А) морфологія і синтаксис;*
- б) морфологія і лексикологія;*
- в) фразеологія і лексикологія.*

3. Частини мови – це...

- а) слова, об'єднані лексичним значенням;*
- б) слова, об'єднані спільним граматичним значенням;*
- в) великі за обсягом класи слів, об'єднані спільністю загального граматичного значення і його формальних показників.*

4. До службових частин мови належать:

- а) прийменники, артиклі, частки, сполучники;*
- б) прийменники, займенники, частки, сполучники;*
- в) прийменники, частки, вигуки, сполучники.*

5. Виділіть рядок, який репрезентує основні критерії виділення частин мови:

- а) семантичний, словотвірний, синтаксичний;*
- б) семантичний, морфологічний, синтаксичний;*
- в) формально – граматичний, семантичний, словотвірний.*

6. Сучасна класифікація частин мови ґрунтується на концепції:

- а) О. О. Потебні;*
- б) Л. В. Щерби;*
- в) І. Р. Вихованця.*

7. У класифікації частин мови, запропонованій В. В. Виноградовим, виділяють:

- а) іменник, дієслово, частки, вигук;*
- б) частини мови, модальні слова, частки, сполучники;*
- в) частини мови, модальні слова, частки мови і вигуки.*

Практичне заняття № 7. Тема: Синтаксична система мови.

Текст як синтаксична одиниця. Функціональні стилі мови

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку синтаксичну конструкцію називають словосполученням?
2. Яка різниця між актантами і сирконстантами?
3. Як називають синтаксис, який вивчає словосполучення?
4. Чим синтаксичні словосполучення відрізняються від фразеологічних?
5. Які питання теорії словосполучення є дискусійними?
6. На які групи поділяються словосполучення за структурою?
7. Назвіть типи словосполучень у залежності від головного (стрижневого) слова.
8. Назвіть основні види словосполучень за характером виражених у них синтаксичних відношень.
9. Назвіть синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні та реченні, які існують у мовах світу.
10. Що спільного і відмінного є в: узгодженні керуванні, узгодженні координації, керуванні й координації, тяжінні й узгодженні, тяжінні й керуванні?
11. Якими засобами здійснюється прилягання?
12. Які, на вашу думку, є підстави розглядати інкорпорацію, замикання й ізафет як типи синтаксичного зв'язку?
13. Назвіть основні властивості речення, які його відрізняють від інших структурних одиниць мови.

14. Які два аспекти виділяють у реченні?
15. Яким терміном називають речення, коли його розглядають як одиницю мовлення?
16. Назвіть граматичні ознаки речення.
17. Яка роль інтонації в оформленні речення?
18. Комунікативний тип речення – це ...
19. Які комунікативні типи речень ви знаєте?
20. Назвіть структурні типи простого речення.
21. У чому різниця між односкладними і двоскладними реченнями?
22. Структурна схема речення – це ...
23. Поясніть, що таке пропозиція і модус.
24. Актуальне членування речення – це ... Які засоби актуального членування речення використовуються в мовах світу?
25. Що таке текст як синтаксична одиниця? Що таке дискурс?
26. Що передбачає зв'язність тексту?
27. Які є засоби зв'язку частин тексту?
28. Поясніть поняття «інтенція автора», «інтертекстуальність», «епіграф», «жанр», «цілісність тексту», «цитата», «лінгвістичний аналіз тексту».
29. Що таке стилістика?
30. Які є функціональні стилі мови? Схарактеризуйте кожен стиль мови за схемою: сфера вживання, призначення, ознаки, мовні засоби, підстилі.

Тематичний контроль

1. Центральним поняттям синтаксису, основною його одиницею є...
 - а) *слово;*
 - б) *словосполучення;*
 - в) *речення.*
2. Словосполучення – це...
 - а) *слова, об'єднані підрядним зв'язком;*
 - б) *стійке сполучення кількох слів;*

- в) два чи більше повнозначних слова, об'єднані синтаксичним зв'язком.*
3. Виділіть рядок, який репрезентує лише предикативні сполучення:
- а) спів пташок, дощ іде, студенти пишуть;*
 - б) поле зазеленіло, день згас, небо палає;*
 - в) плач дитини, червона хустинка, вітер дме.*
4. Виділіть рядок, що містить перелік типів синтаксичних зв'язків слів:
- а) координація, узгодження, керування, тяжіння;*
 - б) координація, узгодження, керування, редукція;*
 - в) координація, узгодження, керування, прилягання.*
5. Здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами – це ...
- а) підрядність;*
 - б) валентність;*
 - в) координація.*
6. Виділіть рядок, у якому усі словосполучення за характером вираженого в них відношення є атрибутивними:
- а) велика перемога, радість батька, листя горіха;*
 - б) вручити телеграму, купатися в озері, добре відпочивати;*
 - в) шовкове плаття, дамоклів меч, сірчана кислота.*
7. Предикативність – це...
- а) вираження мовцем свого ставлення до змісту висловлювання;*
 - б) співвіднесеність змісту речення з об'єктивною дійсністю;*
 - в) здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами.*
8. Яким терміном називають речення, коли його розглядають як одиницю мовлення?
- а) структурна схема;*
 - б) висловлення;*
 - в) синтаксема.*
9. Актуальним членуванням речення називається...

- а) членування речення за змістом на дві частини: предмет мовлення і те, що про нього говориться;*
- б) поділ речення на словосполучення;*
- в) виділення головних членів речення.*

10. Рема – це...

- а) вихідна частина висловлювання;*
- б) частина, яка стверджує тему речення;*
- в) частина, яка доповнює тему.*

Модульний контроль 2

1. Визначте моносемічні та полісемічні слова: *рукав, світлий, гречка, камінь, золотий, похмурий, просо, гладіолус, лелека, голова, провести.*
2. Класифікуйте наведені слова відповідно до способів словотвору: *матуся, відтворити, новобудова, МХАТ.*
3. До поданих слів іншомовного походження доберіть відповідні українські слова: *лінгвістика, аргумент, синтез, експорт, інтернаціональний, орфографія, дисиміляція.*
4. Поясніть значення поданих термінів: *аглотинація, адвербіалізація, ад'єктивація, прономіналізація, омофон, варваризм, парадигма.*
5. Виділіть у поданих словах морфеми: *варити, відвар, відварювати, дебелий, дебелисть, дебелишати.*
6. Згрупуйте подані фразеологізми: *добрий ангел, баламутити світом, кривава баня, згущувати барви, падати в безодню, виходити з берегів, берегти як зіницю ока, брати бика за роги, злий дух, не в тім'я битий, ще й чорти навулачки не билися, смертельний бій, близько брати до серця.*
7. З'ясуйте, який із принципів ліг в основу виділення частини мови: *підлісний, завод, дубок, нива, п'ятий; вчений, слідчий, бувалий, підсудний.*
8. Випишіть із запропонованого списку мови слов'янської групи: *англійська, білоруська, датська, італійська, македонська.*

9. До яких груп споріднених мов належать найдавніші писемні мови: санскрит, латинська, готська, старослов'янська, хетська.

10. Визначте мовні засоби вираження граматичних значень: *книгою, наймогутніший, на підвіконні.*

11. Розгляньте подані слова і словосполучення. З'ясуйте, якими мовними засобами виражені граматичні значення у прикладах: *красивий – красива – красиве, голуб – голубка – голубонька, море – моря – морів – морями, рубати – вирубати.*

12. Із тексту випишіть слова, значення яких розвинулися на основі схожості: *Так у степу осіннім птиця махає раненим крилом. (М. Рильський); У щастя людського два різних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне. (М. Рильський); Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою. (Т. Шевченко).*

13. Знайдіть старослов'янізми, доберіть до них, де це можливо, українські відповідники. Поясніть, як змінюються емоційність, звучання тексту при такій зміні. *А молодість не квітне двічі, А юність двічі не бува. Ні, мабуть, таки єдина в світі Ця планета наша голуба, І єдина радість і журба. (З тв. Г. Донця). На пожарищі, за димами, За милим маревом моїм, Переоремо поля плугами і возведемо отчий дім. (А. Малишко). Вовік благословенна та хвилина, Коли ще в позапам'ятній добі Ти засвітив у літерах: «Людина», обравши ймення назавжди собі! (Б. Олійник.)*

14. Складіть речення, контекстами яких розкривалися б лексичне значення та семантико-стилістичний діапазон синонімів. Визначте типи синонімів.

Федерація, коаліція, об'єднання, блок; закінчення, завершення; фінал, кінець; тин, паркан, огорожа; рухливий, меткий, швидкий, невсипущий.

16. Поясніть значення поданих термінів, користуючись «Словником лінгвістичних термінів». *Аглютинація, адвербіалізація, ад'єктивізація, прономіналізація, омофонія, варваризми, веляризація, гіпотаксис, паратаксис, ексклозія, інфікс, контамінація, палеографія, постпозиція, фузія, сингармонізм.*

Розділ 3

Блок завдань для самостійного опрацювання навчального матеріалу за темами практичних занять

Практичні завдання до I змістового модуля

«Загальні питання мовознавства»

1. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну відмінність між поняттями «мова» і «мовлення».

Відмінні риси мови і мовлення

Мова	Мовлення
1. Явище абстрактне	1. Явище ...
2. Явище ... , ...	2. Явище психічне, індивідуальне
3. Відносно стабільна	3. ...
4. Має ієрархічну організацію	4. Має ... характер
5. Між її одиницями парадигматичні зв'язки	5. Між її одиницями ... зв'язки

2. Спробуйте пофантазувати. Зобразіть схематично мову як кількаповерховий будинок. Скільки поверхів матиме така споруда? Які мовні одиниці розмістяться на поверхах?

Це ж завдання можна урізноманітнити. Напишіть казку, оповідання (можна й у віршованій формі) чи науково-начальну статтю «З чого складається мова?». А ваш малюнок хай стане ілюстрацією до тексту. Постарайтеся так написати і намалювати, щоб це не лише розважило здобувачів освіти, а й дало їм уявлення про мову як систему.

3. Розподіліть наведені нижче мови на сім'ї та групи у відповідності з генеалогічною класифікацією мов (випишіть їх колонками по сім'ях). Укажіть, які з них є державними мовами і де:

а) санскрит, абхазька, баскська, українська, туркменська, італійська, ірландська, угорська, аварська, чуваська, тамильська, ескимоська, майя, калмикська, марійська, фінська, португальська, пруська, датська, польська, киргизька, бенгалі, в'єтнамська, маорі, молдавська, курдська;

б) *таджицька, ідиш, тохарська, албанська, половецька, чукотська, мегрельська, російська, англійська, персидська, татарська, узбецька, іспанська, мордовська, чеська, вірменська;*

в) *кетська, арабська, португальська, турецька, німецька, албанська, карельська, шотландська, китайська, чукотська, словацька, англійська, вірменська, македонська.*

4. Заповніть порожні клітинки таблиці і пропуски на місці крапок, вписавши потрібні відомості:

Мова як система

Рівень мовної системи	Одиниця мовного рівня	Функції мовної одиниці	Розділ мовознавства
Фонетичний, або ..			
			Морфеміка, ...
	Лексема, або ...		

5. Розподіліть на групи такі індоєвропейські мови.

Англійська, румунська, ісландська, чеська, французька, російська, іспанська, латинська, шотландська, німецька, вірменська, ірландська, готська, шведська, польська.

6. Кому з мовознавців належать такі погляди щодо прогресу в розвитку мов. Аргументуйте свою думку:

а) *пов'язував прогрес із морфологічними типами мов; найдосконалішими вважав аналітичні мови;*

б) *вважав, що мови у своєму розвитку тільки прогресують; прогрес не пов'язаний з аналітизмом;*

в) *вважав, що мова як живий організм у своєму розвитку переживає два періоди: період розвитку, який належить до доісторичних часів, і період розкладу, деградації (історичний період);*

г) для мови характерне постійне вдосконалення, яке пов'язане з прогресивним рухом суспільства, з духовним удосконаленням народу; три типи мов – кореневі, аглютинативні, флективні – засвідчують поступальний рух від примітивних форм розвитку до більш досконалих. **Відповіді:** а) О. Єсперсен; б) П. Я. Черних; в) А. Шлейхер; г) В. фон Гумбольдт.

7. Назвіть та охарактеризуйте методи, що використовують або пропонують використовувати мовознавці, фрагменти досліджень яких подано нижче. Аргументуйте свою думку.

ДЕСКРИПТИВНА ЛІНГВІСТИКА (від лат. descriptio – опис) – амер. школа структурної лінгвістики. Основи заклав Ф. Боас у праці «Довідник з мов американських індіанців» (1911), остаточно сформували її в 30 – 50-х рр. 20 ст. Л. Блумфілд, З. Харріс, Б. Блок, Дж. Трейджер та ін. Виникла у зв'язку з потребою науково описати полісинтетичні мови амер. індіанців, не нав'язуючи їм схем, прийнятних для індоєвроп. мов. Осн. постулат Д. л.: мову слід розуміти й описувати з погляду її внутр. структури. При цьому мову визначають як текст достатньої довжини; тобто, мова і мовлення не розмежовуються. Це наслідок того, що дескриптивісти в основному працювали з інформантами – носіями мови, аналізуючи їхні висловлювання шляхом постановки серії питань, сформульованих так, аби відповідь була лише «так» чи «ні», тобто щоб максимально обмежити суб'єктивізм і опору на значення. Д. л. вважає, що значення не може бути критерієм встановлення і класифікації одиниць мови, оскільки воно базується на інтуїції і є фактором суб'єктивним. Таке ставлення до значення і його ролі в наук. описі було реакцією на зловживання значенням при встановленні грамат. категорій з боку молодогограматиків (лінгв. школа в нім. мовознавстві ост. чверті 19 ст.). Для частини дескриптивістів відмова від значення стала самоціллю, що викликало критику їх у наук. л-рі. Прагнучи макс. об'єктивності й точності наук. опису мови, дескриптивісти розробили ряд ефектив. методик лінгв. аналізу з опорою на форми мовних одиниць та їх розподіл у мовленні, тексті:

процедури польової лінгвістики, дистрибутивний аналіз і трансформаційний метод, аналіз за безпосеред. складниками, моделювання. Вони набули вел. поширення у мовознавстві в дослідженні одиниць усіх рівнів мови, у т. ч. для розмежування значень і в семант. класифікаціях.

На основі цих методик були здійснені перші спроби машинного перекладу й використання ЕОМ у мовознавстві. Розроблені амер. ученим Н. Хомським моделі мови широко використовують при побудові алгоритмічних мов. В україністиці методи Д. л. використовують для дослідження фонем., морфем, і синтаксичного рівнів мови, особливо при аналізі текстів на ЕОМ.

Велику теоретичну цінність має стаття Л. Щерби «Про троякий аспект мовних явищ і про експеримент у мовознавстві». Замість сосяюрівської дихотомії **«мова – мовлення»** він запропонував трихотомію **«мовленнєва діяльність – мовний матеріал – мовна система»**. Мовленнєва діяльність – це говоріння і слухання; мовний матеріал – «сукупність усього, що говорилося і розумілося», тобто тексти, які є результатом мовленнєвої діяльності; мовна система – слова і графика, ідеальний опис яких «повинен вичерпувати знання певної мови». Мовна система «не наукова абстракція», а «те, що об'єктивно виявляється в індивідуальних мовленнєвих системах, які виникають під впливом цього мовного матеріалу».

За Л. Щербою, мовна система виводиться лінгвістами з мовного матеріалу. Основне завдання лінгвіста, на думку Л. Щерби, – узагальнення фактів мовлення і виведення з них системи мови, тобто створення словника і граматики, адекватних дійсності.

Причини мовних змін Л. Щерба вбачає у зовнішніх чинниках, хоча не ігнорує й внутрішніх.

У цій самій статті Л. Щерба наголошує на важливості **експерименту** в мовознавчих дослідженнях. Експеримент може бути двох видів: звернення до інформанта й експеримент на собі. В експерименті велику цінність мають

негативні результати: «вони вказують або на неправильність постульованого правила, або на необхідність якихось обмежень».

8. Уважно ознайомтесь з поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах?

1. Цей видатний український учений-енциклопедист, письменник, журналіст, перекладач, педагог (1804–1873) народився в селі Богуславець на Черкащині у дворянській сім'ї. 1823 року закінчив природничий факультет Московського університету, де й працював на різних посадах до 1834 року, згодом очолив Київський університет, викладав там, а 1845 року вийшов у відставку й оселився на Канівщині.

Головний напрям його наукової діяльності – ботаніка (унікальні праці з цієї науки неодноразово перевидавалися й перекладалися багатьма мовами), однак його внесок в українську філологію також був помітним. Він обґрунтував тричленну класифікацію слов'янських мов і створив наукову концепцію розвитку та взаємовідносин східнослов'янських мов порівняно з іншими слов'янськими і європейськими («Звідки походить руськая земля», 1837; «Критико-історичне дослідження про російську мову», 1838; «Історія давньоруської словесності», кн. 1, 1839). Обстоював самотуність та самостійність української мови, давність (з X ст.) її походження; подав характеристику специфічних рис української фонетики, граматики, лексики; розпочав вивчення української етимології, ономастики; запропонував український правопис на історико-етимологічних засадах («Думка про малоросійську мову і правопис її», 1830). Заклав основи української діалектології, розробив власну двочленну класифікацію українських говорів. Підтримував думку, що основою української літературної мови є київсько-полтавський діалект. Представник порівняльно-історичного методу в мовознавстві.

2. Український мовознавець. Народився 30 липня 1911 року в Харкові. Доктор філологічних наук, професор, почесний член Грещької АН, Кіпрської АН,

а також Кіпрського і Грецького археологічних товариств. У 1933 році закінчив Харківський педінститут професійної освіти. Працював у Видавництві дитячої літератури у Харкові, в Харківському юридичному інституті та Харківському педінституті іноземних мов, викладачем Томського університету (Росія). Після закінчення докторантури в Інституті мов та писемності народів СРСР (Москва) працював упродовж 1946–1987 років у Київському університеті (завідував у різний час кафедрами латинської мови, загального мовознавства і класичної філології, романської філології) та Інституті мовознавства АН УРСР (старший науковий співробітник відділу словників). З 1988 року – науковий консультант Інституту археології НАН України.

Автор праць із загального мовознавства, семантики, топоніміки, ономастики, класичної філології, епіграфіки, археології: «Принципи етимологічних досліджень» (1950, рос. мовою), «Про власні імена ольвійських написів» (1957), «Грецькі написи на мозаїках Софії Київської» (1960), «Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)» (1972), «Природна мова й знакові системи» (1976). Досліджував давньогрецький епос і міфологію, давньорусько-грецькі, давньорусько-візантійські, українсько-грецькі літературні зв'язки. Уклав антологію античної поезії «Золоте руно» (1985), автор вступної статті й відповідальний редактор «Словника античної міфології» (1985). Йому належать літературно-критичні розвідки, переклади з античної та сучасної західноєвропейської літератури. 10 квітня 1995 року скінчилось життя відомого мовознавця.

3. Український мовознавець, доктор філологічних наук, визначний університетський професор. Народився 7 серпня 1920 року в селі Станіславівка, тепер Новоархангельського району Кіровоградської області. У 1945 році закінчив філологічний факультет Одеського університету. Завідував кафедрами української мови Ужгородського, Одеського університетів, кафедрою мовознавства і методики викладання мови Київського педагогічного

університету імені М. П. Драгоманова. Автор понад 320 наукових праць з історії української мови – «Нариси з історичної граматики української мови. Морфологія» (1953), «Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст.» (1954), «Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору» (1960), «Історія української мови. Морфологія» (1978, у співавт.); діалектології – «Вступ до української діалектології» (1965), «Українська діалектологія» (1980), «Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань» (1987); історіографії мовознавства – «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови» (1990); словотвору, ономастики. Уклав «Інверсійний словник української мови» (1985, у співавт.).

Організатор і активний учасник систематичного вивчення закарпатського діалекту в синхронічному й діахронічному аспектах («Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР» (1960, у співавт.)). Помер 15 січня 2005 року.

4. Цей відомий український мовознавець, історик церкви, державний, церковний і культурно-освітнянський діяч народився 1882 року в місті Брусилів, тепер смт Коростишівського району Житомирської області. У 1909 році закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Був приват-доцентом, професором і екстраординарним професором цього університету, а згодом ординарним професором і ректором Українського інституту в Кам'янці-Подільському. Після падіння УНР жив у Польщі. Виконував обов'язки міністра освіти та міністра віросповідань в уряді УНР. Працював професором Варшавського університету; видавав ж урнали «Рідна мова», «Наша культура». 1940 року рукоположений у сан архієпископа Холмського і Підляського УАПЦ під іменем Іларіон, з 1943 року – найвищий ієрарх цієї церкви – митрополит (1963 року отримав титул блаженнішого).

З 1947 року жив у Канаді, де продовжив церковну, а також наукову та видавничу діяльність як редактор і видавець журналів «Слово істини», «Наша

культура», «Віра й культура». У колі наукових інтересів мовознавця були проблеми кириличної палеографії, історії старослов'янської та української мов, українського правопису, культури української мови. Основні праці: «Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків» (1929), «Історія українського друкарства» (1925, 1994), «Костянтин і Мефодій. їх життя та діяльність» (1926), «Історія української літературної мови» (1950), «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному» (1954). Науковим подвигом цього мовознавця є другий в історії українського народу переклад Святого Письма. Він вивчав старогрецьку, старослов'янську, церковнослов'янську мови. Переклад Біблії закінчив у 1958 році. Саме це принесло українському вченому визнання Британського і Закордонного Біблійного товариства, яке обрало його почесним членом. Помер 29 березня 1972 року у Вінніпезі (Канада).

5. Автор славнозвісного чотиритомного тлумачного «Словаря української мови» (1907–1909) – титанічної праці, виконати яку зміг би хіба що колектив академії наук, а він упорядкував його з дружиною-письменницею за кілька років. Це справжній подвиг, і вже тільки за цю працю він міг би залишитися навічно у вдячній пам'яті нащадків.

Але це була людина всебічного обдарування, наділена феноменом фантастичної працьовитості. Поет, прозаїк, драматург, лексикограф, етнограф-фольклорист, мовознавець, педагог, автор підручників «Українська грамати́ка до науки читання й писання» (1907) та «Рідне слово. Українська читанка» (1912) для молодших школярів, за якими навчалися діти в Україні на початку XX ст., перекладач, журналіст, редактор газети «Громадська думка» і журналу «Нова громада», голова київської «Просвіти», засновник першої публічної бібліотеки в Києві – всюди він залишив глибокий слід. Він мав кілька псевдонімів – Чайченков, Перекотиполе, Вільхівський, Чернігівець, Яворенко, Тримач, серед них найбільш вдалий – Вартовий.

Саме вартовим він стояв на сторожі українського народу і його культури. Митець прожив життя, повністю принесене на вівтар України. Він усіх

вражав своєю енциклопедичністю, сучасники називали його «справдешнім універсалом», східним Іваном Франком. У 20-х роках ХХ ст. було видано десятитомник його творів. Однак те, що створено ним, склало б 50 томів, адже самих листів назбиралося б на восьмитомник. Самотужки підготувавши і склавши екстерном іспити на звання народного вчителя, він домігся, щоб його «якимось чудом було пущено вчителем на село». Більше десяти років свого життя письменник віддав учительській праці, бо був твердо переконаний, що саме тут принесе велику користь своєму народові.

Йому належать такі праці: «Кілька слів про нашу літературну мову» (1891–1892), «З уст народу» (1900, рос. мовою). Розробив найдосконаліший для свого часу правопис, який лежить в основі сучасного українського правопису.

6. Цей видатний український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч (1835–1891) залишив по собі вельми помітний слід у філологічній науці. Основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

Народився в селі Маневі на Полтавщині у дворянській родині, 1856 року закінчив Харківський університет, за успіхи в навчанні був відраджений на стажування за кордон, після повернення став до праці у своєму закладі. Уже в 26-річному віці він видає фундаментальну працю з філософії мови «Думка і мова», у якій, виявляючи надзвичайну ерудицію та знання мовного матеріалу, започатковує вчення про органічну єдність матерії і форми слова, розмежовує зовнішню (звукову) та внутрішню (змістову) його форми, виділяє поетичний і прозовий типи мислення, наголошує на зв'язку розвитку мислення й еволюції мови.

У центрі досліджень ученого – походження мови, становлення частин мови, зв'язок між різними рівнями мовної системи. Його капітальна праця – «З нотаток із руської граматики» (у 4 томах) – мала універсальний характер: у ній комплексно досліджуються мови східних слов'ян, передусім українців, – їхні

звукові системи, граматичний устрій, історія, діалектні відміни, подібність і відмінність у цих та інших слов'янських мовах.

Автор праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови тощ о. Найважливіші праці: «Мова і народність» (1895), «Замітки про малоруське наріччя» (1871), «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860) та ін.

Чимало праць мовознавець присвятив джерелам становлення української національної мови – фольклору, літературі, демонології, етнографії, мистецькій культурі, оскільки мову він вважав одним із компонентів цілісної духовної культури народу. Діяльність цього вченого викликала переворот у лінгвістиці. Його мовознавчі праці (як і фольклорні, літературознавчі, етнографічні) привертають увагу сучасних учених своєю оригінальністю, актуальністю, глибиною, новаторськими ідеями. Ім'я науковця надано Інституту мовознавства НАН України.

7. Цей відомий сучасний мовознавець народився 10 червня 1926 р. в селі Косинь, тепер Владавського повіту Люблінського воєводства Польщі. Доктор філологічних наук і професор з 1974 р., заслужений працівник вищої школи України з 1985 р. Закінчив у 1951 р. Дніпропетровський університет. Упродовж 1954–1972 рр. працював у Полтавському педагогічному інституті (старший викладач кафедри української мови, з 1958 р. – завідувач кафедри української мови, з 1962 р. – проректор з навчальної і наукової роботи, з 1968 р. – проректор з наукової роботи. З 1972 р. (з невеликою перервою) у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. Михайла Коцюбинського (у 1972–1996 рр. – завідувач кафедри української мови).

Автор праць із синтаксису сучасної української мови («Неповні речення в сучасній українській мові», 1958; «Сучасна українська літературна мова: Синтаксис», 1972, у співавт.; «Синтаксис сучасного українського літературного мовлення», 1973); посібників для вищих навчальних закладів

(«Вступ до мовознавства» , 1974, у співавт.; «Словосполучення в українській літературній мові», 1998; «Із синтаксису простого речення», 1999; «Просте ускладнене речення», 2002; «Стилістика української мови» , 2005; «Сучасна українська мова: Завдання і вправи», 2007); підручників і посібників для середньої школи («Українська мова» для 7-8 класів, 1993, у співавт.; «Українська мова» для педучилищ, 1993, у співавт.; «Вивчення української мови в 7 класі», 1979; «Вивчення української мови у 8 класі», 1981).

Відповіді: 1. Михайло Олександрович Максимович. 2. Андрій Олександрович Білецький. 3. Степан Пилипович Бевзенко. 4. Іван Іванович Огієнко. 5. Борис Дмитрович Грінченко. 6. Олександр Опанасович Потебня. 7. Петро Семенович Дудик.

9. Випишіть із додаткової літератури 1-2 висловлення мовознавців, філософів, психологів про мову.

10. Проаналізуйте наведені нижче уривки із творів видатних науковців та прокоментуйте, як ви розумієте їхні погляди на природу мови.

1. *«Мова є начебто зовнішнім проявом духу народів: мованароду є його дух, і дух народу є його мова, і важко уявити собі що-небудь більш тотожне... Мова, якої б форми вона не набувала, завжди є духовним утіленням життя нації».* (Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода. *Избранные труды по языкознанию.* Москва, 1984. С. 68–72).

2. *«Для індивідуума початок мовлення є початком його мовного розвитку, для цілого ж людського роду початок мови є початком його історії. При поступовому розвитку від нижчих, 9 долюдських видів людина з точки зору мови стала людиною лише тоді, коли розвинула в себе мову, або мовлення, у їх сучасному вигляді... ...Люди могли почати говорити лише тоді, коли, переставши ходити на чотирьох кінцівках, вони почали триматися на двох ногах, з піднятою вгору головою, з випрямленою шиєю, з кільцями гортані і дихального горла, які лежать один над одним, а не розташовані один біля*

іншого. Наскільки стояння на двох ногах допомогло механізму мовлення, краще за все доводять птахи, які можуть навчитися наслідувати людське мовлення, у той час як для більш розвинених чотириногих це... є неможливим. Дитина може почати діяти органами мовлення, як це роблять дорослі, лише тоді, коли вона ходить, або... вже тримається прямо». (Бодуэн де Куртенэ И. А. О задачах языкознания. Хрестоматия по общему языкознанию / Сост. Л. П. Иванова. Київ, 2008. С. 278–280).

5. «Мова і мовлення є комплементарними структурами. Це означає, що немає мови без мовлення і мовлення без мови, як нема лівого без правого. Мова – це система правил, за якими здійснюється мовлення. Вона може бути подана як таблиця дискретних одиниць, зразків (парадигм) мовоформ. Мовлення як реалізація цих форм являє собою безперервну послідовність складів. При формуванні мови у процесі комунікації безперервний складовий (іконічний) код має бути перетворений на дискретні одиниці – фонеми, морфеми, слова. Це відбувається в ієрархії нейронних ланцюгів слухового аналізатора». (Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество. Избранные труды. Москва, 1998. С. 341).

11. Заповніть таблицю відповідно до зазначених рубрик, охарактеризуйте основні гіпотези походження мови.

Назва гіпотези походження мови	Автори та прихильники гіпотези	Сутність гіпотези

12. Зіставте висловлення про походження мови і поясніть сутність поданих гіпотез.

1. «Найдавнішу добу існування людей на землі палеонтологи й археологи розділили за типом кам'яних знарядь на давньокам'яний (палеоліт), середньокам'яний (мезоліт) і новокам'яний (неоліт). Новокам'яний вік тривав приблизно від 5000 до 2500 років до Н. Х. Саме про цю добу ми можемо сказати, що тоді жили люди, які були схожі на нас і розмовляли різними мовами, про

існування яких ми можемо лише здогадуватися. Ці віки були передісторією людства, тому що власне історія почалася разом з винайденням письма в країнах Старого Світу близько 3000 років до Н. Х. Наскільки незначною є за своєю тривалістю історична доба, можна зрозуміти з такого порівняння. Існування планети Земля оцінюється приблизно в 5 або 4,5 мільярдів років. Якщо уявити цей час у вигляді однієї доби з 24 годин, то тоді одна година буде дорівнювати 180 мільйонам років, одна хвилина – 3 мільйонам, одна секунда – 50000 років. Якщо палеоліт з його ще досить твариноподібними неандертальцями закінчився приблизно за 120000 років до Н. Х., то в цей час люди вже повинні були навчитися говорити «полюдськи», і це всього лише за якихось дві з чимось секунди в історії нашої планети! Якщо Африка була колискою людства, яке поступово розселилося на всіх континентах і островах,... не виключено, що саме Африка була місцем виникнення першої людської мови. Питання про один центр або про кілька центрів виникнення людського мовлення залишається без відповіді». (Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ, 1997. С. 45).

2. «Наші мавпоподібні пращури... були суспільнимитваринами... Володарювання над природою, яке розпочалося разом із розвитком руки, разом із працею, розширювало з кожним новим кроком уперед світогляд людини... У предметах природи вона постійно відкривала нові, не відомі до того властивості. З іншого боку, розвиток праці за необхідності сприяв більш тісному згуртуванню суспільства, оскільки завдяки йому почастишали випадки взаємної підтримки, спільної діяльності, і стало зрозумілим усвідомлення користі цієї спільної діяльності для кожного окремого члена... Люди, які формувалися, прийшли до того, що в них з'явилася потреба щось сказати одне одному. Потреба створила собі свій орган: нерозвинена гортань мавпи повільно, але невпинно перетворювалась шляхом модуляції для все більш розвиненої модуляції, а органи рота поступово навчалися вимовляти один членоподільний звук за іншим... Спочатку праця, а потім разом із нею і членоподільне мовлення

стали двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився на людський мозок, який, при всій подібності до мав'ячого, значно переважає його за роз-міром і досконалістю». (Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека. Москва, 1979).

3. *«Психологічно лінгвістичний акт полягає в тому, щоб надати знаку символічної зачуності. Цей психологічний процес відрізняє мову людини від мови тварини. Неправильно протиставляти одну з них іншій, говорячи, що друга – це мова природна, а перша – штучна й умовна. Людська мова не менш природна, ніж мова тварин, але людська мова належить до більш високого порядку явищ у тому розумінні, що людина, яка 14 надала знакам об'єктивної значущості, може її змінювати до нескінченності завдяки її умовності. Різниця між мовою людини і мовою тварин полягає в оцінці природи знака...»* (Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. Москва, 1937. С. 24 – 25 [Цит. за: Кондрашов Н. А. Сборник за дач и упражнений по введению в языкознание: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101. 2-е изд., перераб. Москва, 1991, с. 19]).

«Фонетична система мови. Фонологія як наука про фонемі»

1. Впишіть необхідні відомості на місці крапок у клітинках таблиці. Стисло опишіть роботу мовних органів у кожній фазі артикуляції.

Фази артикуляції

1. Приступ, або ...	2. Кульмінація, або ...	4. Відступ, або ...
---------------------	-------------------------	---------------------

2. Назвіть групи приголосних за способом творення. Поясніть, чому кожний різновид приголосних фонем називається саме так: проривні (зімкнені) і т. д.

3. Назвіть додаткові (діакритичні) знаки, які використовуються в українському мовознавстві для оформлення транскрипції.

4. Заповніть пропуски на місці крапок у клітинках таблиці. Усно обґрунтуйте кожну відмінність між поняттями «фонема» і «звук».

Відмінні риси звука і фонем

Звук	Фонема
1. Явище конкретне	1. Явище ...
2. Одиниця ...	2. Одиниця мови
3. Не розрізняє ...	3. Розрізняє ...
4. Величина залежна	4. Величина ...
5. Величина індивідуальна	5. Величина ...
6. Кількість звуків ...	6. Певна кількість у фонологічній системі мови

5. Заповніть таблицю «Розподіл голосних за положенням язика при творенні»:

Підняття	Ряди		
	передній	середній	задній
високе			
високосереднє			
середнє			
низьке			

6. Для фонематичного транскрибування текстів використовується ? знаків: ? – для позначення голосних і ? – для позначення приголосних.

7. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначіть кількість звуків. Алофонами яких фонем вони виступають?

Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, возз'єднання, безжурний.

8. У поданих словах знайдіть явища дисиміляції і поясніть їх.

Рушниця, рушник, мірошник, сердешний, кращий, соняшник, лицар, срібло, хто.

9. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть асиміляцію за звучністю.

Молотьба, анекдот, з саду, боротьба, просьба, ось де, отже, кігті, зсунути, скинути, вокзал, нігті, обтесати, обсушити, відтягти, списати, сфотографувати, якже, натхнення.

10. Визначіть, скільки звуків і букв у поданих нижче словах. Виділіть звуки, що потребують специфічної (додаткової) передачі на письмі.

Яр, моя, моє, мою, п'ю, п'єш, п'ять, довго, їжа, з'їзд, шука, відділ, буття, шовк, гай, кожух, льох, льон, вовк, ягня, гава, гедзь, ходжу, дзвін, життя, вчора, правда, знайте, дзига, фюзеляж, клює, країна, єднання, підземелля, завітчана, підживлення, чайка, кігті, знання, крутишся, оббігти, роззброєння.

11. Прочитайте вірш. Про яке чергування звуків йдеться? Наведіть власні приклади чергування.

ЯК ЧЕРГУЮТЬСЯ ГОЛОСНІ

*В переливах слів ми раді
Відтінити тут одне;
Там де і в закритім складі,
У викритім – о та е.
У закритім складі кінь,
У відкритому – коня.
Поміркуй над цим, прикинь –
Не поїдем навмання.
У закритім складі гість,
У відкритім – гостя жди.
У закритім складі шість.
У відкритому – шести.
На кінець тут приклад дам:
Лебідь – лебеда; обід – обода,
Невід – невода, чобіт – чобота...
А є й виняток: хобот – хобота.
А й ще сучасніший: робот – робота.
(Д. Білоус)*

12. Прочитайте наведені нижче слова і запишіть. Знайдіть акомодатії голосних звуків і поясніть їх.

Лялечка, ляля, люлька, сядь, пелюстка, няня, тьотя, любов, слухати, косять, люд, дудочка, клюква, льодом, жалю, жалями, морквяний.

13. Складіть та запишіть якнайбільше слів, використовуючи звуки [а], [о], [м], [л] [к], [і], [с], [х], [б], [є], [в]. Простежте, щоб це були назви продуктів харчування.

14. Випишіть окремо слова, у яких однакова і різна кількість звуків і букв:

РІДНА МОВА. *Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово, у барвінки зодягайся, моє щире слово. Колосися житом в полі, піснею в оселі, щоб зростали наші діти мудрі і веселі. Щоб на все життя з тобою ми запам'ятали, як з колиски дорогої мовоньку кохали.* (Л. Забашта).

15. Утворіть нові слова, змінивши твердий приголосний на м'який:

Борис, лак, раба, галка, перелаз, рад, суди, турки, кін, завод, зелен.

16. Випишіть визначення звука з різних лінгвістичних термінологічних словників.

17. Прочитайте різноманітні визначення звука і з'ясуйте, які ознаки звука покладено в їх основу.

1. «З усієї сукупності можливих звуків у людському мовленні використовуються лише обмежена кількість. Це саме ті, що називаються членоподільними, тобто використовуваними для розрізнення змістових елементів «потoku мовлення», іншими словами, мовного тексту. Цими елементами є не лише слова, але в такій мові, як українська, також і частини слів». (Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ, 1997. С. 20).

2. «Матеріальною основою мовлення є звуки людського голосу, що утворюються внаслідок роботи мовних органів (мовного апарату) – дихального апарату, гортані і надгортанної порожнини... Звук як фізична сутність являє собою хвильове механічне коливання частинок пружного середовища (газу, рідини, твердого тіла). Звуком називають також відчуття, що виникає

внаслідок дії звукових хвиль на орган слуху – вухо». (Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. Київ, 1993. С.10–12).

3. *«Звук – це найменша, неподільна одиниця мовного потоку, що використовується для побудови складів і фонетичних одиниць вищого рівня, за допомогою яких висловлюються думки».* (Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ, 1994. С. 18.).

18. Зіставте різні визначення фонemi та прокоментуйте їх.

1. *«Фонема – це сума акустичних вражень і артикуляторних рухів, сукупність почутієї одиниці та одиниці вимовленої, одна з яких зумовлює іншу: отже, це вже складна одиниця, що опирається на кожний з ланцюжків».* (Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ, 1998. С. 56).

2. *«Фонема – (гр. Phonetia – звук, голос) – мінімальна одиниця звукової будови мови, яка служить для розпізнання і розрізнення значеннєвих одиниць – морфем, до складу яких вона входить як найменший сегментний компонент, а через них – і для розпізнання та розрізнення слів».* (Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ, 1999. С. 77).

3. *«Фонему визначають як мінімальну одиницю звукової будови мови, функція якої полягає у розрізненні і розпізнаванні значущих одиниць – морфем, а через них і слів».* (Сучасна українська літературна мова / за ред. Л. П. Грищенка. Київ, 1993. С. 13).

4. *«Фонема – це найменша одиниця звукової системи тієї чи іншої мови, за допомогою якої розпізнаються значущі одиниці мови (морфemi і слова). Фонemi є єдиним матеріалом для побудови слів і морфем. Вони, як правило, встановлюються для мови в цілому, а не для мовлення, де розрізняються звуки».* (Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ, 1994. С. 44).

«Орфографія як лінгвістична дисципліна»

1. Визначіть, за яким орфографічним принципом написані слова та окремі орфограми в них.

Небо, ліс, вода, степ, віз, гайок, його, нам, піднесення, рука, відчислення, червоний, відлуння, ясність загадка, сміються, усміхаєшся, пишеш, шістнадцять, студентський, степовий, яблуня, виноград, гриб, правда, вітаються, мрії, п'ятірка, зірка, життєдайний, місто, з жартами, безчестя, безжурно, принісши, живеться, книжці, завітчаний, уславлений, з шостої, ганьба, товариський, березень, Орел, Вишеньки, пам'ять, на пам'ять, проте, про те, назустріч, на зустріч.

2. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Доведіть можливість варіантів.

1. Аби руки (і, й) охота, буде зроблена робота. 2. Бджола мала, а (і, й) та працює. 3. (В, у)пертість (і, й) труд (в, у)се перетруть. 4. (В, у)се (в, у) роботі, як віл (у, в) ярмі. 5. (І, й) ночі не має, (у, в)се робить (і, й) робить. 6. Риба (у, в) воді, а людина (в, у) труді. 7. Хто не працює (в, у) будні, тому (і, й) вихідного нема. 8. Щастя (і, й) труд поруч живуть.

3. Прочитайте текст. Виправте помилки, допущені автором, та запишіть текст у зошити.

Своєрідним жиночим обирегом в Україні завжди був віночок. І нині, як і в давнену з раннього дитинства кожна дівченка вчиться виплітати з різного зілля віночки. Віночок служив не тільки окрасою голови дівчини, він був «знахарем душі», бо в ньому є чаклунська сила, щьо і боль знімає, і волосся биреже.

До віночка впліталось багато різних квітів. Переважна більшість із них має лікувальні властивості. Всього у українському вінку дванадцять квіток, і кожна з них є своєрідним лікарем і обирегом (М. Крущук).

4. У яких групах приголосних відбувається спрощення?

Тиждень – тижня (ЖДН) – (ЖН); проїзд – проїзний (ЗДН) – (ЗН); честь – чесний (СТН) – (СН); щастя – щасливий (СТЛ) – (СЛ); ремесло – ремісник (СЛН) – (СН); сонце (ЛНЦ) – (НЦ); скло (СТКЛ) – (СКЛ); сердечний – серце (РДЦ) –

(РЦ); горно – гончар (РНЧ) – (НЧ); місто – міський (СТСК) – (СК); брязкати – брязнути (ЗКН) – (ЗН); плюскати – плюснути (СКН) – (СН).

5. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. Позначте орфограми. Поясніть вибір написання.

Допом..гати, розпл..тати, відм..рати, підб..рати, вит..кати, вим.. гати, вх..пити, ск..чити, зач..пати, вим..сти, застр..лити, відб..ріть, підп..рати.

6. Підготуйте розповідь у науковому стилі з теми: «Орфографія. Орфографічні правила».

7. Придумайте власне вправу на одне з орфографічних правил.

8. Придумайте якомога більше слів, які закінчуються на м'який знак, а починаються на зазначену літеру (м, к, б, в, т, л, н, с).

9. Запишіть слова правильно (з апострофом чи без).

П...янкий, пів...яблука, міжгір...я, м...ята, з...юрмитися, дит...ясла; моркв...яний, різнотрав...я, верф...ю, п...ятилітній, пуп...янок, львів...янин.

Сім...я, кав...ярня, пів...Європи, зв...язувати, пір...я, м...ята, Св...ятослав, бур...я, тьм...яний, пом...янути, пів...ясена, черв...як.

10. Утворіть від іменників прикметники та запишіть їх правильно:

Дух Соловей Дерево Солома Трава Морква Торф Тьма Камінь.

Відповіді: Духмяний Солов'їний Дерев'яний Солом'яний Трав'яний Морквяний Торф'яний Тьмяний Кам'яний.

«Орфоепія української мови»

1. Користуючись словниками, проставте наголос у поданих нижче словах. Перевірте, чи зміщується наголос при зміні слова. Чи можливі варіантні наголошення?

Партер, кілометр, серденько, читання, завдання, зернятко, гуртожиток, документ, пішохід, водяний, лісничиха, заїзд, найвидатніший, виховання, разом, центнер, російський, дефіс, ознака, кілометр, квартал, помилка, предмет,

вимова, кажу, написання, алфавіт, визнання, було, дівчинька, ясний, возз'єднання, вести, нести.

2. Розкрийте дужки. Поясніть свій вибір прийменника (префікса) чи сполучника.

1. (У, в) липні на дворі пусто, зате (в, у) полі густо. 2. Як (у, в)родить (в, у) житі метелиця – буде хліб (і, й) паляниця, а як (у, в)родить житець – хлібу кінець. 3. Дай землі, то (і, й) вона тобі дасть. 4. (У, в) поле не бери, (і, й) дома не лиши. 5. (І, й) сонце не (в, у)сі гори освічує, хоч високо ходить (Н. тв.).

3. Прочитайте речення. Випишіть слова, у яких є буквосполучення дч, дт, тч, дц, тц, тсь, тсь, шц, жц, чц, шся; запишіть їх фонетичною транскрипцією і поясніть вимову звукосполучень.

1. Я веселіше підтягнув на плечі клунок, поправив солдатського картуза і, стараючись ступати в такт косі, бадьоро пішов уперед (Винн.). 2. Відчинилися двері, й до хати, задкуючи та загібаючи соломі чобітьми, увійшли солдати, несучи на плац-палатці щось важке, накрите шинелею (Тют.). 3. «Дарма дмешся», – сказала Єва, виходячи з-за ширми (Шевч.). 4. Рівно об одинадцятій прогув пасажирський, рухаючись морем навскіс, білогрудий, казковий, в гірляндах рясних вогнів. 5. Важко човгаючи своїми ботфортами, старий мовчки наближається до машини (Гонч.). 6. Особливо любить готувати юшку з риби – тато приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до пуття, заливаючи водою та заправляючи спеціями. 7. Ось одна сиза куля боляче луснула мене по мочці вуха, друга залетіла за комір, і я відчуваю, як вона полізла по спині, кидаючи мене в дроз, і як так самовпевнено впакувалася біля пояса. 8. Собака, вправно перебираючи лапами, спершу ступав неквапно, а далі все хутчій і хутчій – до берега, до води. 9. Червоний півень самотиною стоїть на стежці, високо задерши голову (Гуц.).

4. Випишіть слова з наголосом на другому складі.

Зошит, село, плече, сестра, книжка, темний, димлять, життя, море, буряк, байка, герой, весна, зима.

5. Відгадайте загадки. Відгадки запишіть. Поставте наголоси. Поясніть значення слова.

*Слово це – старовинна будова
з гостряками мурованих веж.
Щойно зміниш ти наголос слова –
цим одразу будову замкнеш.
Що це за слово?
(За́мок, замо́к) Д. Білоус*

*Слово це просте – не дивовина
(зустрічаєм мало не щодня),
організму складова частина
і періодичне видання.
У цьому слові тільки й заковики:
другий склад наголоси – і вмент
означать почне воно великий
клавішний музичний інструмент.
Що це за слово?
(Оргáн, óрган) Д. Білоус*

6. Чому виникло непорозуміння?

А ви розумієте?

- *Завтра у мене день народження. Мені пошили плаття з атласу.*
- *З атласу? Та ти що?*
- *З атласу. Він такої рідкісної білизни!*
- *Білизни? То з чого тобі плаття пошили: з білизни чи атласу?*
- *Та з атласу ж!*
- *Не розумію – як можна пошити плаття з паперу? (З журналу).*

7. На якому складі наголос. З наголосом на першому складі. З наголосом на другому складі:

1) *баба, батько, булка, варта, вилка, возик, волик, вудка, гайка, голос, дружба, диня, жито, заступ, каса, качка, крапка, лижа, ліки, льотчик, мало;*

2) *бджола, брова, буквар, букет, вага, води, гайок, гараж, краса, косар, лимон, врожай, ішак, кажан, народ, низький, нора, орел, осел.*

8. Прочитайте слова. Запам'ятайте, як вони наголошуються. Спишіть спочатку слова, у яких наголошений перший склад, потім – другий, далі – третій. Підкресліть наголошені склади.

Шофер, дочка, український, старий, новий, одинадцять, чотирнадцять, дрова, столяр.

9. Прочитайте виразно народну веснянку. Спишіть перші два рядки пісні. Яке це речення? На що вказує знак оклику? Підкресліть звертання. Усно поділіть слова на склади, вимовте наголошені звуки, позначте наголос.

Благослови, мати!

– Благослови, мати, весну закликати! Весну закликати, зиму проводити!

– Благословляю вас веснянки співати, весну зустрічати, землю звеселяти!

10. Прочитайте текст. Вимовте кожне слово вголос, позначте наголос, підкресліть наголошені склади.

Урок чемності. *Куди б ти не прийшов – у школу, в гості, в установу – вітайся першим. Якщо ти йдеш зі старшими і вони з ким-небудь вітаються, ти повинен вітатися також. Першим не подавай руки дорослим. Чекай, поки вони тобі подадуть.*

11. Прочитайте і спишіть слова. Позначте наголос. Підкресліть наголошені склади. Доберіть до кожного слова спільнокореневе, яке відповідало б на питання що? Запишіть.

Золотий, кам'яний, холодний, розумний.

12. Прочитайте слова. Визначте, який по порядку склад у них наголошений. Змініть слова так, щоб наголос перейшов на другий склад. Запишіть слова парами, позначте наголос. Запам'ятайте, як вимовляються ці слова.

*зірка – зірки нитка –...казка –... ложка –...шапка –... картка –...стежка –
... брунька –...*

13. Прочитайте текст. Випишіть слова, які відповідають на питання яка? Підкресліть слова, протилежні за значенням. Поясніть значення виділених слів. Зверніть увагу на місце наголосу в них. Пригадайте, які різні предмети називають словом «котики».

*Незабаром **прийде** весна! На білокорій березі зміниться **вбрання**. Тоненькими смужками **спаде** стара кора вниз. Її замінить **нова** – біленька, чистенька. На **березі** річки верби вкриються пухнастими котиками.*

14. Прочитайте скоромовку і вивчіть її напам'ять. Запишіть скоромовку з пам'яті. Поставте знак наголосу в словах. Поясніть значення слів сорок і сорók.

У понеділок на урок прийшло сорок сорок.

15. Прочитайте і спишіть речення. Позначте наголос у виділених словах.

Поставте до них питання.

1. *Зелені* ще немає, але сніг уже розтав. 2. Бруньки *набубнявіли*.
Незабаром *з'являться* зелені листочки. 3. *Добра* людина хоче *добра* усім людям.
4. *Косарі* поставили в ряд свої *коси*. 5. Коси, *косо*, поки *роси*!

16. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, з'ясуйте вимову звука [o] в поданих словах.

Копійка, босоніжка, дорога, годує, тобі, потужний, Олесь, козух, потрібний, мотузок, у бою, до воріт, лоза, поріг.

17. Прочитайте подані слова, дотримуючись норм літературної вимови глухих і дзвінких приголосних в українській мові.

Хліб, сторож, похід, перелаз, чуб, батіг; берізка, ложка, кігті, берегти, сядьте, слизько; розкидати, безпечний, безтактний, з кавою, без тебе, зцідити; просьба, молотьба, футбол, экзамен, лічба, рюкзак.

18. З'ясуйте вимову звуків [e], [и] у поданих словах. Згрупуйте слова відповідно до вимови і заповніть таблиці, подані нижче.

1) *Чекати, невістка, вершники, привезли, виплету, сестри, учителі, ледащо, пелюстка, пелюстковий, вилетів, берізка, степ, вибери, примерзлий, постелити.*

[e]	[e ^н]	[и ^е]
-----	-------------------	-------------------

2) *Швидко, сидіти, директор, дівчина, дикун, вилетів, набирати, залізниця, лимон, лис, зривчатка, помилка, вишневий, слизькі, обличчя, просимо.*

[e]	[и ^е]	[e ^н]
-----	-------------------	-------------------

19. Прочитайте літери в, й як [ў] і [ї]. Поясніть, у яких позиціях характерна нескладотворча вимова звуків.

1) *Лев, спів, ховав, острів, кров; вбігти, вдень, вгорі, взути, вдосталь; сівба, довго, правда, стовп, кривда.*

2) *Байка, майка, сойка, умийся, дійка; сарай, трамвай, соловей, малюй, стій; ймення, йти, йняти (віру).*

20. Прочитайте слова зі звуком [ч], не допускаючи його пом'якшення.

Ніч, меч, багач, обруч, ткач; ключик, курча, панчохи, бачок, чудовий; підручник, водичка, річка, блюдечко, сонячний.

Практичні завдання до II змістового модуля

«Лексикологія як розділ науки про мову»

1. Прочитайте наступний текст та знайдіть у ньому терміни, поясніть їхнє значення.

На початкових етапах розвитку мови існували тільки у формі діалектів. На основі кількох діалектів могла складатися мова фольклору. Торгівля змушувала носіїв віддалених діалектів розуміти одне одного. В давнину та в Середньовіччі існувала культурна прірва між освіченою меншістю, яка завжди була двомовною, та рештою населення, в основному одномовною і неписьменною. Такий стан речей став змінюватися, коли почали створюватися централізовані національні держави з єдиними ринками. Поступово починала формуватися літературна (стандартна) мова. Цей процес відбувався у різних країнах у різний час. В Україні традиційно використовується термін «літературна мова», оскільки така мова, перш за все, складалася у сфері художньої літератури. (З журналу).

2. На основі яких рис схожості розвинулися такі метафори.

Пам'ять серця, пам'ять землі, світоч науки, срібний голос, світле майбутнє, оновлена земля, дві сторони однієї медалі, тіньова сторона.

3. Користуючись словниками, з перерахованих слів виберіть найбільш багатозначні та вкажіть причини їх високої багатозначності.

Авторитет, агент, актив, біржа, відміна, дружина, земля, чистий, сидіти, зелений, хліб, трава, чорний.

4. Опишіть різницю в значеннях поданих синонімів. Підберіть до них контексти.

Асолютний, безвідносний, безумовний; азбука, алфавіт; акцент, наголос; основоположник, родоначальник, батько.

5. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди.

Хоробрий, джерело, очі, задоволення, допитливий, чистий, допитливий, посміхатись, недоречі, поспішати, реготати, насолода, мужній.

6. Підберіть антоніми до різних значень наведених слів.

Грубий, густий, захист, справжній, низький, простий, свіжий, твердий, тихий, тонкий, фальшивий, ясно.

7. Поясніть значення поданих омонімів та використайте їх у реченнях.

Акорд, акція, баба, багно, бак, банка, вандалі, вид.

8. Сформулюйте висновок про те, в яких сферах мовленнєвої діяльності та з якою метою використовуються історизми та архаїзми.

А тоді, прийшовши до [ріки] Осколу, він ждав два дні брата свого Всеволода, – той ішов був іншою дорогою з Курська, – і звідти рушили вони до [річки] Сальниці. Тут же до них і сторожі приїхали, що їх вони послали були язика ловить, і сказали вони, приїхавши: «Бачилися ми з ворогами. Вороги наші оружно їздять. Тому або ви поїдете борзо, або вернемось додому, бо не наша є пора». Але Ігор сказав із братами своїми: «Якщо нам, не бившиися з ними, вернутися додому, то сором нам буде гірше смерті. Хай як нам Бог дасть». І тоді, порадивши, їхали вони всю ніч.

9. Користуючись словником іноземних слів, встановіть, з яких мов запозичені подані слова.

Абонент, авторитет, агресія, апеляція, бумеранг, гармонія, гегемон, гуаш, дата, декан, диктор, дипломат, доцент, імпульс, інтимний, каламбур, каталог, компіляція, компонент, комфорт, космос, кросворд, культура, лауреат, ліміт, монографія, мотель, номенклатура, оазис, овація, опонент, партнер, пропаганда, ректор, репетиція, університет, фен, шедевр.

10. Прочитайте та прокоментуйте подані нижче визначення слова. З'ясуйте ознаки слова, на які звертають увагу мовознавці.

1. *«У тлумачних словниках різних мов слово за звичаєм визначається як – «одиниця мовлення». Не варто заперечувати: можна визначити і так. Саме наше – «слово», як і більшість слів, що не стали науковими термінами, багатозначне (полісемантичне). Воно в нас може означати те саме, що й – «промова». За минулих часів – «слово» мало також значення розповідь, оповідання, повість так, як у назві – «Слово о плъку Игоревъ» – слово означає те, що в грецькій мові означало – «епос» [epos], і цю літературну пам'ятку східних слов'ян можна було б назвати: – «Епос про похід Ігоря». Коли ми даємо комусь – «слово честі», то тут виявляється ще одне значення нашої – «лексичної одиниці», якою ми стверджуємо правдивість сказаного нами. Зазирнувши в етимологічний словник, ви знайдете там, що слово за своїм походженням пов'язане з нашим – «слава» та іншими словами слов'янських і взагалі індоєвропейських мов». (Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ, 1997. С. 41).*

2. *«Слово – це основна функціонально-структурна і семантична одиниця мови, що становить звук або комплекс звуків і, характеризуючись самотійністю та відтворюваністю, є будівельним матеріалом для речення». (Сучасна українська літературна мова / за ред М. Я. Плющ. Київ, 1994. С. 116).*

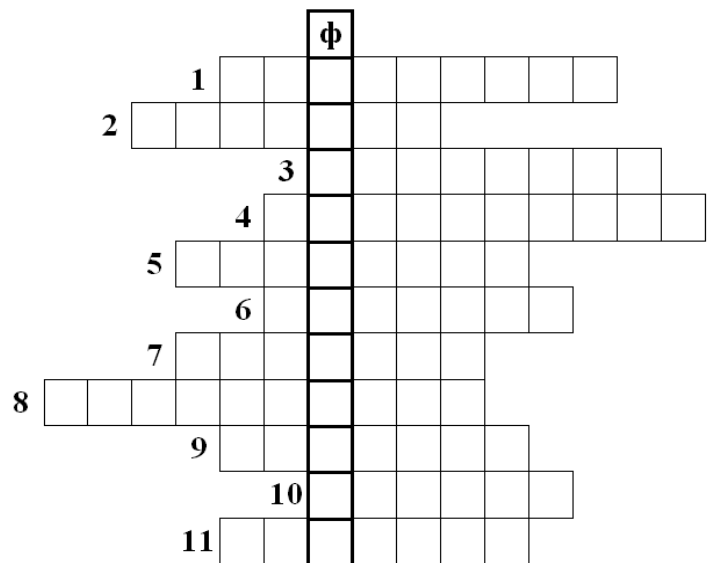
«Фразеологія як мовознавча наука»

1. Перепишіть, замінюючи виділені слова фразеологізмами з довідки.

*1. Тимко і Сава домовились, що **зовсім** рано підуть вудити рибу. 2. Тимко і Сава – нерозлучні друзі: один в одного були **весь час**. 3. Тимко був не тільки говорун, а й **усе міг** зробити. 4. Тепер Сава готовий був іти за Тимком **куди завгодно**. 5. Алфавіт хлопці знали **добре**. Довідка: днювали і ночували, до схід сонця, в огонь і воду, майстер на всі руки, на зубок.*

2. Розгадайте кросворд. Сформулювавши значення словосполучень одним словом і заповнивши по горизонталі рядки, ви прочитаєте по вертикалі ключовий термін.

1. Пекти раків
2. Ні пари з уст
3. Звестися до нитки
4. Байдики бити
5. Баламутити голову
6. Лити сльози
7. Молоко під вусами не обсохло
8. Брати верх (гору)
9. Накивати п'ятами (в тепер. часі)
10. П'яте колесо до воза
11. Врізати дуба

Відповіді: 1. Пекти раків. (червоніти). 2. Ні пари з уст. (мовчати). 3. Звестися до нитки. (зубожіти). 4. Байдики бити. (ледарювати). 5. Баламутити голову. (морочити). 6. Лити сльози. (плакати). 7. Молоко під вусами не обсохло. (молодий). 8. Брати верх (гору). (перемагати). 9. Накивати п'ятами. (у теперішн. часі), (утікати). 10. П'яте колесо до воза. (зайвий). 11. Врізати дуба. (померти).

3. Напишіть якнайбільше фразеологізмів зі словами *голова*, *язик*, *вухо*.

Примітка: хапатися за голову, викидати з голови, повісити голову, голова обертом, головою відповідати, голову гризти кому, голову ламати, на свою голову, хоч кіл на голові теши, гаряча голова, капустана голова, мати голову на плечах; гострий на язик, як корова язиком злизала, давати волю язика, зав'язувати язик, ламати язик, молоти язиком, мати довгого язика, держати язик за зубами, проковтнути язика, язик свербить; аж за вухами лящить, вуха в'януть, вухами ляпати, вуха позакладало кому, за вуха тягти, і за вухом не свербить, по самі вуха, пропускати повз вуха, розпустити вуха, у вухах дзвенить, хоч вуха затикай, піднімати вуха, нашорошити вуха.

4. Доповніть речення фразеологічними зворотами з довідки. Поясніть значення фразеологізмів та їх роль у реченні.

1. Від щастя молодята були на ... 2. Місто своє він знає як ... 3. Нові будинки в столиці ростуть як ... 4. Цілий день бігаю як... 5. Мама з донькою схожі як...

Довідка. Як білка в колесі. На сьомому небі. Як свої п'ять пальців. Як дві краплі води. Як гриби після дощу.

5. Допоможіть словам знайти «свою» фразеологічну пару. Запишіть їх за поданим зразком. **Зразок:** купатися як сир у маслі.

Бити (драти, лущувати); сидіти (примоститися, почувати себе); ладен (готовий); попасти (потрапити); костюм (піджак, черевики); розбити, писати.

Як сидорову козу, як курка лапою, між двох вогнів, як сорока на тину, як з голки, в пух і прах, у вогонь і воду.

6. Прочитайте поезію Є. Бандуренка. Назвіть яке стійке порівняння у ній зашифроване.

Чому не говорять рибки?

У ставок Маринка

сипле хлібні дрібки:

– А чому це, Грицю,

Не говорять рибки?

– Як же їм балакати, –

Гриць на те сестриці, –

коли завжди мають

повен рот водиці!

Примітка: як води в рот набрав.

7. Допишіть фразеологічні звороти.

1. По бороді текло, а.... 2. Ні в казці сказати, ні.... 3. Не думати, не гадати.... 4. Скоро казка мовиться, та.... 5. Піди туди, не знаю куди,... 6. У тридев'ятім царстві,... 7. Баба Яга –.... 8. По щучому велінню,... 9. Наказали сім мішків гречаної вовни,... 10. Що написано пером,...

Відповіді:... в рот не попало;... ні пером описати;... ні в казці сказати;... не скоро діло робиться;... принеси те, не знаю що;... в тридев'ятім государстві;... костяна нога;... по моєму хотінню;... та усі неповні,... того не витягнеш і волом.

8. Порівняйте, як автори обігрують один і той же вираз *собаче життя*. У якому уривку вираз *собаче життя* можна зрозуміти буквально? Які слова в уривках переконують нас, що йдеться про переносне значення слів *собаче життя*?

А. – Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш? –

Прийшовши під вікно, Бровко озвався.

– Се ти, Бровко?. Чого-бо так гукаєш? –

Промовив той. – Аж я злякався...

Ну, як же ти там поживаєш?

– Нащо питать! Либонь, не знаєш

Собачого життя мого?

Сказав Бровко, – далеко до твого... (Л. Глібов. «Цуцик»).

Б. По селу пройшла про хлопця недобра слава: «ледащо»... Здушить у собі сльози: «Нехай... А школи я не кину. Хоч дякову якусь книжку почитаю, хоч послухаю п'яних дяків розмову що між п'яним базіканням часом почуєш і щось цікаве од них. Ні, буду терпіти поки терпиться...» Таке було життя Тарасове. Так усі й казали: «собаче»... (С. Васильченко. «В бур'янах»).

9. Подумайте і запишіть фразеологізми з казок, якими б можна було замінити подані словосполучення:

1. Подія відбувалась дуже давно; 2. Об'єкт знаходиться дуже далеко; 3. Хтось миттєво зник; 4. Хтось раптово, несподівано з'явився; 5. Будівля неміцна.

Відповіді: 1. за царя Гороха, не за нашої пам'яті, у далеку давнину; 2. за тридев'ять земель, у тридесятому царстві, аж за 7-мим морем; за горами, за лісами; 3. тільки його й бачили, як крізь землю провалився; 4. як з-під землі виріс; 5. хатинка на курячих ніжках.

10. Допишіть запропоновані прислів'я.

1. *Краще синиця в руках.* 2. *У тихому болоті.* 3. *Не плюй у криницю.* 4. *Краще погано їхати.* 5. *Як дбали.* 6. *Одна голова добре, а.* 7. *Розум за гроші.* 8. *Під лежачий камінь.* 9. *Як гукнеться.* 10. *Одна паршива віця.*

Примітка: 1. ніж журавель в небі. 2. чорти водяться. 3. бо пригодиться води напиться. 4. ніж погано іти. 5. так і мали. 6. дві краще. 7. не купиш. 8. вода не тече. 9. так і відгукнеться. 10. всю отару псує.

11. Лексичне дослідження. Про кого в народі так кажуть?

1. *За словом у кишеню не полізе.* (Говірка людина). 2. *Переливає з пустого в порожнє.* (Пустомеля). 3. *Наговорив сім мішків вовни.* (Той, хто говорить нісенітницю). 4. *Говорить, наче три дні не їв.* (Той, що повільно говорить). 5. *Заторохтіла Солоха, наче діжка з горохом.* (Говорить швидко і нерозбірливо).

12. Розподільний диктант. Запишіть у дві колонки біблійні та античні фразеологізми.

Сізіфова праця, ахіллесова п'ята, земля обітована, гордіїв вузол, вовк в овечій шкурі, скринька Пандори, манна небесна, око за око, яблуко розбрату, яблуко спокуси, нитка Аріадни, нести хрест, канути в Лету, дволикий Янус, троянський кінь, дамоклів меч, авгієві стайні, тридцять срібняків, метати грім і блискавку, поцілунок Іуди, аркадська ідилія, блудний син, гілка першості, олімпійський спокій, випити чашу до дна.

13. Поясніть значення фразеологізмів, установіть джерела їхнього походження.

1. *Зарубати на носі* – 2. *Викликати вогонь на себе* – 3. *Жереб кинуто* – 4. *Сидіти між двома стільцями* – 5. *Нести хрест* – 6. *Розбити глек* – 7. *Киру гнути* – 8. *Можна все на світі вибирати, сину, ...* 9. *Починати з азів* – 10. *Пристає як шевська смола* – 11. *Дати пам'ятного* –

Відповіді: 1. запам'ятати; усна нар. тв-ть. 2. взяти на себе відповідальність, історична лексика. 3. вибір зроблено, вислів Цезаря. 4. переклад з франц., займати невизначену позицію. 5. свідомо підкорятися долі, біблійний вислів.

6. усна нар.тв-ть, посваритися. 7. задаватися, усна нар.тв-ть. 8. В. Симоненко. 9. історична лексика, починати спочатку, аз – перша буква давньоруського алфавіту. 10. надокучлива людина, професійний вираз. 11. побити, історична лексика.

14. Визначіть, у мові людей яких професій чи якого роду занять виникли подані фразеологізми, поясніть їх значення.

1. Вийти на фінішну пряму, бути в формі, покласти на обидві лопатки, прийняти естафету. 2. Пливти за течією, сісти на мілину, взяти на буксир, викинути за борт. 3. Вимушена посадка, набирати висоту, мертва. 4. Кувати вухналі зубами, брати в лещата, попадати в лещата, дати гарту, як ковальський міх, як молотком ударити. 5. Прокласти першу борозну, орати переліг, перти плуга, одягати вуздечку, випуска-ти віжки зі своїх рук, де не посій, там і вродиться, посіяти паніку, знаходити сокиру під лавкою, як п'яте колесо до воза, повертати голоблі. 6. Пійматися на гачок, піддаватися на вудку, заманити в свої сіті, битися як риба в сітях, закидати вудку, виводити на чисту воду. 7. Розмотувати клубок, клубком ставати в горлі, нитка увірвалася, лежати в основі. 8. Білими нитками ши-тий, по нитці доходити до клубочка, як нитка за голкою, шукати голку в сіні, розплутувати вузол, з голочки, на один копил, правити на свій копил, міняти шило на швайку; де тонко, там і рветься; розмотати клубок; сім разів відмір, а один раз відріж; куди голка, туди й нитка 9. Входити в колію, давати зелену вулицю, ставити на рейки, на всіх парах, натискати на всі педалі, давати задній хід, спускати на гальмах, брати на буксир, без керма і вітрил, на повних парусах, пливти за течією, тримати курс, кинути якір, рятівне коло). 10. Зводити рахунки, акції ростуть, скидати з рахівниці, брати на свій рахунок, показувати товар лицем, перший сорт, купить і продасть. 11. Брати на приціл, гострити меч, схрестити мечі, ламати списи, тримати порох сухим, переходити в наступ, брати на озброєння, влучати в ціль, брати з бою, викликати вогонь на себе. 12. Грати роль, грати першу скрипку, поміня-тись ролями, сходити зі сцени,

опускати завісу, під завісу, номер не пройде, попадати в тон, як по нотах, фальшива нота, співати з чужого голосу, співати стару пісню, інша музика, входити в роль, коронний номер, у своєму репертуарі, попасти в тон.

13. Відкривати карти, сплутати карти, ставити на карту, карти в руки, козир у руках, останній козир, робити ставку, іти вабанк, підкласти свиню.

Відповідь: 1. у мові спортсменів. 2. у мові моряків. 3. у мові авіаторів. 4. у ковальському ремеслі. 5. у сільському господарстві. 6. у рибальстві. 7. у ткацько-прядильному ремеслі. 8. фразеологізми з швацької справи. 9. транспорт. 10. у фінансово-торговельних операціях. 11. військовій справі. 12. у театральномузичній сфері. 13. в іграх.

15. Запишіть фразеологічний шагослов. *Зробіть із мухи слона.*

М	У	Х	А	
				Нісенітниця, дурниця
				Шахова фігура у формі вежі
				Упаковка
				«Шкіра» дерева
				Їжа тварин
				Навчальна година
				Певний проміжок часу
				Звук страждання, болю
З	Л	Про	Н	

Відповідь: Муха - мура - туру - тара - кора - корм - урок - термін - стогін — слон.

16. З'ясуйте і запишіть походження фразеологізмів:

1. Пилип із конопель. 2. Жити на широку ногу. 3. Березова каша. 4. Морочити голову. 5. По саму зав'язку. 6. Мертва хватка. 7. Зарубай на носі. 8. Ні кола ні двора. 9. Собаку на цьому з'їв. 10. Видно пана по халявах. 11. Підкласти свиню. 12. Брати ноги на плечі. 13. Авгієві стайні (конюшні, стойла). 14. Альма-матер. 15. Антей. 16. Аріаднина нитка; нитка Аріадни.

17. *Ахіллесова п'ята.* 18. *Байдики бити.* 19. *Бальзаківський вік.* 20. *Берегти як зіницю ока.* 21. *Біла ворона.* 22. *Блудний син.* 23. *Бочка Діогена.* 24. *Буря в склянці води.* 25. *Бути на сьомому небі.* 26. *Бути чи не бути.* 27. *Сізіфова праця.* 28. *Дамоклів меч.* 29. *Закопати талант у землю.* 30. *Кінець світу.*

17. Випишіть із першої частини повісті Івана Нечуй-Левицького «Кайдашева сім'я» діалог Карпа та Лавріна, в якому вживаються фразеологізми?

18. Напишіть зв'язну розповідь про походження певної групи фразеологізмів і творчо її представте (у вигляді екскурсії по музею, репортажу, наукової лекції...).

«Лексикографія як розділ українського мовознавства»

1. На основі аналізу кількох словникових статей, керуючись запропонованим планом, дайте характеристику тлумачному словнику української мови:

1. Коли і ким укладено словник.
2. Мета і завдання словника.
3. Обсяг і будова.
4. Лексичний склад словника.
5. Словникова стаття: зміст і композиція.
6. Список умовних скорочень, їх мотивація, принципи обумовленості.
7. Прийоми тлумачення слів.
8. Джерела ілюстративного матеріалу.

2. Дайте характеристику: 1) «Словнику омонімів української мови», 2) «Словнику паронімів української мови», скориставшись планом, запропонованим у завданні № 1.

3. Дайте характеристику «Словнику антонімів», скориставшись планом, запропонованим у завданні № 1.

4. Прокоментуйте передмову проф. Л. Полюги до роботи П. М. Деркача «Короткий словник синонімів української мови»; схарактеризуйте словник, посилаючись на передмову С. П. Левченка (Про будову Словника і добір синонімів).

5. За планом, запропонованим у завданні 1, дайте характеристику «Короткому словнику перифраз».

6. Дайте характеристику: 1) «Етимологічному словнику української мови»; 2) «Словнику іншомовних слів», скориставшись планом, запропонованим у завданні 1.

7. Схарактеризуйте «Словник лінгвістичних термінів» за схемою, запропонованою у завданні 1.

8. За планом, запропонованим у завданні 1, охарактеризувати словник (на вибір студента).

9. Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення щодо того, із яких словників вони виписані.

1. Міколог – фахівець із мікології, який досліджує гриби.

2. Емоції – психічні стани і процеси в людини й тварини, у яких реалізуються їхні ситуативні переживання.

3. Риторичне запитання – одна з риторичних фігур, яка полягає у використанні запитання, що не потребує відповіді, оскільки вона загальнозрозуміла; Р. з. вживають для того, щоб привернути увагу слухачів до певного явища або самим запитанням висловити ствердну думку.

4. Періщити (дощ) – іти, лупити, хлюпати, сікти, прати, хлюскати, пороти, шкварити; (сніг) ліпити; (бато́гом) шмагати, стьобати, хльоскати, бити.

5. Луг – барвистий, безкрайній, безмежний, буйний, великий, веселий, вологий, гладенький, грузький, живий, життєдайний, завітчаний, запашний, затишний, затуманілий, зацвічений, зелений, імлистий, квітчастий, кучерявий,

мальовничий, м'який, низький, пахучий, перлистий, пишний, просторий, прохолодний, рідний, розкішний, розлогий, росяний, свіжий, світлий, синій...

6. *Тéрмін, -а (слово); téрмін, -у (строк).*

7. *Літич – бог літа. Дбає про тепло, родючість, злагоду серед людей. Згадується у «Велесовій книзі».*

10. Підготуйте проєкт *«Весь світ довкола нас – у словниках»*.

11. Підготуйте презентацію цікавого, на ваш погляд, медіасловника.

12. Випишіть із художньої книжки, яку ви зараз читаете, або з тлумачного словника незнайомі слова й укладіть словник-мінімум незнайомих слів.

13. Прочитайте висловлення читачів про різні книжки. Охарактеризуйте таким чином один із українських словників. Підготуйте розповідь, скориставшись початком будь-якого з цих висловлень.

1. *Ця книжка здатна вилікувати мільйон депресій. Це приклад невиправного оптимізму й креативного ставлення до життя, у ній літо не закінчиться ніколи. «Літо» тут означає щастя, дитинство, упевненість у своїх силах і готовність змінювати світ навколо (про «Пеппі Довга панчоха» Астрид Ліндгрєн).*

2. *Читання цієї книжки корисне для підняття настрою. Попри архаїчну лексику, гумор письменника дуже здоровий. Авторські тексти мають виражений терапевтичний ефект: від здорового сміху втікає всяка хвороба (про «Співомовки» С. Руданського).*

3. *Найбільшою смакотою в пригодах Аліси є те, що їх зручно читати і дорослим, і дітям. Особлива цінність цих книжок полягає в тому, що тут є всі потрібні метафори (про книжки «Аліса в Країні Див», «Аліса в Задзеркаллі» Льюїс Керрол).*

14. Прочитайте речення. У яких словниках можна знайти відповідь на поставлені запитання? Продемонструйте це, обравши будь-які двоє запитань.

1. *Який іменник найчастіше вживаний в українській мові?* 2. *Яка з аббревіатур – ЗНО, ДПА, АТО чи КЗВО – має лише один варіант*

розшифрування? 3. Скільки синонімів має дієслово **бити**? 4. Що означають слова тинейджер, тінізація, стайлінг, карт-бланш? 5. Що означають і для якої сфери характерні сполуки **вимір бід, параметри гламуру, екологічна свідомість, екологія слова, зелені інвестиції, висока мода, соціальний пакет, поле електоральне, простір для діалогу, сіра зона, у стилі фешн**?

15. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Відгадайте ключове слово й підготуйте про це цікаву розповідь. Увиразніть її своїми ілюстраціями.

... – у перекладі з італійської означає «затушований, зникає, як дим».

Художниця Світлана Петренко народилася в Житомирі. Чотири роки навчалася в дитячій художній школі, а після закінчення середньої школи вступила до Кримського художнього училища. З 1985 року бере участь у виставках, розробляє інтер'єри й пише натюрморти в романтичній техніці, яку називають ... (В. Дорош).

«Морфологія. Морфеміка. Словотвір»

1. Підберіть однокореневі слова та вкажіть особливість їхніх значень.

Род, рот, солодкий, теплий, рука, нога, спати, кричати, наука, вчити.

2. Почленуйте на морфеми подані нижче слова. Виділіть кореневі (лексичні) і афіксальні морфеми.

Шкільний, селищем, квітник, інститутський, програма, возз'єднання, нарада, ранесенько, райдужний, десятирічка, ранньосередньовічний, вічнозелений, краєвид, небокраєм, давньоруською, кияни, Вітчизно, спортивне, подвір'я, півсотні, заріччя, розвідниця, поетика, зустрівся, населення, захід, козушанка, телятко, чорнявий, зеленкувате, кросовки, зачарованість,

доброта, співучий, задума, простець, просинь, почервонілий, братерський, згрупували, нашарування, самотність, відкриття.

3. Утворіть усі можливі синтетичні і аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння поданих прикметників.

Рідний, молодий, синій, мудрий, білий, добрий, щедрий, червоний, вірний, багатий, сердечний, легкий, широкий, глибокий, веселий, тонкий, близький, дужий, дорогий, далекий, свіжий, високий, товстий, тихий, талановитий, авторитетний, старий, гарний, поганий, злий, смачний, рішучий, кваліфікований, доцільний, красивий, малий.

4. Погрупуйте слова за спорідненістю коренів і окремо за частинами мови.

Радість, добро, весна, єдиний, удвох, мовчки, два, єдність, радий, добрість, двоїстий, мудро, мовчання, єднання, радісний, добрий, подвоїти, мудрість, двійка, поєдинок, раділо, задовбавати, мовчазний, синюватий, мудрує, єднає, радощі, мовчить, синь, замовчали, мудрістю, подобрили, провесинь, квіти, веснянки, квітковий, радянський, синіло, весніє, двоїться, радо, безпорадний.

5. Перегляньте відео «Лайфхаки з української мови. Загальна морфологія». Режим доступу: <https://cutt.ly/qtDDxcU>

6. Прочитайте текст. Визначте його тему, стильову належність (усно), дайте короткі відповіді на питання у форматі «Так» чи «Ні».

(1) Україна вила й стогнала від болю. (2) Вона захлиналася від крові своїх найкращих синів. (3) Це не час Жовтневої революції, не час Другої світової війни. (4) Це 2014 рік. (5) Плаче небо, плачуть матері, дружини, діти, плаче повсюди люд. (6) На очах у всього світу, у центрі Києва – Європейської столиці – цинічно розстрілювали беззбройних людей: студентів, викладачів, художників, фермерів, журналістів, робітників...

У третьому реченні автором використано 2 частки. Слово «від» у першому реченні є прийменником. У шостому реченні одинадцять іменників. Слово «люд» (6 речення) є іменником II відміни, що вживається лише в множині.

Дієслова «вила», «стогнала», «плаче», «розстрілювали» належать до І дієвідміни. Прислівники «повсюди» та «цинічно» виконують синтаксичну роль обставин.

7. виправте помилки в сполученнях іменника з числівником. Режим доступу: <https://cutt.ly/otOPj0c>.

8. Визначте частини мови.

Увечері, спросоння, на вулиці, по десятеро. Навіть, лишень, мовбито, якби. Боже мій, алло, ах, чого-бо. Перебуваючи, вишивши, опинившись, вишитий. Той, цей, такий, котрий. Три, третій, третина, троє.

9. Складіть та запишіть ланцюжок слів (іменників І відміни) так, щоб останній склад попереднього слова був першим складом наступного.

Наприклад: мама, машина, насадка, калина, навігація, Японія, яма.

10. Перепишіть текст. Назвіть іменники із значенням власного або загального і визначіть граматичні засоби їх вираження.

Поїдемо у Винники, до буків, щоб відпочити від змагань із цінами (Л. Перлулайнен). Повстань, Мазепо! Грім небесний і сонце з темного вікна (Д. Павличко). Стоїть Нечай, як сивий дуб озимий. Стоїть Пушкар, як лицар із казок (Л. Костенко). Жили самотньо наші матері (Хоч Зевс колись таки любив Європу). Де ми вродились? О якій порі? Чи це було якраз після потопу?.. Майбутні Шамілі та Шевченки прийдуть на світ з твого життя (Д. Павличко). Тут учуся Говерлами переміряти істини... Повільний акторський жест: Львів із глибини віків піднімає свій святоюрський хрест. Але завжди від всіх оман у провінції Україна Львів ховає, як талісман (Л. Перлулайнен). Україно, на твоєму полі ще горять сліди його коня; а та пісня, що вела з неволі, сяє там, як Боже послання. Його благословив Господь на Зборів, Корсунь, Жовті Води; Богдан вселив у нашу плоть дух непокори та свободи (Д. Павличко).

11. Перепишіть текст, з'ясуйте, котрі з іменників мають граматичне значення конкретного, а котрі – абстрактного, визначіть граматичні засоби їх вираження.

Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому. За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житті золотому. За твій світанок, і за твій зеніт, і за мої обпечені зеніти. За те, що завтра хоче зеленіть, за те, що вчора встигло оддзвеніти. За небо в небі, за дитячий сміх. За те, що можу, і за те, що мушу. Вечірнє сонце дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу, за те, що завтра жде своїх натхнень. Що десь у світі кров ще не пролита. Вечірнє сонце, дякую за день, за цю потребу слова, як молитву (Л. Костенко).

12. Складіть речення з поданими іменниками; з'ясуйте їх морфемні та морфологічні особливості.

Картопля, картоплина, цибуля, цибулина, квасоля, квасолина, сніг, сніжина, волосся, волосина.

13. Подані іменники розмежувати на:

<i>іменники, що мають подвійний рід іменники</i>	<i>іменники, що мають форми одного роду іменники</i>	<i>іменники, для яких характерне хитання в граматичному роді</i>
---	---	---

Арабик, бідак, метода, вужака, неборак, підлиза, гультіпака, Дніпр, дідунь, монарха, плацкарта, вугіль, коромисел, Ворскло, плакса, бруднуля, заволока, сіромаха, сирота, рева, вояка, бурлак, бистринь, глибинь, акварель, латина, ідіома, арабеск, візита, змій, паль, продаж, птах, барліг, терно, задума, імено, ганджа, паля, клавіша.

14. Поєднайте відповідні прикметники із наступними іменниками.

Манто, Умань, Тбілісі, інтерв'ю, турне, рукопис, какаду, салямі, івасі, Сибір, сироп, ООН, УРП, АТС, ЧАЕС, Ятрань, Онтаріо (штат), Бікіні (острів), леді, філе, Конго (державна), Колорадо (штат), авеню, ретуш, шифер, в'язь (риба), толь, тюль, вуз, Міссурі, Броди, Альпи, корови, вікна, дороги, туш (фарба), в'язь (вид письма), спориш, нехворощ, хлоп'я, дівча, орля, ему, кір, перекис, ступінь, степінь.

15. Складіть речення (словосполучення), у яких ті самі прикметники виступатимуть як:

1) присвійні – відносні (по 10 прикладів); 2) присвійні – якісні (по 10 прикладів); 3) відносні – якісні (по 10 прикладів). Відповідь пояснити.

16. Утворіть якісні прикметники від:

1) іменників: чуб, борода, фальш, лінь, сік, талант, примха, щастя, кучер (волосся), ласка.

2) дієслів: вередувати, пестити, дбати, тямити, колоти, співати, липнути, боліти.

3) прикметників: широкий, довгий, короткий, милий, давній, солодкий, страшний, блідий, дрібний.

17. Запишіть складні прикметники (разом, окремо, через дефіс). Пояснити правила правопису.

П'яти/мільйонний, суспільно/корисний, суспільно/політичний,
поперечно/шліфувальний, західно/український, латино/грецький,
латино/американський, всесвітньо/відомий, дуже важко/доступний,
слабо/розчинний, суб'єктивно/ідеалістичний, об'єктивно/оцінений,
вище/зазначений, кінно/спортивний, діаметрально/протилежний,
сто/двадцяти/п'яти/річний, військово/спортивний, ранньо/весняний.

18. Запишіть словами. Провідмініяйте числівники.

1) Кількісні: 346; $\frac{1}{2}$; 0, 7; 58, 6; 1896; 497; 8681; 29; 265; 1,9.

2) Кількісні: 634; $\frac{7}{8}$; 0,5; 67,5; 2749; 179; 7816; 99; 356; 1,4.

3) Порядкові: 346-ий, 40-ий, 58-ий, 1896-ий, 497-ий, 8681-ий, 265-ий, 1000000-ий, 568-ий, 200-ий.

4) Порядкові: 634-ий, 60-ий, 85-ий, 2968-ий, 794-ий, 8186-ий, 652-ий, 10000-ий, 100000-ий, 800-ий.

19. Запишіть числівники словами, поєднайте з іменниками в дужках і провідмініяйте словосполучення.

1) Власне кількісні числівники: 1 (сани), 22 (штани), 87 (львів'янин), 43 (киянин), 64 (русин), 102 (друг), 3 (ножиці), 54 (качеля), 61 (ягня), 93 (теля).

2) Збірні: 8 (львів'янин), 3 (киянин), 4 (русин), 2 (друг), 7 (козеня), 3 (каченя), 4 (ягня), 6 (дівча), 30 (хлоп'я), 10 (маля).

3) Власне кількісні: 2 (санчата), 3 (штаннята), 4 (ножиці), 24 (граблі), 53 (грузин), 64 (молдаванин), 75 (болгарин). 86 (осетин), 3 (брат), 161 (громадянин).

4) Дробові: $1/2$ (кілометр); 1, 5 (кілограм); 1,5 (склянка); 7,8 (тонна); 89,9 (процент); 99,9 (відсоток); 0, 67 (центнер); $2\frac{7}{8}$ (літр).

20. Перепишіть текст. Знайдіть займенники.

На нас ішла стіна рухомогруда. Летіло все, закуте у брехню. Гусар крилатий – то така споруда, що тільки шаблю вищербив об ню. Скресались ми. Вони спочатку тисли. Та ми, легкі між тої ваготи, крушили їх, знімали з коней списами і прогинали келепом щити. Повержений Богдан, – Хто дасть за мене викуп? Розбите військо? Великий Чигирин? Якби колись, то це б я тільки кликнув. Тепер я хто, ціна мені калим (Л. Костенко). Москаль ту викопав криницю; А як він викопав, то ми оце розкажемо в пригоді, А ви запитуйте, не шкодить Такою річ і записать. Як маю я журитися, Докучати людям, Піду собі світ за очі, що буде, те й буде. Найду долю – одружуся, не найду – втоплюся, Та не продамся нікому (Т. Шевченко).

21. Складіть речення, в яких залежно від контексту подані дієслова матимуть різні значення перехідності / неперехідності.

1) Танцювати, читати, малювати, вишивати.

2) Писати, в'язати, орати, слухати.

3) Мережити, думати, рахувати, кричати.

22. Із поданих речень виписати дієприкметники, поставити їх у початковій формі і проаналізувати за поданим нижче зразком.

Зразок виконання: Тут стояла просто канапа, прикрита килимом (І. Нечуй-Левицький).

Прикрита – дієприкметник, поч. форма – прикритий, утворений від основи інфінітива за допомогою суфікса -т- (прикри-т-ий); пасивний стан, доконаний

вид, минулий час, жіночий рід, однина, називний відмінок, у реченні разом із залежною іменниковою словоформою виконує функцію поширеного означення.

*Теплий кожух, тільки шкода – не на мене шитий, а розумне ваше слово
брехнею підбите (Т. Шевченко). Надійшовши до розкиданих, скупчених діжок,
клунків, до плачущих дітей, він змінив ходу й часами зупинявся (В. Винниченко).
Лежить [козацька слава] на широкому возі: мочулями зв'язана, бичовою
обвита й рублем прибита (Нар. тв.). Обличчя в старих жінок помережані
зморшками, проте спокійні й тихі, наче на них відбився знак спокою і мудрості,
дарованих всезнаючою природою... (Є. Гуцало). Олеся, зблідла на виду, впала з
стілця додолю як нежива (І. Нечуй-Левицький). Стомленому та без краю
стурбованому Микиті цей чорний одинокий остяк здався за рідного брата
(Л. Яновська). Почайна, недалечко од гавані, жовтіє жовтим кольором, мов
дзеркало, кинуте за Подолом. Усі ті водяні плеса покручені, побгані, неначе
кинуті жуужмом на зелені луки, і лиснять, мов розтоплене срібло, а подекуди
блищать жовтими та рожевими кольорами. (І. Нечуй-Левицький). Кругом гори
стояли непорушно храми, неначе захолили білі хмари (І. Нечуй-Левицький). Мені
здається, що то кидається пульс, кидається живчик дрімаючої й засинаючої
природи (І. Нечуй-Левицький). Він був самотній серед обкопаної та обкладеної
колючим чагарником діброви (Л. Яновська). Змерзлими голосами, збляклими й
кволими, зрідка озиваються повзики (Є. Гуцало). Западаюче сонце обсипає все
те своїм червоним світом, неначе кров'ю поливає (Панас Мирний). Пооране поле
чорніло, як чорне сукно, розстелене на ясному сонці (І. Нечуй-Левицький). Далеко
я від вас, від мріючих степів (Х. Андієвська).*

23. Від поданих дієслів, установивши вид, утворіть можливі дієприслівникові форми.

1) Терпіти, принести, нести, казати, розчищати, приректи, зостатися, привезти, змогти, вабити, бути, знайомитися, мислити, класти, вечоріти, відняти, відлітати, ненавидіти, таланити, задуматися.

2) *Вабити, зійтися, блищати, прикласти, вести, дивитися, увійти, входити, лягти, їсти, робити, зберегти, могти, кортіти, хотіти, ставити, бачити, відлетіти, весніти, привертатися.*

24. Із поданих речень випишіть дієслівні форми на *-но, -то*.

Закоханих звінчаємо – ще й слово буде речено, – нестримане, захмелене, провіщенням позначене... (Р. Лубківський). А в тому саду чисто метено, ще й хрещатим барвінком дрібно плетено (Нар. тв.). Можливо, що я тоді не знав, як її охрещено, бо навіть мачуха ніколи не згадувала її ймення (Л. Яновська). Нема кому запитати, за що їх убито? (Т. Шевченко). Було, як напишу що, то так чудово, неначе воно надруковано (І. Нечуй-Левицький). Дивне місто проти сонця. Всі взолочено віконця (П. Тичина). Року 1913-го гучно святковано в Галичині ювілей суспільного діяча і письменника Івана Франка (Х. Андієвська). Земель у нього – не міряно, слуг у нього – не злічено (Панас Мирний). Дику козу полювати заборонено (Остан Вишня). Після голодовки кількох страйкарів і побито... (Х. Андієвська). І хоч всюди було прибрано, чисто – заглянула в кожен куток... (М. Стельмах).

25. Правильно записати прислівники та прийменники з іншими частинами мови (разом, окремо, через дефіс). Пояснити правила написання.

1) *Без/відома, до/відома, до/нині, до/тепер, до/вподоби, не/до/шмиги, на/весні, на/гора, з/роду/віку, без/упину, без/угаву, до/загину, пліч/о/пліч, віч/на/віч, мало/по/малу, всього/на/всього, по/батьківськи, по/латині, по/пані/братськи, по/моєму, давним/давно, на/скаку, на/силу, на/льоту, на/бігу, на/біс.*

2) *Кінець/кінцем, давним/давно, сам/на/сам, одним/одна, по/одинці, по/одному, по/вашому, по/перше, в/перше, у/двічі, у/сто/крат, по/троє за/світла, на/живо, на/біло, не/до/речі, до/загину, до/побачення, до/щенту, будь/що/будь, казна/де, аби/де, хто/зна/як, в/ногу, з/року/в/рік, нога/в/ногу.*

26. Випишіть прийменники:

На другий ранок всіх в'язнів з тюрми загнали в Собор Святої Богородиці. У Соборі скрізь: попід стіною, під колонами сиділо добрих дві сотні людей, чекали відправки в Сибір. Оріся разом з дівчатами та сивою Даною сиділа під високою колоною. Вона розглядала розпис на стелі, на стінах. Усе довкола розписано було сценами із біблійських сюжетів. На одній з картин Ісус Христос сидів на Оливній горі, обхопивши руками коліна, і дивився на нічне місто, яке 90 внизу мерехтіло анфіладами світляків. Син Божий молився до небесного Отця за людей отих грішних, за яких Він завтра мусить випити чашу найтяжчих мук. (П. Федюк).

27. Випишіть сполучники:

Ні, то не кедри дзвенять, то золоте дитинство дзвонить дзвіночками в гаях. Думки плутались у голові, що була немов оливом налята. На багато верств тут тільки праліс та звірі, а людей нема. Замикаючи очі, бачив лиш, як дівчина ходила по хаті, мов пливла... Малий ласун, що вічно тикав свого носа у солодке, бо бабуня його ила, мав тепер з того клопіт. Ну, якщо ти так багато начитався старинних казок, то розкажеш мені. Або тут «кішки» ці домашні, або тут люди незвичайні. Стара, але дебела ще хата, рублена з добротного дерева. Ніч, північ, чи мороз лютий, чи злива страхітна, – байдуже. ...На голові пропотілий кашкет, ватяні штани, дарма що така спека. Гриць загаявся, і Наталка зі спіхом пролетіла мимо. Григорій, щоб догодити матері, їв за трьох. Це дитя нетрів. І він далебі, і сам не знав, як би він почував себе десть в інших умовах. І так, ніби хто зрушив зрушив шар попелу, над купою пригаслого жару, звільнив його, та й почав роздмухувати той пекельний всепожираючий вогонь в його серці. Другого дня, як сонце оббило трохи росу і як увесь звір, мовляв старий Сірко, уже заднював; посідлали коней (І. Багрянний). Хоч, не одного там калічили ті скали, ми далі йшли (І. Франко). Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський).

28. Розмежуйте вигуки за походженням (на первинні і вторинні).

Ой, ах, о, божже ж мій, божже, лелечко, хе, фу, вибачте, добрий день, оце так, ха, гов, а гов, прощайте, годі, спасибі, агій, ого, е, і, нумо, кат їх бери, де там, от тобі й на, тю, отаке, ой мамочко, мати мол рідна, людоньки, ей.

29. Поділіть вигуки за значенням на емоційні та вигуки, за допомогою яких передаються різні волевиявлення.

Ой, здоровенькі були, ей, ах, о, ну, на добраніч, киш, гей, цабе, доброго здоров'я, гайда, годі, вйо, доброго дня.

30. Скласти речення з вигуками, які б виражали:

а) здивування; б) осуд; в) радість; г) жах; ґ) погрозу; е) убоління.

«Синтаксис як розділ граматики»

1. Розподіліть подані словосполучення: а) за структурними типами; б) за семантичними типами.

Рідна домівка; дехто в сірому; місячна ніч; займатись спортом; прогулянка верхом; жінка з дитиною; навчатись у школі; один із них; скоротити вдвоє; право на відпочинок; сліпий від ярості; колона демонстрантів; плакати від радості; зимовий вечір; відчинити двері; час вставати.

2. Подані словосполучення розбийте на 3 групи залежно від типу синтаксичних відношень між компонентами: а) узгодження; б) керування; в) прилягання. Вкажіть, якими засобами здійснюються в них ці зв'язки.

Літній ранок, радість душі, завершити вчасно, підготовка до екзаменів, зроблено на совість, максимум уваги, зручно для всіх, кожен з нас, щасливий дітьми.

3. Визначте головні та залежні слова у словосполученнях з керуванням як підрядним зв'язком. Вкажіть сильне та слабе керування.

Малюю картину, розмова про картину, йти до школи, зайти за книгами, йти з дітьми, йти до автобусної зупинки, перекладаю книги, сподіваюсь на успіх, лист брата, дівчина в окулярах.

4. Почленуйте поданий нижче текст на синтагми. Виділіть словосполучення. Зверніть увагу на випадки збігу синтагм і словосполучень. Обґрунтуйте різницю між синтагмами і словосполученнями.

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, невгасаючою усмішкою.

На кожному крилі городу росли кущі барвінку. Здавалось, що він і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом. А коли повітря ставало по-материнськи м'яким та лагідним, то барвінок зацвітав, зацвітав так, наче небо бризнуло на землю живою своєю блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо.

І як молоде зітхання землі, як рожевий подих ранку, стоять на тонких підсвічниках тремтячі маки. Десь у зеленій, бурхливій гущі городу, або на окремій грядці, або під смарагдовою латкою буряків вони попідставляли свої рум'яні чашечки, складені з пелюсток, шпарким променям, ловлять їх, хочуть націдити по вінця, – та хитнеться одна пелюстка, гойднеться друга, і вже розтеклося, вилилося сонячне тепло, і вже знову треба стати непорушно, обережно підставляти рум'яні чашечки, чекати – наллє сонце свого тепла чи не наллє. (Є. Гуцало).

5. Проаналізуйте приклади та выпишіть окремо двоскладні та односкладні речення.

1. Один з останніх його рейсів був винятковим. 2. Сіяли всю ніч. 3. Скрізь було чути гук, шум, гам, свист. 4. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий. 5. У травні стихло навкруги, і встала знову хата. 6. Так, це була вона, його земля, про неї він співав і нею марив. 7. Мене любили, я любив – і це найбільше в світі щастя.

6. Визначіть типи складних речень. З'ясуйте будову складних речень, передайте її графічно.

1. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої, – щитами на схід. 2. Над тихим світом леліла-курилася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молодого м'ятою. 3. На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці. 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купаються зорі, а місяць ще не забрів до них. 5. За конюшиною білою повинню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша дичка, а біля неї перепілка розпачливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на зжатому полі. Таке життя; то мати розгублює дітей, то діти залишаються без матері. 6. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито. (М. Стельмах).

«Текст як синтаксична одиниця»

1. Прочитайте текст, визначте основну його думку. Доведіть, що в тексті додержано норм української літературної мови.

Мовець опановує мовні норми в їхньому повному й масовому вияві впродовж усього життя – переважно наслідуванням мовленнєвої практики інших. Наприклад, дитина без спеціального навчання переймає вміння говорити від батьків, родичів, друзів, товаришів, знайомих. Щоб усвідомити і якнайповніше користуватися мовними нормами, кожен має спеціально навчатися. Мовна норма – це завжди певний конкретний факт мовленнєвої поведінки мовців. Кожна з мовних і мовленнєвих норм співвідносна з певними одиницями мови – фонетичними, семантичними, граматичними, стилістичними (П. Дудик).

2. I. Прочитайте текст, з'ясуйте суть поняття «культура мовлення». Поясніть, чому так важливо володіти нею представникам різних професій.

Уміння чітко й зрозуміло висловлювати свої думки, говорити грамотно, володіння культурою мовлення – це показник професійної здатності людей різних спеціальностей: дипломатів, юристів, політиків, викладачів, журналістів, менеджерів. Культурою мовлення важливо володіти всім, хто за своєю посадою, родом занять пов'язаний з людьми, організовує і спрямовує їхню роботу, веде ділові перемовини, виховує, навчає, піклується про здоров'я, надає людям різні послуги.

Культура мовлення – сукупність рис, що оптимально впливають на адресата з урахуванням стилізованої доречності – конкретної ситуації, поставлених мети й завдань (За Л. Введенською).

II. Зробіть правильний вибір слів, що характеризують мовлення сучасного фахівця.

Мовлення має бути (правильним чи вірним), (змістовим чи змістовним), (професійним чи професіональним), (діловитим чи діловим).

3. I. Виразно прочитайте вірш Василя Симоненка «Квіти». Розгляньте світлини, скажіть, які фрагменти поезії вони ілюструють.

II. Запитання й завдання:

1. Доведіть, що це текст. Визначте тему й ідею. 2. Про які «невидимі для очей» квіти йдеться у вірші? Доберіть епітети до слова «квіти». 3. Поясніть особливості вимови слів «красується», «пелюстками». 4. Випишіть останнє

речення вірша й усно проаналізуйте його: просте/складне, ускладнене (чим?)/неускладнене. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Проаналізуйте його щодо відповідності літературним нормам. 5. Що означає вислів «мрій дитинна чистота»? 6. Чи погоджуєтеся з думкою, що висловлена автором в останньому реченні? Чому? 7. Із якими життєвими цінностями асоціюються у вас світлини? 8. Найзаповітніше, довірене лише мріям, те, що живе в душі, люди пов'язують із квітами. Продовжте цю думку, запишіть її двома-трьома реченнями.

4. Розгляньте таблицю. Створіть і запишіть пам'ятку «Кроки досягнення зразкового мовлення», стисло поясніть, як реалізувати ознаки зразкового мовлення.

Ознаки	Як досягти?
Змістовність	Вичерпно розкривайте тему й основну думку висловлення, але не говоріть і не пишіть зайвого.
Логічність	Дотримуйтеся послідовності викладу думок.
Багатство	Користуйтеся різноманітними мовними засобами; уникайте невиправданих повторень, одноманітних конструкцій.
Точність	Уживайте слова й речення, що точно передають думку.
Виразність	Добирайте слова й будуйте речення так, щоб думку передати яскраво і вплинути нею на думки й почуття людей.
Доречність	Вибирайте потрібний стиль мовлення, враховуйте ситуацію спілкування (кому адресоване висловлення і наскільки воно доцільне в конкретній ситуації).
Правильність	Дотримуйтеся всіх норм літературної мови.

5. Прочитайте речення. Чи дотримано в них норм? Якої ви думки про фахівця, якщо він говорить так? Відредагуйте й запишіть правильні варіанти висловлень.

1. Я лишаю Вас слова. 2. Я даю добро на створення цієї продукції. 3. Має заключення слідуюче. 4. Я настоюю на звільненні Басенка з посади. 5. Я прийшов до такого висновку. 6. Ця пропозиція заслуговує уваги. 7. Давайте задавати питання по суті. 8. Є виключення з правил. 9. Не збираюся доказувати свою правоту. 10. Мені додати до сказаного нічого. 11. Зайду другим разом.

6. Розгляньте світлини. Хто на них зображений? Закінчіть речення, дотримуючись норм української літературної мови, і зіставте їх з висловами ваших одногрупників.

1. Мова є підґрунтям української ідентичності, тому що ... 2. Сучасна мовна ситуація в Україні є насамперед результатом тривалої війни проти української мови, ... 3. Для мене українська – ... 4. В Україні є чимало письменників, громадських і культурних діячів, виконавців, які реалізують свою творчість лише рідною мовою, доносять її в серця слухачів, ... 5. Ліна Костенко, Василь Шкляр, Оксана Забужко, ... - це люди, гідні наслідування, ...

7. Розгляньте таблицю. Які з наведених норм стосуються лише усного мовлення, а які – писемного? Складіть і запишіть запитання, відповідаючи на які, ви зможете розповісти про кожну норму літературної мови.

Норми української літературної мови		
Норми	Регулюють правильність	Приклади
Орфоепічна	вимови звуків, звукосполучень, наголошування слів	[шч'іл'н'іс'т'], [с'м'ійес':а], [узб'іч':а], Великдень
Орфографічна	написання слів	споконвіку, м'ята, меншість, Софійський собор
Лексична	уживання слів у властивих їм значеннях	Випрасувати одяг, погладити по голівці
Морфологічна	творення граматичних форм різних частин мови	Львова, душею, борешся, найближчий
Синтаксична	побудови словосполучень і речень	Сніг лежить незайманим обрусом (Дара Корній)
Пунктуаційна	уживання розділових знаків	І дощ, і сніг – і все воно минеться (Л. Костенко)
Стилістична	використання мовних засобів відповідно до стилю мовлення	Шановні колеги, любі малята, нормативне написання

8. Екологія слова: Говорімо правильно: *крапає, накрапає (а не капає) дощ, досі (а не до цих пір), цієї миті (а не в даний момент), цього року (а не в цьому році), кілька років тому (а не кілька років назад; тому назад), здобувати (а не отримувати, одержувати) освіту, складати іспит (а не здавати екзамен), немає потреби (а не відпала необхідність).*

9. Запишіть, підкресліть слова з подвійним наголосом. Перевірте свою відповідь за словником наголосів.

Алфавіт, байдуже, випадок, високо, вишиваний, військовий, гетьманський, горихвістка, грушевий, договір, допізна, допоміжний, дочка, донька, живопис, забавка, завжди, загадка, заголовок, замолodu, звичай, котрий, кропива, кухонний, лошина, мабуть, навпiл, обруч, ознака, олень, осока, первоцвіт, перелік, подруга, показ, помилка, порядковий.

10. Об'єднайтеся для виконання завдання в невеликі групи (по двоє-троє). Підготуйте проєкт «Мовна ситуація в Україні». Сформулюйте тезу. Створіть доказову базу. Підготуйте презентацію.

11. Прочитайте виразно вірш Ліни Костенко, перегляньте світлину. З яким почуттям ви читали вірш, який настрій він у вас викликав? Якого колориту надають тексту виділені слова? Випишіть і визначте лексичне значення їх.

Стоїть у ружах золота колиска.
Блакитні вії хата підніма.
Світ незбагнений здалеку і зблизька.
Початок є. А слова ще нема.
Ще дивен дим, і хата ще казкова,
і ще ніяк нічого ще не звуть.
І хмари, не прив'язані до слова,
от просто так – плывуть собі й плывуть.
Ще кожен пальчик сам собі Бетховен.
Ще все на світі гарне і моє.
І світить сонце оком загадковим.
Ще слів нема. Поезія вже є.

Теми повідомлень з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»

1. Основні етапи розвитку мовознавства.
2. Мовознавство у стародавньому світі.
3. Історія арабського мовознавства.
4. Мовознавство у середньовічному світі.
5. Філософські основи стародавнього мовознавства.
6. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
7. Основні представники порівняльно-історичного мовознавства.
8. Порівняльно-історичний метод в історії мовознавства.
9. Сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства.
10. Основні напрямки порівняльно-історичного мовознавства.
11. Теорія молодограматизму.
12. Деякі відомості про вчених молодограматистів.
13. В. Гумбольдт – засновник теоретичного мовознавства.
14. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.
15. Празький структуралізм.
16. Американський структуралізм.
17. Копенгагенський структуралізм.
18. Основні відомості про вчених-структуралістів.
19. Сучасний структуралізм.
20. Психологізм у мовознавстві.
21. Женевська лінгвістична школа.
22. Основні проблеми сучасного мовознавства.
23. Математичний напрям в історії мовознавства.
24. Методи вивчення мови.
25. Теорія інформації у лінгвістиці.
26. Лінгвістика в епоху НТР.
27. Проблеми сучасної мовознавчої науки в Україні.

28. Харківська лінгвістична школа.
29. Основні відомості про українських філологів.
30. Основні напрямки розвитку українського мовознавства.
31. Основні відомості про вчених-філологів ХХ ст. (Україна).
32. Основні напрямки розвитку мовознавства на Україні (ХХ ст.).
33. Семіотика як наука про знаки.
34. Мова та інші семіотичні системи.
35. Мова як знакова система.
36. Невербальні засоби комунікації.
37. Комунікація у світі тварин та людська мова.
38. Мова та інші засоби спілкування.
39. Мова як найважливіший засіб людського спілкування.
40. Мова та суспільство.
41. Мова та мислення. Логічні та граматичні категорії.
42. Основні гіпотези походження мови.
43. Основні закономірності розвитку мови.
44. Походження людини, людського суспільства і мови.
45. Текст як результат і одиниця комунікації.
46. Типологія текстів.
47. Відмінності між текстом і дискурсом
48. Усне і писемне спілкування.
49. Етикет мовленнєвого спілкування.
50. Атмосфера спілкування.
51. Вплив національно-культурних чинників на процес спілкування.
52. Національно-мовленнєва та культурна специфіка етикету.
53. Комунікативні табу.
54. Невербальні особливості міжкультурної комунікації.

**Завдання для індивідуальної роботи
з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»**

Аналіз комунікативної ситуації

Комплексний аналіз комунікативної поведінки персонажів художніх творів певною мірою редукований, оскільки досліднику важко відтворити деталі ситуації спілкування, паралінгвістичні засоби, які використовують учасники комунікативного акту, постави їх тіла, інтонацію та інші складові комунікації, які несуть важливу інформацію про внутрішній світ людини, його психічні, ментальні, фізичні стани тощо. Водночас у ремарках або розлогіх описах можливо передати душевні порухи персонажів, найдрібніші деталі їхньої мовленнєвої поведінки.

Аналіз комунікативних ситуацій слід робити в певній послідовності за певною **схемою**:

- ❖ Контекст і ситуація спілкування: місце і час спілкування; їх вплив на *перебіг інтеракції*; характеристика каналів комунікації; комунікативний шум і його вплив на спілкування; зворотній зв'язок і засоби його підтримування.

- ❖ Комунікативна поведінка учасників спілкування (комунікативний паспорт персонажів): виявлення комунікативної мети кожного з учасників спілкування. Чи змінюється впродовж інтеракції мета спілкування? Якщо так, то в чому причина?

- ❖ Аналіз комунікативної ініціативи учасників спілкування:

- ❖ Аналіз комунікативних стратегій персонажів. Міра гнучкості стратегій:

- ❖ Оцінка учасниками стратегії один одного (якщо така оцінка наявна).

- ❖ Виявлення тактик комунікативної поведінки учасників спілкування.

Типи тактик. Зміна тактик (якщо це спостерігається).

- ❖ Характеристика соціальних і комунікативних ролей, які реалізуються персонажами у фрагменті, який аналізують. Чи змінюються комунікативні ролі учасників спілкування?

❖ Виявлення прихованих ролей (комунікативних позицій) учасників спілкування (із застосуванням трансакційного аналізу Е. Верна):

❖ Аналіз виявлених прийомів впливу на співбесідника. Чи беруться до уваги вік, освіта, стать, поточний стан свідомості тощо:

❖ Характеристика типів спілкування персонажів фрагмента твору, який аналізують (відкрите/закрите, ініціативне/примусове, офіційне/неофіційне, етикетне/розкуте, конфліктне/кооперативне тощо). Чи змінюється тип спілкування у процесі інтеракцій?

❖ Аналіз складових комунікативного кодексу кожного учасника спілкування (орієнтація на певні правила, максими, конвенції спілкування). Засоби мовного етикету:

❖ Виявлення дії загальних законів спілкування.

Аспекти мовного коду в комунікації (мовленнєвий паспорт персонажів):

❖ Найчастотніші типи мовленнєвих актів:

❖ Мовленнєві жанри, яким віддають перевагу учасники спілкування:

❖ Дотримання норм культури мовлення учасниками спілкування:

❖ Типи мовленнєвих помилок в ідіостилі учасників спілкування:

❖ Чи наявні засоби непрямого спілкування? Інтерпретація учасниками комунікації непрямого смислу повідомлень:

❖ Аналіз риторичних аспектів спілкування: вживання слів у прямих і переносних значеннях, образність, тропи і фігури мовлення тощо:

❖ Засоби мовного етикету:

❖ Роль паралінгвістичних засобів спілкування:

❖ Регістрові характеристики.

❖ Тональність спілкування.

❖ Атмосфера спілкування.

❖ Висновки. Характеристика спілкування загалом, а також комунікативних позицій персонажів: у кого вони сильніші, у кого слабші; як вони змінюються у процесі спілкування; хто повніше досягає предметних і

комунікативних цілей; хто ефективніше використовує засоби комунікативного кодексу; хто завоював комунікативну ініціативу, а хто втратив тощо.

Наведена схема може бути доповнена іншими пунктами, пов'язаними з комунікативними паспортами учасників спілкування і співвіднесена з лінгвістичним та літературознавчим аналізом тексту (дискурсу), художнього твору.

Додаток В

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Поясніть думку В. М. Русанівського: «Мова – складний об'єкт пізнання. Щоб вивчити її всебічно, треба використовувати багато методів, створювати багато теорій».

2. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням (свої міркування аргументуйте): «...Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважко було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи» (М. Драгоманов)?

3. Як ви розумієте думку письменника: «Мова народу – його душа, його гордість, минуле, сучасне і майбутнє» (Ю. Яновський)?

4. Прокоментуйте висловлення О. О. Потебні: «Мова відноситься до всіх інших засобів прогресу, як перше й основне».

5. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: «Подібно до того, як мова кожної людини має індивідуальні риси – з багатою чи бідною лексикою, з уподобаними словами й зворотами, з простою чи складною будовою речення, так і мова цілого народу має свої виразні, тільки їй притаманні властивості...» (Б. Антоненко-Давидович).

6. Поясніть вислів У. Вайнрайха: «Мова займає одне з найвищих місць на шкалі національних вартостей».

7. Поясніть і аргументуйте таке міркування: «Мова є річище, яким дух може котити свої хвилі з твердою впевненістю, що джерела, до яких вони його підводять, ніколи не висохнуть» (В. фон Гумбольдт).

8. Прокоментуйте думку В. Іванишина і Я. Радевича-Винницького: «Мова – настільки складний, багатоаспектний феномен, вона пов’язана з такою кількістю позамовних явищ, потреб суспільства та окремої людини, що її вивчення лише в межах лінгвістики не може бути ні вичерпним, ні достатнім...».

9. Що, на ваш погляд, мав на увазі І. Франко, ставлячи таке запитання: «А знаєте ви, що за сила в тій мові?...»

10. Чи мав рацію Я. Грімм, зауважуючи: «Існує більш живе свідцтво про народи, ніж кості, зброя і могили: це – мова»?

11. Поясніть думку І. Огієнка: «...А коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ».

12. Як ви розумієте вислів: «Коли я молюся чужою мовою, то вуста мої моляться, а серце спить» (св. Павло)?

13. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою: «Територіальні діалекти – це діти національної мови, рідні діти. їх існування не йде на шкоду літературній мові. Навпаки, вони є джерелом збагачення, опорою, резервом і запорукою розвитку літературної мови» (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)?

14. Поясніть і мотивуйте прикладами думку: Мова – це «символічний ключ до культури» (Е. Сепір).

15. Прокоментуйте висловлення Ю. Мушкетика: «Де ще у світі існувало таке диво, як «буржуазний націоналізм»? У США, в Англії, в Італії? Буржуазія була там, а «буржуазний націоналізм» – у нас. Все, що стосувалося української мови, культури, звичаїв народу, мітилося цим тавром».

16. Прокоментуйте міркування Конфуція: «Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати; коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене; а тоді моральність і всяке

мистецтво почнуть занепадати, справедливість зійде на манівці – і всі впадуть у стан безладного хаосу».

17. Прокоментуйте висловлення М. Драгоманова: «Вони (українці) повинні усвідомити, що кожна людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною».

18. Викладіть свої міркування щодо вислову: «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» (П. Мирний).

19. Чи слушною є, на ваш погляд, думка Вольтера: «Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя»?

20. Чи імпонує вам думка Й. В. Гете: «Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою власну»?

21. Прокоментуйте висловлення Ю. Шевельова: «За нормальних умов мова не потребує мотивації».

22. Як ви розумієте заклик І. Огієнка: «Бережіть свою віру, звичаї, свою мову і тим збережете національну істоту свою»?

23. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: «Найбільша потреба – у спілкуванні» (П. Брегг).

24. Як ви розумієте вислів: «Мова, слово – це найбільш виразне й найкраще виявлення благодаті Святого Духа в людях. Безмежне джерело Святого Духа саме через мову, через слово найбільше розливається по світу, вливається у серця вірних, б'є звідти живим джерелом слів і діл» (В. Липківський)?

25. Прокоментуйте висловлення І. О. Бодуена де Куртене: «У мові, як загалом у природі, все живе, все рухається...».

26. Чи мав рацію першодрукар І. Федоров, виголошуючи: «Слово, як і злак хлібний, виростає з тієї землі, на якій живеш і в яку ляжеш»?

27. Як ви розумієте таку думку: «І власний твій дух, або душа твоя, вся є в усьому розумі твоєму, і весь розум твій – у всьому слові твоєму, і все твоє – в усьому духові твоєму» (Симеон Новий Богослов)?

28. Аргументуйте думку: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...» (І. Огієнко).

29. Як пов'язана з проблемою походження української мови така інформація: «...Як могли себе усвідомлювати росіянами споконвічні українці, які одвічно жили на берегах Дніпра, більш як за сім століть до народження Москви, заснованої київським князем, і яка потім уже стала столицею Російської держави?» (Б. Олійник).

30. Як ви розумієте таку думку: «...Та чи інша спільнота людей може виникнути тільки в результаті свідомого використання мови» (Ф. Ніцше)?

31. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою, відповідь аргументуйте: «Відродження мови, її вільний, не деформований чужим силовим полем, не спотворений політикою держави іншого народу розвиток сприятиме оновленню ментальності та національного характеру народу, зміцненню позитивних і, відповідно, послабленню негативних сторін його душі, звільненню її від рецидивів колоніальної залежності та етноциду» (Я. Радевич-Винницький)?

32. Якими відомостями ви можете доповнити ці рядки: «Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів» (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)?

33. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: «Наївно вважати, що люди тільки розмовляють суржиком. Вони ним також і думають. А це призводить до інтелектуально-моральної аморфності, розмитості і невизначеності особистості,

втраати нею не лише мовних, а й національних орієнтирів узагалі» (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

34. Прокоментуйте й аргументуйте висловлення М. Кочергана: «Кожна мова на будь-якому синхронічному зрізі – це єдність стійкого і змінного. Кожен стан мови є її динамічною рівновагою ...».

35. Викладіть ваші міркування щодо такої думки: «Захист своєї мови і турбота про її повноцінне функціонування й розвиток входить до завдань національної політики багатьох країн світу. З цією метою компетентні інституції розробляють мовне планування, яке затверджується і фінансується на державному рівні» (Л. Масенко).

36. Чи погоджуєтесь ви з думкою Н. Бабич, свою відповідь аргументуйте: «Мовна глухота» є свідченням глухоти духовної?»

37. Чи поділяєте ви думку Ф. Ніцше: «...Мова – це спадок, отримуваний від прашурів, що залишається нащадкам, спадок, до якого треба ставитись зі страхом і повагою, як до чогось священного, неоцінімого і недоступного для образ»?

(Загальне мовознавство. Практичні заняття, самостійна робота : навчальний посібник / уклад. Л. В. Супрун. Київ : Знання, 2021. 335 с. С. 193–197).

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Буває мить якогось потрясіння:
побачиш світ, як вперше у житті.
Звичайна хмара, сіра і осіння,
пропише раптом барви золоті.
І до віків блаженська приналежність
переростає в сяйво голубе.
Прямим проломом пам'яті в безмежність
уже аж звідти згадуєш себе.
(Ліна Костенко)

А дуба нет...

Поток, разбужденный весною,
Катился в пене кружевной,
И озаряемый луною
Светился сад, светилось поле
И глубь дремотная озер, –
И ты пошла за мной без воли,
Как будто я гипнотизер...
Зачем твой голос волновался
И разливался лунный свет?
Где дуб шумел и красовался,
Там пень стоит... А дуба нет...
(Н. Рубцов)

По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва:
то присяде до самої землі – і тоді на кутку стає поночі й глухо, то знову шугає
вгору аж до Волосожару, шпаруючи окола і молоденькі осокорчики червоною
крейдою – видно, трактористи стару соломку палять.

Ми ліземо з кручі в чорну холодну прірву, підпираючи одне одного плечима і хапаючись руками за якесь мокре цупке бадиління. У проваллі справді пахне талиною, – як ото кора з трухлої вільхи, а під ногами щось гуде і рипить.

У небо знову сягнула заграва, і в проваллі повиднішало настільки, що мені стає добре видно Сонині очі. Вони якісь дивні: наче й злякані трохи, й сміються. У мене починають терпнути ноги і стають, як мотузяні. А голова хилиться, хилиться...

«А що, – думаю, – як я її поцілую, а вона мене – в пику? Буває ж так. Он і в кіно показують...» – і шия перестає гнутися, дубіє.

А Соня вже й не сміється, і очі примружила так сердито, що... Ні. Нехай краще другим разом.

Отак і стовбичу коло неї, не знаючи, що й казати, аж доки вона не озивається. (Г. Тютюнник)

Цікава фонетика

Є мови, які люблять приголосні в певному місці слова чи складу. Наприклад, склади *китайської мови* можуть починатися на будь-який приголосний, а закінчуватися – лише на **й, н, нь**. *Ескімоські слова* не можуть закінчуватися такими звичними для нас звуками, як **в, ф, н, л, р**. У *корейській мові* будь-який глухий приголосний, потрапляючи в оточення голосних, стає дзвінким.

В усіх мовах світу звуки творяться шляхом видихання повітря, у *бушменській мові* – навпаки. Ці звуки називаються клацаючими або кліксами. Наприклад, є звук «квакаючий», є звук, що нагадує хлопання пробки. Є навіть звук, подібний до звуку поцілунку. Але і це не все. Клацаючі звуки можуть бути дзвінкими, носовими, вимовлятись з придином і без нього. В одній із бушменських мов кількість кліксів становить 60%. Мовлення на такій мові створює дивне враження якогось клацання, всмоктування, хлопання пробки, квакання, звуків поцілунків тощо.

У мовах народів Кавказу теж є велика кількість гортанних, придихових приголосних. У мові *адигейців* кількість приголосних сягає 66, а *абхазькі діалекти* (бзибський) нараховують 70-80 приголосних фонем.

Найменше фонем в мовах корінних жителів Австралії і Полінезії. Зокрема, у мові *австралійського* племені аранта є лише 3 голосні і 10 приголосних фонем. У мові *гавайців* 5 голосних і 7 приголосних. І все ж рекордсменом по найменшій кількості голосних, мабуть, буде мова *убихів*. Сто років тому убихи переселились із району нинішнього Сочі в Турцію і зараз майже втратили свою рідну мову. У їхній мові – 2 голосні, зате 82 приголосні фонemi.

Письмо

У таких країнах Далекого Сходу, як Китай і Японія, каліграфія з давніх-давен вважається великим мистецтвом. У Китаї ця традиція налічує близько 40 століть. У Японії і Гонконзі конкурси віртуозів-каліграфів проводяться й донині. А нещодавно гонконзькі лікарі установили, що каліграфія – один із дійових засобів лікування нервових стресів. Коли людина захоплена вимальовуванням ієрогліфів, вона цілком «відключається», її організм розслаблюється, частота пульсу знижується до 20-30 ударів на хвилину.

На основі досліджень учених різних галузей розроблено нову систему ознак почерку.

Нові методи дають змогу визначити, хто написав текст – чоловік чи жінка, яка в них освіта, національність, коли текст виконано зумисне неграмотно.

За розробленими методиками можна швидко провести аналіз і порівняння почерку на електронно – обчислювальній машині. Експертів-почеркознавців цікавить усе: розмір, розгін та нахил літер, їхній зв'язок, інтенсивність притиску, конфігурація, напрям і форма рядків тощо.

Отож, хоч би якими витонченими способами користувалися навіть досвідчені аноніми чи злочинці – їхнє авторство буде доведено.

Схеми та таблиці

Це цікаво!

Розділи науки про мову

Фонетика	В	звуки мови
Графіка	В	знаки письма
Орфоепія	В	правила вимови
Орфографія	И	правопис, систему правил написання слів
Лексикологія	И	словниковий склад мови
Фразеологія	В	лексичне значення фразеологізмів (стійких сполучень слів)
Лексикографія	В	закони укладання словників
Будова слова	Ч	частини, з яких складається слово
Словотвір	Ч	способи творення слів
Граматика	А	морфологію та синтаксис
Морфологія	А	частини мови
Синтаксис	А	будову словосполучень і речень
Пунктуація	Є	правила вживання розділових знаків
Стилістика	Є	особливості мовних стилів

ЩО ВИВЧАЄ МОВОЗНАВСТВО?

РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ	НАЗВА ПОХОДИТЬ ВІД...	ВИВЧАЮТЬ
ФОНЕТИКА	гр. <i>phonetikos</i> – звуковий	звукову систему мови та зміни звукового складу слів у мовному потоці
ГРАФІКА	гр. <i>graphikos</i> – письмовий, зображений	знаки письма
ОРФОЕПІЯ	гр. <i>orthos</i> – прямий, правильний, <i>epos</i> – мова	правила нормативної літературної вимови
ОРФОГРАФІЯ	гр. <i>orthos</i> – прямий, правильний, рівний, <i>grapho</i> – пишу	правопис; систему правил написання слів
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	гр. <i>lexikos</i> – словесний, словниковий, <i>logos</i> – вчення	словниковий склад мови (лексика), значення, походження, вживання слів
ФРАЗЕОЛОГІЯ	гр. <i>phrasis</i> – вираз, зворот, <i>logos</i> – вчення	лексичне значення і вживання фразеологізмів – стійких сполучень слів
ЛЕКСИКОГРАФІЯ	гр. <i>leksikos</i> – словник, <i>grapho</i> – пишу	теорію і практику укладання словників
БУДОВА СЛОВА		значущі частини (морфемний склад) слова, значення морфем, їх роль і місце в слові
СЛОВОТВІР		способи творення слів
ГРАМАТИКА	гр. <i>grammatike</i> – письмовий, <i>gramma</i> – буква	граматичну будову мови (морфологію + синтаксис)
МОРФОЛОГІЯ	гр. <i>morphe</i> – форма, <i>logos</i> – вчення	частини мови, їхні граматичні ознаки і способи словозміни
СИНТАКСИС	гр. <i>syntaxis</i> – побудова, зв'язок, сполучення	будову словосполучень та речень (+ значення і вживання в мовленні)
ПУНКТУАЦІЯ	нім. <i>Punktuatıon</i> , від лат. <i>punctum</i> – крапка	правила вживання розділових знаків
СТИЛІСТИКА	від лат. <i>stilus, stylus</i> – загострена паличка для письма, манера письма	особливості стилів мови

Літературне мовлення

Усне	Писемне
1. Первинне	1. Вторинне
2. Діалогічне (полілогічне) і монологічне	2. Монологічне
3. Розраховане на певних слухачів, які виступають співрозмовниками	3. Графічно оформлене
4. Не підготовлене заздалегідь	4. Пов'язане з попереднім обдумуванням
5. Живе спілкування	5. Старанний добір фактів та їх мовне оформлення
6. Інтонація, міміка, жести	6. Добір мовних засобів, чітке підпорядкування стилю і типу мовлення
7. Імпровізоване мовлення	7. Повний і ґрунтовний виклад думок
8. Чітко індивідуалізоване мовлення	8. Поглиблена робота над словом і текстом
9. Емоційне й експресивне мовлення	9. Редагування думки і форми її вираження
10. Повтори, зіставлення, різні тропи, фразеологізми	10. Самоаналіз написаного

6. Мова і мовлення

Мова	Мовлення
1. Явище загальне, абстрактне.	1. Явище конкретне.
2. Явище відносно стабільне, довговічне, загальноприйняте.	2. Явище динамічне (рухливе) й унікальне.
3. Явище психічне.	3. Явище психофізичне.
4. Явище нелінійне.	4. Явище лінійне.

Мова	Мислення
✓ матеріально-ідеальне явище;	
✓ національне явище;	✓ ідеальне явище;
✓ одиниці мови: фонеми, морфеми, лексеми, словосполучення, речення.	✓ інтернаціональне явище;
	✓ одиниці мислення: поняття, судження, умовиводи.

Поділ приголосних звуків за участю голосу

Сонорні	Словесний ключ "Ми Не ВаЛеРій"	9 звуків	[м], [н], [н'], [в], [л], [л'], [р], [р'], [й]
Шумні	Словесний ключ до дзвінких приголосних складіть самостійно	11 звуків	Дзвінки [б], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г']
	Словесний ключ "ЧуК ПиШе Ці ФоКуСи ТиХо"	12 звуків	Глухі [п], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х], [ф]

Поділ приголосних звуків за місцем творення

Губні	Язикові	Глотковий
[б], [п], [в], [ф] [м]	[д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [р], [р'], [л], [л'], [ж], [ч], [ш], [дж], [й], [г], [к], [х], [н], [н'], — носові	[г]

Поділ приголосних звуків за твердістю-м'якістю

Тверді	М'які
[б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [г], [к], [х], [д], [т], [з], [дз], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [т'], [з'], [дз'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р'], [й]

10

Принципи класифікації		Ряди		
		передній	середній	задній
Ступені підняття спинки язика	високий	[i]	[ɨ]	[<y>]*
	середній		[e]	[<o>]
	низький			[a]

Приклади виконаних завдань

«ХІД КОНЕМ»

Фразеологізм походить із мови шахістів. Усі шахові фігури пересувають на дошці тільки прямо, і лише кінь ходить ламаю у формі літери «Г». Тому його удари часто бувають неочікуваними для суперника.

Ця особливість породила переносне значення вислову «хід конем»: хитро задуманий удар, маневр у будь-якій боротьбі.

#СловОпис

«ВИНОСИТИ СМІТТЯ З ХАТИ»

Давні слов'яни вважали, що сміття з хати потрібно спалювати, а не викидати, бо злі люди можуть використати його для чаклунства. А от попіл із печі або вуглинка часто зав'язували у вузлик і викидали на роздоріжжя. Це було оберегом від хвороб.

У переносному значенні «виносити сміття з хати» означає розголошувати, виносити на людський суд сімейні суперечки, непорозуміння, таємниці.

#СловОпис

До поданих фразеологізмів доберіть із довідки синонімічні слова.

1. Прикусити язика.
2. Вільний птах.
3. Як риба у воді.
4. Зарубати на носі.
5. Замилувати очі.
6. Кури не клюють.
7. Брати гору.
8. Ні світ ні зоря.
9. Пекти раків.

Довідка:

Замовкнути, вигідно, удосвіта, червоніти, багато, обманювати, незалежний, запам'ятати, перемагати.

1. За картинками знайдіть відповідні до фразеологізмів і поясніть їх значення.

Складіть антонімічні пари з поданих фразеологізмів

Останнє віддасть
За тридев'ять земель
Кидати в жар
Жити на широку ногу
Легкий на підйом
З важким серцем

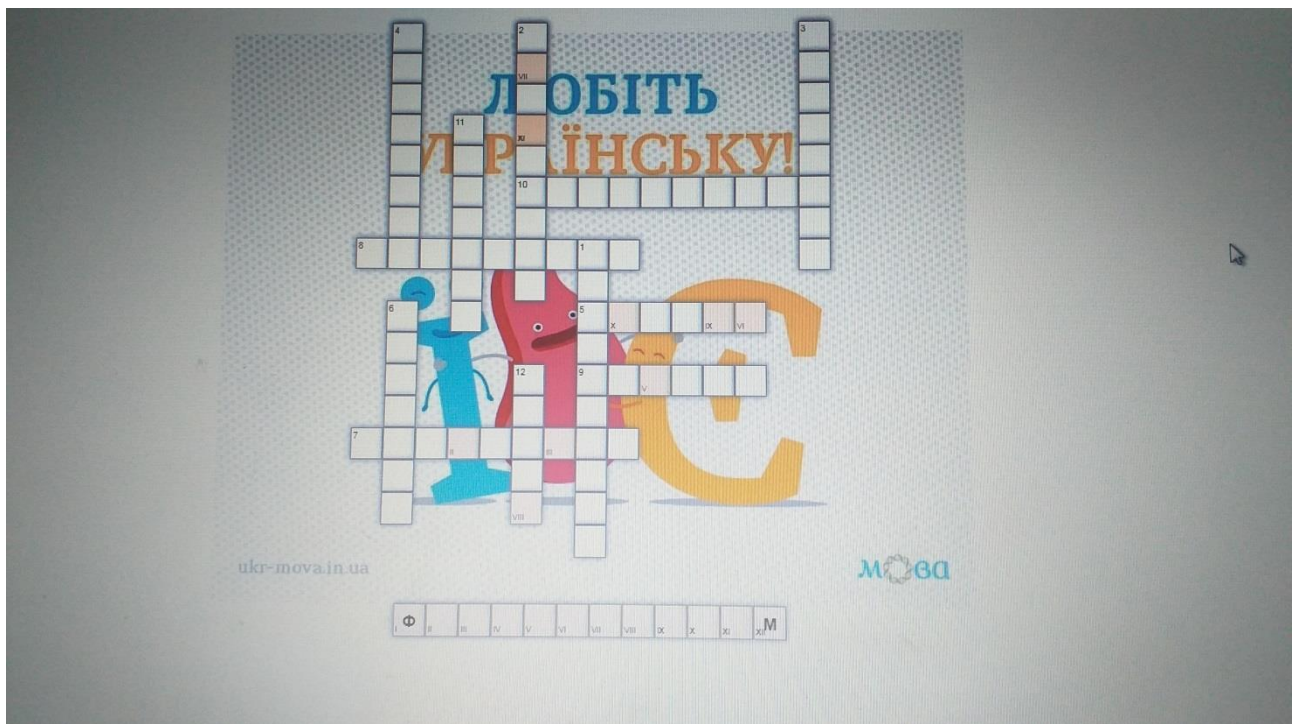

Перебиватися з хліба на воду
З легким серцем
Важкий на підйом
З батька рідного зде
Рукою подати
Кидати в холод

Кросворд

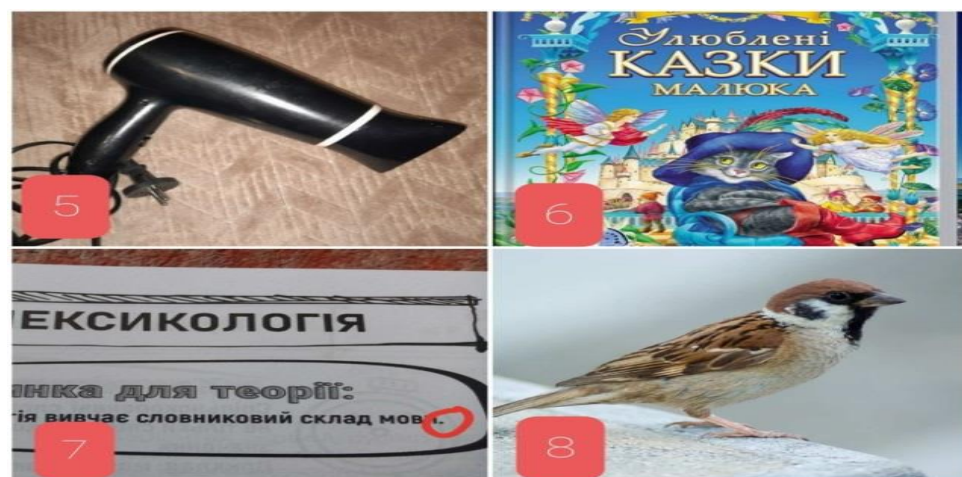

Посилання : <https://learningapps.org/watch?v=pqdifmia521>

Мовний онлайн-квест

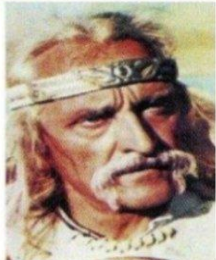

Завдання. Створити фейсбук-сторінку літературного героя

Захар Беркут

Статус

Служіння громаді – понад усе!

Громада – то мій світ, то ціль мого життя!

Друзі

Максим Беркут

Мирослава

Чорний список

Тугар Вовк

Бурунда

Найважливіше у житті

інтереси громади

Соціальний статус

тухольський старійшина, знахар

Інформація про вчинки

Закликає до згуртованості у боротьбі з ворогом.

Готовий пожертвувати сином заради громади:

"Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю".

Риси характеру

Добрий, волелюбний, чесний, досвідчений,

справжній патріот, розважливий, сильний

Ваша оцінка героя

Мені дуже імпонує Захар Беркут, адже він є втіленням добра,

неабиякої сили духу, твердості переконань, стійкості та мудрості,

вірним захисником рідної землі, прикладом справжнього вождя,

який готовий на все заради свого народу.

Самостійні та службові частини мови

Частини мови діляться на самостійні та службові.

6 самостійних частин мови складається з 4 іменних і 2 дієслівних.

Іменні частини мови так чи інакше пов'язані з іменем (предметом або особою): іменник, прикметник, займенник, числівник.

Іменник – відповідає на питання **Хто? Що?** і означає предмет або особу.

Ми ніби даємо ім'я якомусь слову: *кіт, зошит*.

Прикметник – відповідає на питання **Який? Яка? Яке? Які? Чий? Чия? Чиє? Чий?** і означає **ознаку чи прикмету** названого імені: кіт (який?) *сірий*, зошит (який?) *яскравий*.

Після того, як ми назвали слово і охарактеризували його, може виникнути потреба порахувати ці предмети. За це відповідає третя іменна частина мови.

Числівник – відповідає на питання **Скільки? Котрий?** і означає **кількість предметів** або **котрим є предмет** при переліченні: сірих котів (скільки?) *шість*; серед усіх зошитів яскравий (який?) *четвертий*.

Остання іменна частина мови – займенник.

Займенник – відповідає на **питання Хто? Що? Який? Чий? Скільки?** і вказує на **предмет, ознаку, кількість**, але не називає їх: сірий кіт (чий?) *твій*; яскравий (що?) *він*.

Зверни увагу!

Займенники нам необхідні, щоб наша мова була гарною та виразною. **Вони** дають можливість нам уникати тавтології, тобто повтору.

Як бачимо, в останньому реченні ми використали займенник вони, щоб уникнути повтору слова займенник.

Дієслівні частини мови — це дієслово та прислівник.

Дієслово – відповідає на питання **Що робити? Що зробити?** і вказує на дію або стан предмета: *працювати, намалювати*.

Прислівник – відповідає на питання **Як? Куди? Коли? Де?** і означає ознаку дії або іншої ознаки: *вгору, швидко*.

Зверни увагу!

Прикметник також означає ознаку, але предмета, тому і відноситься до підмета, а прислівник означає ознаку дії, тому залежить від дієслова: *Kim (який?) швидкий* – прикметник. *Працювати (як?) швидко* – прислівник.

Службові частини мови

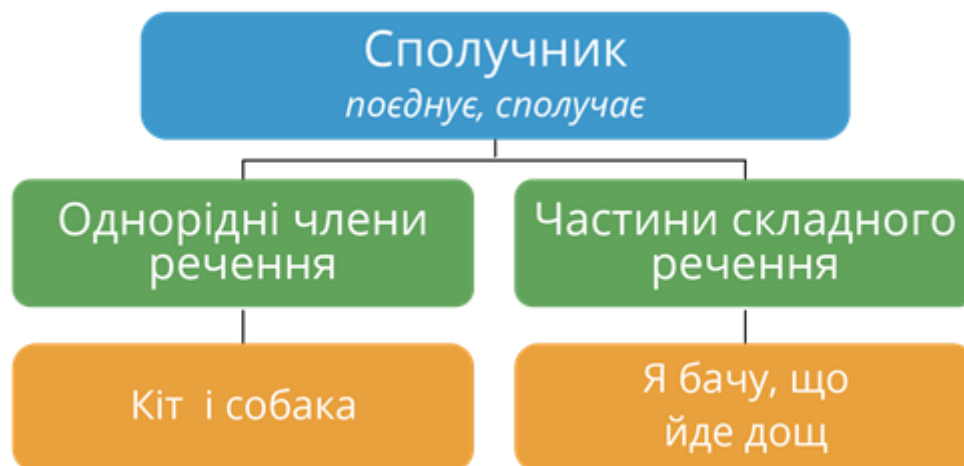
Проблемними для визначення є службові частини мови.

Сполучник служить для зв'язку однорідних членів речення (маємо перелічення будь-яких предметів, ознак, дій) або частин складного речення:

Приклад: *Я дивлюся у вікно і бачу, що йде дощ.*

Сполучник **і** поєднує однорідні присудки *дивлюся і бачу*, а сполучник **що** зв'язує першу частину складного речення «*я дивлюся у вікно і бачу*» та другу частину – «*йде дощ*». Кожна з цих частин має граматичну основу.

Як бачимо, він сполучає частини, поєднує їх разом.

Прийменник виражає залежність від інших частин мови і необхідний нам, щоб допомогти іменнику обрати правильну граматичну форму.

Навіть назва цієї частини мови говорить «при іменнику», тобто той, що **завжди вживається при імені**.

Іменем може бути **іменник, числівник, прикметник, займенник**: *біля столу, з п'яти, в ньому, на подорожньому*.

Частка найчастіше стосується **дієслова**, адже вона **надає певних відтінків** саме **дієсловам**:

не писати – **частка НЕ** надає дієслову **заперечення**; *зробив би* – **частка БИ** вказує, що є **умова** для виконання дії.

Вигук – окрема частина мови, що виражає **почуття, емоції, волевиявлення** мовця. Вона **не відповідає на жодне питання і нічого не називає**, вона **не самостійна і не виконує службових функцій**.

Це звуконаслідування (*му, гав*), заклики (*тс-с, геть*), почуття (*ой, ох*), слова мовного етикету (*дякую, до побачення, будь ласка, алло*).

Зверни увагу!

Службові частини мови, вигук і прислівник є незмінними, вони завжди стоять у одній формі. Іноді одне й те ж саме слово виражає **різні частини мови**.

Приклад: *Йти назустріч вітру*. Слово «**назустріч**» не може існувати самостійно і прив'язане до іменника, отже, це **прийменник**.

Він йшов мені назустріч. Слово «**назустріч**» відповідає на питання *Яким чином? Як?* Отже, це **прислівник**.

СЛОВНИК

А

Акомодація – (лат. *accomodatio* – «приспосовування») – фонетичний процес приспосовування вимови суміжних приголосних і голосних звуків, внаслідок чого властивості одного звука частково поширюються на інший.

Афікси (від лат. *affixus* – «прикріплений», «причеплений») – морфеми, що прикріплюються до кореня або вставляються в нього і видозмінюють його. За цією властивістю їх називають формантами. Не будучи самостійними одиницями, вони завжди пов'язані з коренем і виконують словозмінну або словотвірну роль.

Аломорф – морф, вживання якого обумовлене його позицією в словоформі.

Алофон (відтінок фонемі) – звук, в якому проявляється фонема в конкретній фонетичній позиції.

Антоніми (від гр. *anti* – «проти» й *опута* – «ім'я») – різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення.

Артикуляція – робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука мови.

Архаїзм (з гр. *archaios* – стародавній) – застарілий для певної епохи мовний елемент (слово, зворот, форма слова, афікс), що вийшла з активного вжитку.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* «уподібнення») – артикуляційне уподібнення одного звука до іншого в мовленнєвому потоці в межах слова або словосполучення.

Атонація (дезакцентація) – втрата словом словесного наголосу. Афіксація – це вираження граматичних значень за допомогою афіксів (суфіксів, префіксів, закінчень тощо).

Африката (лат. *affrigo* – тпу, притираю) – зімкненощілинний (або зімкнено-фрикативний) звук. Особливість артикуляції африкат полягає в тому,

що після зімкнення активного органа з пасивним наступає повільне (а не раптове, як при творенні проривних) розімкнення, яке поступово переходить у щілину.

Б

Білінгвізм (від лат. *bi* – «дво» і *lingua* – «мова») – двомовність, коли в межах однієї держави чи соціальної спільності використовуються дві мови у відповідних сферах спілкування.

Білабіальні приголосні (лат.*bi* від *bis* – «двічі») – губно-губні приголосні.

Буква – графічний знак, що слугує для передачі звуків (фонем) у алфавітних системах письма.

В

Варіант фонем – це індивідуальні, територіальні й позиційні видозміни фонем, які не впливають на смисл, не утруднюють сприймання. Вищі рівні мови – рівні мови обіймають такі мовні елементи, в яких, крім плану вираження, існує ще й план значення, ці елементи іменують значеннєвими одиницями мови. Такими є слова, які становлять єдність звучання і значення.

Внутрішня флексія – засіб вираження граматичних значень, характерний для індоевропейських мов. Так, зокрема, в українській та російській мовах за допомогою чергування виражається граматичне значення виду (зібрати – збирати). Внутрішня форма слова – спосіб мотивації слова, семантична й структурна співвіднесеність морфем, із яких воно складається, з іншими морфемами.

Г

Гаплогія (від гр. *haploos* – простий і *logos* – слово, вчення) – спрощення звукового складу слова як наслідок випущення одного з двох однакових або подібних складів.

Генеалогічна класифікація мов (гр. *genealogia* – «родовід») – угруповання мов в рамках порівняльно-історичного мовознавства на базі родинних зв'язків між ними, заснованих на спільності їх походження.

Граматичний рівень мови – вищий мовний рівень, який складається з двох розділів: морфології й синтаксису.

Гуманітарні науки – (від лат. *humanitas* – людство, людяність) – науки, пов'язані з вивченням людини і людського суспільства, його виникнення й розвитку, з усіма проявами його матеріального і духовного життя. До гуманітарних наук належать: філософія й історія, логіка й естетика, педагогіка й психологія, археологія й етнографія, літературознавство й мистецтвознавство.

Д

Дві форми існування конкретних мов – існування конкретної мови в двох формах усній і писемній.

Денотант – реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування.

Денотативне значення – значення, що виражає матеріальну сутність реалії.

Дефініція (від лат. *definitio* – визначення) – точне логічне визначення, що називає найістотніші особливості означуваного.

Дериваційне значення – значення, яке доповнює речове, уточнює, конкретизує його.

Дериваційна морфема – афіксальна морфема, яка видозмінює лексичне значення кореня і утворює нове слово.

Дивергенція (з лат. *divergentio* – розходження) – розщеплення звуку на два різні звуки.

Динамічний наголос – виділення (вимова) одного із складів слова (такту) більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря.

Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – розподібнення артикуляції двох однакових або подібних звуків у межах слова, втрата ними спільних фонетичних ознак.

Дистанційна асиміляція – асиміляція звуків на відстані.

Дихотомія мови (з грец. *dichotomia*; *dicha* – на дві частини і *tome* – переріз) – розділення мови на мову і мовлення.

Діахронія (гр. *dia* – *через*, *chronos* – *час*, тобто «різночасність») – історичний розвиток мовної системи як предмет лінгвістичного вивчення, розвиток мови у часі.

Діалектика – філософський метод, що встановлює шляхи пізнання мовних явищ, не підміняючи специфічних мовознавчих методів і прийомів дослідження.

Е

Евфемізми (гр. *euphemismos* від *eu* – *добре* і *phemi* – *говорю*) – слова або вислови, які вживають замість заборонених слів.

Експліцитна мета (висловлення) – зміст, який безпосередньо виражений сукупністю мовних знаків, що складають дане повідомлення.

Епентеза (від гр. *epenthesis* – *вставка*) – поява у словах додаткового звука.

Етнолінгвістика (від гр. *ethnos* – *народ*, *плем'я* і *лінгвістика*) – напрям у мовознавстві, що вивчає мову в її відношенні до культури, взаємодію мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови.

З

Загальна методологія – це галузь самої філософії, філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності. Загальне мовознавство – наука, яка вивчає загальні особливості мови абстраговано від конкретних мов.

Запозичення – 1) звернення до лексичного фонду інших мов для визначення нових понять і предметів, причому часто самі ці поняття і предмети разом з їх назвами засвоюються від інших народів. 2) слова, словотворчі афікси, конструкції, що увійшли в мову внаслідок запозичення.

Звук – членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів; відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію; найменша неподільна одиниця мовлення.

Зіставний метод – метод, об'єктом якого є вивчення різних мов – споріднених і неспоріднених. Мета – шляхом зіставлення виявити спільні,

однакові (ізоморфні) й відмінні, специфічні (аломорфні) риси зіставляваних мов у звуковій, словниковій і граматичній системах.

Значеннєва одиниця – одиниця вищих мовних рівнів, що має план вираження і план змісту.

I

Ідеографічне письмо (*гр. idea – ідея і grapho – пишу*) – вид письма, при якому графічний знак, який представляє собою умовне зображення чи відвернений малюнок, служить знаком поняття, передає значення, яке стоїть за словом, а не його звучання.

Ієрархія мовних рівнів – відношення, при яких одиниці кожного попереднього рівня є матеріалом для одиниць наступного рівня.

Ізоморфізм (*гр. isos – рівний і morphe – вид, форма*) – наявність принципового подібності в будові різних мовних рівнів.

Імпліцитна мета – прихована мета висловлювання.

Інварінт (з лат. «незмінюваність») – структурна одиниця мови (фонема, морфема, лексема) на відміну від її конкретної реалізації.

Інкорпоруєчі мови – тип мов, утворених на основі складних комплексів, які одночасно є і словами, і реченнями.

Інтерфікс (від лат. *inter – між і fixus – прикріплений*) – афікс, що стоїть між двома коренями і служить для зв'язку цих коренів у одному складному слові.

Інтонія (лат. *intonatio* від *intono – голосно вимовляю*) – рух, зміна, динаміка тону, що супроводжує висловлювання, ритміко-мелодійний малюнок мовлення.

Історичний метод – полягає у встановленні законів розвитку мови, пізнанні мови в її динаміці.

Історизми – застарілі слова, які пішли з активного вжитку разом з предметами, явищами і поняттями, але зберігаються в пасивній частині словника сучасної мови як терміни історії народу і його культури. Історизми не мають синонімів у сучасній мові.

К

Калька (від *фр. calque* – копія) – копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; по морфемний переклад іншомовного слова.

Квантитативний наголос – виділення ударних елементів слова або фрази за допомогою збільшення їх відносної тривалості.

Конвергенція (з *лат. convergentio* – сходження, наближення) – збіг у процесі фонетичних змін двох звуків у одному.

Комбінаторні зміни звуків (*лат. combinare* – з'єднувати, поєднувати) – зміни звуків, що виникають внаслідок впливу на них сусідніх звуків.

Комунікативна функція – призначення мовної одиниці служити засобом спілкування.

Компаративістика – те ж, що і порівняльно-історичне мовознавство.

Конотації – семантичні, емоційно-оцінні, стилістичні та ін. компоненти, що доповнюють основний предметно-понятійний зміст мовної одиниці.

Консонантизм (*лат. consonantis* – приголосний звук) – сукупність приголосних звуків, їх властивості та відносини; система приголосних фонем будь-якої мови в її кількісній і якісній своєрідності.

Контактна асиміляція – асиміляція, за якої взаємодіють сусідні звуки.

Корінь – єдина обов'язкова для кожного слова морфема, носій лексичного значення.

Л

Лабіалізація (*лат. labium* – губи) – додаткова артикуляція звуків, що полягає в округленні витягнутих вперед губ, тобто огублені.

Лексема – це окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах.

Лексика – 1) словниковий склад мови; 2) сукупність слів, виділених за якоюсь ознакою (походження, сфера вживання і т.п.).

Лексикографія (гр. *lexis* – слово, *grapho* – пишу) – розділ мовознавства, що займається теорією і практикою укладання словників.

Лексикологія (гр. *lexis* – слово, *logos* – слово, знання, наука) – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.

Лексичне значення – історично закріплена в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем.

М

Мертві мови – мови, що не мають живих носіїв і іноді відомі лише з писемних пам'яток тієї епохи, коли вони були живими.

Метатеза (гр. *metathesis* – перестановка) – перестановка звуків (складів) в слові.

Метафора (грец. *μεταφορά* – перенесення) – слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності.

Методологія (часткова і загальна/філософська) часткова: часткова методологія – методологічна робота, пов'язана з обслуговуванням окремих предметів, конкретних дисциплін; загальна – це сукупність загальних принципів, способів організації (побудови) і стандартів вірогідності наукового знання.

Метонімія (гр. *metonymia* – перейменування) – поява нового значення в результаті заміни одного найменування іншим на основі асоціації по суміжності.

Мова – система одиниць спілкування і правил їх функціонування.

Мовлення – конкретно застосована мова, засоби спілкування в їх реалізації.

Морфема (гр. *morphe* – «форма») – мінімальна значуща одиниця мови, що виділяється у складі слова.

Морфологія – розділ граматики, що вивчає структуру слова, способи вираження його граматичних значень і систему словозміни.

Музичний наголос – виділення наголошеного складу інтонаційно, підвищенням основного тону.

Н

Наголос – виділення складу в слові або слова в реченні властивими для певної мови фонетичними засобами (посилення голосу, підвищення тону в поєднанні зі збільшенням тривалості звучання).

Назалізація (лат. *nasalis* – *носової*) – додаткова артикуляція гласного звуку, що складається одночасній участі носової і ротової порожнин при його вимові.

Національна мова – соціально-історична категорія, яка позначає мову, що є засобом усного та письмового спілкування нації.

Національна двомовність – мовна ситуація в країні, при якій у її межах функціонують з різним ступенем поширення дві мови.

Науковий стиль – один із функціональних стилів літературної мови, що обслуговує сферу науки.

Нелабіалізований – голосний звук, при утворенні якого губи не беруть активної участі. В українській мові до них належать [a], [e], [и], [і].

Неологізми (гр. *neos* – *новий* і *logismos* – *судження*) – слово або вираз, створені для найменування нових реалій дійсності – слова, які щойно з'явилися у мові.

Непалаталізовані приголосні – приголосні, при утворенні яких середня частина язика опущена.

Неповнозначні слова – це слова, що не виконують синтаксичних ролей у реченні.

Нижчий рівень – звуковий (або фонетичний). У ньому мовні одиниці (звуки) позбавлені значення, але функціонують у мові як важливі її елементи, завдяки яким передається повідомлення. Цей рівень називають виражальним, оскільки він виконує єдину функцію – функцію виразу.

Номінативна функція слова (з лат. *nominatio* – *називання*) – функція слова називати предмети, явища, ознаки тощо.

Носові (назальні) приголосні (*фр. nasal від лат. nasus – ніс*) – приголосні, при утворенні яких повітряний струмінь направляється через носову порожнину.

О

Обертон – (*нем. oberton – верхній тон*) – більш високі тони, число коливань яких є кратним по відношенню до числа коливань основного тону.

Однозначність (моносемія) – наявність у слова тільки одного значення.

Оказіоналізми (*від лат. occasionalis – принагідний, від occasio – нагода*) – слова, що не відповідають загальноприйнятому вживанню, мають виразно індивідуальний і, як правило, одноразовий характер.

Омоніми (*гр. homos – однаковий*) – слова однієї й тієї ж частини мови, що збігаються за звучанням, але абсолютно різні за змістом.

Описовий метод – метод, мета якого дати точний і повний опис мовних одиниць. Суть методу полягає в інвентаризації та систематизації мовних одиниць.

Орфографія (*гр. orthos – правильний, grapho – пишу, тобто «правопис»*) – звід правил про вживання букв в конкретних словоформах, що включає правила про злитому, роздільному, дефісному написанні слів, про вживання прописних і малих букв, про перенесення слів.

Орфоепія (*гр. orthos – правильний, прями́й, epos – мова*) – система загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови.

Основа слова – загальна частина всіх словоформ одного і того ж слова без закінчення. В основі слова укладено лексичне значення.

П

Палаталізація (*лат. palatum – небо*) – додаткова ознака артикуляції звуку, що складається в підйомі середньої частини язика до твердого піднебіння.

Палаталізовані приголосні (*лат. palatum – небо*) – приголосні, основна артикуляція яких доповнюється палаталізацією.

Палатальний приголосні – приголосні, в основі артикуляції яких лежить підняття середньої частини язика до твердого піднебіння.

Парадигма (грец. *paradeigma* – *приклад, зразок*) речення – система форм структурної схеми речення, у якій вихідною формою є ядерне речення, а похідними – його трансформації.

Пасивний словник – слова, які не використовуються в повсякденній мові.

Передньоязикові приголосні – приголосні, в артикуляції яких основну роль відіграє передня частина язика.

Переносне значення – вторинне лексичне значення слова, яке з'являється в результаті переносу прямого.

Писемна мова – являє собою особливий різновид мовного спілкування, завдяки якому долаються простір і час.

Піктографія (лат. *pictus* – *мальовничий* і гр. *grapho* – *пишу*) – графічна передача повідомлення у вигляді малюнка або послідовності малюнків, не закріплених за конкретним мовним вираженням.

План вираження – організована сукупність звукових явищ, що утворюють звукову оболонку.

План змісту – значення.

Повнозначні слова – слова-етикетки, слова, що називають явища навколишнього світу. Вони є носіями понять.

Позиційні звукові зміни – зміни, спричинені впливом загальних умов вимови.

Полісемія (від гр. *polysemos* – «багатозначний») – наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів.

Порівняльно-історичний метод – метод, головним завданням якого є відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому.

Порядок слів – розташування їх одне відносно одного.

Постфікс (лат. *postfixum* – *прикріплене після*) – афікс, найменш тісно пов'язаний з іншою частиною слова і зазвичай стоїть після закінчення.

Прагматика (грец. *pragmatos* – *справа, дія*) – метод, спрямований на вивчення функціональної ролі знаків мовлення.

Префікс (лат. *praefixum* – *прикріплене перед*) – афікс, що знаходиться безпосередньо перед коренем і виражає словотвірне і / або граматичне значення.

Протеза (від гр. *prothesis* – «додання, приєднання») – поява перед голосним, що стоїть на початку слова, приголосного для полегшення вимови.

Пунктуація – 1) збір правил розстановки розділових знаків; 2) розстановка знаків пунктуації.

Р

Редукція (від лат. *reductio* – «повернення, відведення назад») – ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – *подвоєння*) – фонетикоморфологічний видозміна слова, що складається в повторенні початкового складу, кореня або цілого слова.

Редуковані голосні – голосні, в яких відбулася редукція.

Рекурсія (відступ) – заключна фаза артикуляції звуку, що складається в переході органів мови від витримки до нейтрального положення.

Речення – одна з основних одиниць синтаксису; головний засіб вираження і повідомлення думки; мінімальна одиниця людської мови, що представляє собою граматично організоване з'єднання слів, що володіє смисловою і інтонаційною закінченістю.

С

Семасіологія (від гр. *semasia* «знак, значення») – наука, що досліджує семантику, тобто значення слів, природу і типи цих значень.

Сигніфікативне значення – віднесеність слова до поняття.

Синтагматичні відношення – лінійні зв'язки слова, його сполучуваність, контекст.

Сингармонізм (від гр. *syn* «разом», *harmonia* «співзвучність») – фонетичний процес, який полягає в тому, що всі голосні в слові стають однорідними за артикуляцією.

Синекдоха – перенесення назви з цілого на частину і навпаки (у стаді сто голів, в сім'ї п'ять ротів, у загоні двадцять штиків, бігає за кожною спідницею).

Синоніми (від *гр. synonutos* «однойменний») – слова, які мають значення, що повністю або частково збігаються.

Синтаксис (від *гр. syntaxis* «побудова, порядок») – розділ граматики, який вивчає засоби і правила побудови висловлювань, тобто його предметом є речення.

Сім'я мов – сукупність мов, пов'язаних відношенням спорідненості і представляють собою максимальне об'єднання в рамках генеалогічної класифікації мов.

Сингармонізм – різновид комбінаторної зміни голосних, при якому всі голосні звуки слова уподібнюються, зазвичай по ряду, першому голосному слова.

Синтаксис (*гр. syntaxis* – складання) – розділ граматики, який вивчає правила сполучення слів і форм слів, а також ті єдності, в складі яких ці правила реалізуються, – **синтаксичні одиниці** (словосполучення і речення) в плані їх смислової і формальної структури.

Синхронія (від *гр. syn* «разом» і *chronos* «час», тобто «одночасність») – 1) стан мови в певний момент її розвитку, в певну епоху; 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Система мови – сукупність елементів мови, кожен з яких існує не ізольовано, а в протиставленні і взаємозв'язку з іншими компонентами системи.

Сонорні приголосні (*лат. sonorus* – звучний) – приголосні, при утворенні яких переважаючою фізичної складової є голос при мінімальній участі шуму.

Соціолінгвістика – наука, що виникла в ХХ ст. на стику соціології, соціальної психології, лінгвістики і вивчає функціонування мови в суспільстві. Спонтанні зміни – історичні зміни звуків, причина яких невідома.

Стилістика – розділ мовознавства, предметом якого є стиль в різному лінгвістичному сенсі.

Стилістично забарвлена лексика – лексика, яка вживається в певних стилях. Її поділяють на лексику високу (книжну, піднесену) і лексику знижену.

Стилістично нейтральна лексика – слова, які вживаються в усіх стилях мови.

Суплетивізм (лат. *suppleo, suppletum* – *поповнювати, доповнювати*) – утворення форм одного і того ж слова від різних коренів.

Суфікс (лат. *suffixus* – *підставлений*) – афікс, що знаходиться після кореня безпосередньо або після іншого суфікса і слугує для утворення нових слів або їх граматичних форм.

Т

Табу (з одного з полінезійських мов *ta* – «відзначати», «виділяти» і *pu* – «цілком»; разом: *tapu – tabu* – «цілком виділений», «особливо відзначений») – історично вироблені в даному мовному колективі заборони на вживання певних слів і виразів.

Тембр мови (фр. *timbre* – «дзвіночок») – звукова забарвлення, що надає промові ті чи інші емоційно-експресивні відтінки.

Темп мовлення – швидкість проголошення слів у висловлюванні за певний інтервал часу.

Термін (від лат. *terminus* – «межа, границя») – спеціальне слово або словосполучення, яке служить точним позначенням понять якоїсь галузі науки.

Тон – надсегментна одиниця мовлення; носієм тону виступає голосний звук, але в деяких мовах можуть і приголосні.

Транскрипція (від лат. *transcriptio* – *переписування*) – спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови.

Транслітерація (від лат. *trans* – «через» і *littera* – «буква») – по-буквену передача текстів і окремих слів, записаних однією графічною системою, засобами іншої графічної системи.

У

Усна мова – з часу виникнення і протягом тривалого часу вони були єдиною формою, яка забезпечувала спілкування людей аж до виникнення писемності.

Ф

Філософські методи – це використання у науковому дослідженні категорій, положень, принципів і законів певної філософської системи.

Флексія (закінчення) (лат. *flexio* – згинання, *перехід*) – морфема, яка займає позицію після основи і виражає словозмінні категорії.

Фонема – мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

Фонетика (від гр. *phone* – «голос, голосовий звук», *phonetikos* «звуковий») – наука, яка вивчає звуки мови.

Фонологія – мовознавча наука, яка вивчає фонологічні системи мов.

Фраза – найменша самостійна одиниця мови, яка виступає як одиниця спілкування і представляє собою відрізок звукового потоку, обмежений паузами, що має один фразовий наголос і інтонаційну закінченість. Фраза ділиться на мовні такти.

Фразеологія (гр. *phrasis* – вираз, *logos* – вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічний склад мови; 2) сукупність фразеологізмів даної мови.

Фрикативний звук – приголосні, які утворюються при неповному зімкненні активного й пасивного органів, внаслідок чого утворюється щілина, через яку проходить повітря і третється об стінки цієї щілини, витворюючи шум.

Функції мови – реалізація та актуалізація в мовленні потенційних можливостей відповідних засобів мови для різних цілей.

Ц

Циркумфікс (від лат. *circum* – «навколо»), або **конфікс** (від лат. *confixus* – «разом узятий»), – перерваний афікс, який охоплює з двох боків корінь.

Ч

Частина мови – лексико-граматичні розряди слів, які виділяються в мові на підставі наявності у них узагальненого (загально-категоріального) значення.

Ш

Шиплячі приголосні – щілинні передньоязикові приголосні.

Шумні приголосні – приголосні, при утворенні яких виникає шум.

Шум – звуки, які утворюються шляхом подолання повітряним струменем різних перешкод у мовленнєвому апараті.

Щ

Щілинні приголосні (фрикативні приголосні) – різновид приголосних, при утворенні яких органи мови зближуються в певній точці, утворюючи щілину на шляху повітряного потоку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : навч. посібник. Київ : АртЕк, 1996. 223 с.
2. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства : короткий нарис : навч. посібник. Київ : Вища школа, 2006. 143 с.
3. Вступ до мовознавства : підручник / І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес та ін.; за ред. І. О. Голубовської. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 320 с.
4. Вусик Г. Л. Вступ до мовознавства : навч. посібник для студ. Бердян. держ. пед. ун-т, Ін-т філол. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. 358 с.
5. Вусик Г. Л. Вступ до мовознавства : модульний курс : навч. посібник. Бердян. держ. пед. ун-т, Ін-т філол. 2-е вид., перероб. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. 120 с.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
7. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
8. Дрогомирецький П. П., Пена Л. І. Вступ до мовознавства : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 102 с.
9. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 336 с.
10. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Академія, 2000. 368 с.
11. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 424 с.
12. Крайчинська Г. В. Навчальні матеріали до курсу «Вступ до мовознавства» : метод. рекомендації для студентів I курсу бакалаврату напрямку «Філологія» спеціальності «Англійська мова та література». Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. 110 с.

13. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філол. ф-тів вищих навчальних закладів / за ред. А. П. Загнітка. Вінниця, 2018. 200 с.
14. Левицький А. Е., Сингаївська А. В., Славова Л. Л. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ : Центр навч. літ-ри, 2006. 104 с.
15. Лінгвістичний аналіз : практикум : навч. посібник / За ред. Г. Р. Передрій. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 212 с.
16. Мацько І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 1996. 311 с.
17. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства : навч. Посібник. Суми: Університетська книга, 2011. 184 с.
18. Петровська С. С. Вступ до мовознавства : навч.-метод. комплекс : для студ. ф-ту інозем. філології. У 3-х ч. 4-е вид., випр. і доп. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2016. Ч. 1. 155 с.
19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
20. Скаб М. С. Вступ до мовознавства. Практикум : навч. посібник. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2012. 103 с.
21. Словник антонімів української мови / за ред. Л.С. Паламарчука. 2-е вид., доп. і випр. Київ : Довіра, 1999. 275 с.
22. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 2001. 1034.
23. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1997. 400 с.
24. Тищенко К. Основи мовознавства : системний підручник. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. 308 с.
25. Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.
26. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 128 с.

Додаткова література

1. Воробйова І. А. Основи лінгвокраїнознавства : навч. посібник. Київ : ВД «Слово», 2014. 272 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 42 с.
3. Глазкова О. В., Колесник Д. М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧПТІ, 1999. 68 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.
5. Горох Г. В. Вступ до мовознавства : навч.-метод. посібн. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 76 с.
6. Донець Л. С., Мацько Л. І. Вступ до мовознавства : практикум. Київ, 1989. 183 с.
7. Мазуркевич Л. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2002. 40 с.
8. Масенко Л. Т. Нариси із соціолінгвістики. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
9. Основи перекладознавства : навч. посібник / За ред. А. Є. Нямцу. Чернівці: Рута, 2008. 312 с.
10. Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. 126 с.
11. Сулейменов О. О. Мова письма. Погляд в доісторію – про походження писемності і мови Малого людства : пер. з рос. Київ : Юніверс, 2006. 471 с.
12. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : навч. посібн. Київ : Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
13. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 40 с.
14. Швачко С.О., Кобякова І. К. Вступ до мовознавства : навч. посібник. Вінниця : Нова книга, 2006. 224 с.

Словники та енциклопедії

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Бирик С. П. Словник іншомовних слів / С. П. Бирик, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1 728 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
5. Левицький Ю. М. Людські мови : енциклопедичний довідник : у 2 т. Монреаль-Львів, 2013. Ч.1. 2013. 1804 с. ; Ч. 2. 2013. 245 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 718 с.
7. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
8. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2000. 88 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2000. 752 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / Г. А. Губарева, О. М. Чуєшкова, Т. В. Михайлова та ін. ; за ред. І. В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. 400 с.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : Енциклопедичний словник. Київ : АртЕк, 1998. 336 с.

Навчальне видання

Надія Скрипник

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
щодо організації самостійної роботи з курсу
«ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»**

Здано до складання 27.01.2022 р.
Підписано до друку 03.02.2022 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 8,84
Замовлення № 73

Видавець ФОП Рогальська І.О.
м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 145
тел.: (0432) 43-51-39, 65-80-80
E-mail: dilo_vd@ukr.net
Свідоцтво ДК № 3909 від 02.11.2010 р.

Виготовлювач ФОП Рогальська І.О.
м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 145
тел.: (0432) 43-51-39, 65-80-80
E-mail: dilo_vd@ukr.net
Свідоцтво В03 № 635744 від 01.03.2010 р.